

**UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI
FAKULTA HUMANITNÝCH VIED**

Acta Facultatis Humanisticae Universitatis Matthiae Belii Neosoliensis

Historické vedy, filozofia a etika

**Zborník vedeckých štúdií
učiteľov a doktorandov
Fakulty humanitných vied
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici**

Banská Bystrica
2010

Zoznam autorov:

Historické vedy

PhDr. Jaroslava Benická

Mgr. Miron Breznoščák

Mgr. Ján Jakubík

Mgr. Patrik Kunec, PhD.

Mgr. Juraj Lepiš

Mgr. Peter Račko

Mgr. Adriana Reťkovská

Mgr. Lucia Sotáková

PhDr. Jana Stráska

Mgr. Jozef Vicen

Filozofia

Mgr. Barbora Baďurová

Mgr. Robert Burgan

Mgr. Tomáš Gerbery

PhDr. Róbert Halaj

Mgr. Daniela Kováčová

Mgr. Inéz Melichová

Mgr. Ján Nikel

PhDr. Ivan Ondrášik

Mgr. Monika Šabová

Mgr. Lenka Šebová, PhD.

Etika

Mgr. Edita Kremničanová

Mgr. Branislav Vincúr

Vedecký redaktor

Doc. PhDr. Kristína Krnová, CSc.

Zostavovatelia

PhDr. Rastislav Kožiak, PhD.

PhDr. Róbert Halaj

Mgr. Branislav Vincúr

Recenzenti

Prof. PhDr. František Briška, CSc.

Prof. PhDr. Pavel Fobel, PhD.

Prof. PhDr. Daniela Fobelová, PhD.

Prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

Prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.

Prof. PhDr. Ján Šlosiar, CSc.

Prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

Doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc.

Doc. PhDr. Peter Krchňák, CSc.

Doc. Vincent Múzska, PhD.

Doc. Mgr. Marián Palenčár, PhD.

Doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.

PhDr. Rastislav Kožiak, PhD.

**Technická redaktorka,
grafický návrh obálky**

PhDr. Ingrid Balážová

Za odbornú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

ISBN 978-80-557-0037-3

EAN 9788055700373

OBSAH

PREDHOVOR	7
HISTORICKÉ VEDY	9
Problematika „buržoáznych prežitkov“ v československej telovýchove a športe päťdesiatych rokov 20. storočia. PhDr. Jaroslava Benická	11
Výsledky volieb vo vybraných mestách stredného Slovenska za prvej ČSR. Mgr. Miron Breznoščák	20
Vysokoškolskí študenti a politická moc na území Slovenska v polovici šesťdesiatych rokov (úvod do problematiky). Mgr. Ján Jakubík	28
Psychohistória – hľadanie psychologických aspektov v dejinách. Mgr. Patrik Kunec, PhD.	37
Postavenie slovenského a lemkovského obyvateľstva v Poľsku v rokoch 1945 – 1946 a ich úteky na Slovensko Mgr. Juraj Lepiš	47
Letné tábory Zväzu evanjelickej mládeže na Slovensku v medzivojnovom období Mgr. Peter Račko	57
Príspevok k otázke vzniku a vývoja sakrálnej architektúry blízkeho okolia mesta Banská Bystrica v stredoveku. Mgr. Adriana Reťkovská	66
Reštitúcie židovského majetku v rokoch 1945 – 1946 Mgr. Lucia Sotáková	78
Koncentračné stredisko v Žiline PhDr. Jana Stráska	88
Štátny výchovný ústav v Ilave v rokoch 1938 – 1945 („Sonda“ do problematiky ústavnej starostlivosti na Slovensku) Mgr. Jozef Vicen	96
FILOZOFIA	106
Vnútorne hodnoty, realizmus a argument posledného človeka Mgr. Barbora Baďurová	108
Informácia (pokús o celistvé uchopenie základného vesmírneho parametru) Mgr. Robert Burgan	115
Problém osoby v Jungovskej koncepcii osobnosti vo vzťahu medzi vedomím a nevedomím Mgr. Tomáš Gerbery	128
Byť samým sebou a sám, alebo byť samým sebou s Bohom? : Soren Kierkegaard PhDr. Róbert Halaj	134
Existenciálna psychoanalýza J.P. Sartra Mgr. Daniela Kováčová	142
Kritika modelových princípov spravodlivosti z pozície libertarianizmu R.Nozicka Mgr. Inéz Melichová	150

Galileo Galilei a stratégia zahmlievania cieľ'a rozpravy cestou vetvenia diskurzu Mgr. Ján Nikel	156
O zmysle zmyslu života PhDr. Ivan Ondrášik	162
Problém viny v ontológii Mgr. Monika Šabová	170
Moc ako pojem sporný v samej svojej podstate? Mgr. Lenka Šebová, PhD.	176
ETIKA	184
Etické poradenstvo Mgr. Edita Kremničanová	186
Aplikovaná etika a jej historický a aplikačný aspekt Mgr. Branislav Vincúr	191

PREDHOVOR

Po troch úspešných ročníkoch zborníkového titulu *Mladá veda* (2007 – 2009) dochádza v edičnej praxi fakulty k zmene, keď tohoročnú verziu publikačnej žatvy uvádzame pod titulom *Acta Facultatis Humanisticae Universitatis Matthiae Belii Neosoliensis*. Ako sa hovorí, zmeny si vynucuje život, čo platí aj v tomto prípade, keď sa titul prispôbuje generáčnej rôznorodosti prispievateľov, takej zrejmej už vo vlnajšom štvorzväzkovom zborníku. Niežeby sa od pôvodného zámeru ponúkať tento publikačný priestor primárne mladým učiteľom a doktorandom upustilo – v obsahovom zložení jednotlivých častí sa však popri tejto pretrvávajúcej priorite celkom prirodzene rešpektujú aj obsahovo-tematické súvislosti a odborné kontexty príspevkov i prispievateľov, prekračujúce uvedený rámec. Efektom novej, otvorenejšej koncepcie je plastickejší a azda aj komplexnejší obraz vedeckovýskumných zameraní jednotlivých pracovísk, nehovoriac už o tom, že práve generáčná rozmanitosť je predpokladom – a to je podnet do budúcnosti – názorových polemík takých príznačných pre dynamický charakter vedeckého poznávania. Ba dokonca práve prítomnosť textov kvalifikovaných odborníkov možno využiť ako stimul pre kvalitatívne napredovanie mladých, ako inšpiráciu ich ambícií a snažení.

O tom, že fakultný zborník vedeckovýskumných textov je vítanou publikačnou príležitosťou, svedčí záujem zúčastnených; tak ako v predchádzajúcom roku je celok členený na štyri zväzky venované trom oblastiam výskumu, ktoré sa na fakulte uskutočňujú, pri čom korpus humanitných vied je diferencovaný na lingvistickú a literárnovednú zložku. Do tohto kompozičného rámca sú integrované aj translatologické a kulturologické state, ktorým z kvantitatívnych dôvodov nemožno vymedziť osobitný titul.

Na tvorbe tohto rozsahom i obsahom bohatého diela sa popri prispievateľskom vklade mnohých organizačne podieľal osvedčený kolektív kolegov, ktorí s referátom pre edičnú činnosť spolupracovali ochotne a zodpovedne, začo im patrí vďaka a uznanie. Verím, že satisfakciou tohto spoločného úsilia bude úspech prvého ročníka novej edície a jej zmysluplné pokračovanie v nasledujúcich rokoch.

Kristína Krnová

HISTORICKÉ VEDY

Kľúčové slová: buržoázne prežitky, československá telovýchova a šport, ideologická výchova, nacionalizmus, pokrokový športovec

Problematika „buržoáznych prežitkov“ v československej telovýchove a športe päťdesiatych rokov 20. storočia.

PhDr. Jaroslava Benická

Katedra histórie

Zásadné zmeny, ktoré nastali po Februári 1948 v československej spoločnosti ovplyvnili dovtedajšiu organizáciu vedenia telovýchovy a športu.¹ Dňa 31. 3. 1948 sa uskutočnilo zjednotenie všetkých telovýchovných a športových organizácií pod hlavičkou Sokola. Celoštátne telovýchovnú činnosť riadila Československá obec sokolská (ČOS) a na Slovensku Jednotná telovýchovná organizácia Sokol (JTO Sokol).

Rok 1949 priniesol do športového hnutia „pravého ducha“ socializmu, kolektivismu a masovosti.² Dňa 14. júl 1949 bol prijatý zákon o štátnej starostlivosti o telovýchovu a šport³, ktorý sa stal základným kameňom budovania jednotnej telovýchovnej organizácie. Tá mala byť kópiou jednotného telovýchovného hnutia Sovietskeho zväzu, nie len čo sa týka organizačnej štruktúry organizácie, ale hlavne v plnení úloh, pred ktoré bola postavená. Všestranný rozvoj zjednotenej telovýchovy a športu bol pokladaný za účinný prostriedok pre urýchlenie socializácie československej spoločnosti.⁴ Všetky opatrenia mali sledovať upevnenie zdravia, vysokú pracovnú morálku, brannú zdatnosť a štátoobčiansku vyspelosť

¹ Vedúci predstavitelia komunistickej strany ČSR si od skončenia druhej svetovej vojny a postupného preberania moci v ČSR uvedomovali, že nebudú mať v oblasti telovýchovy a športu k dispozícii dostatok politicky spoľahlivých pracovníkov. Z toho dôvodu pristúpili, tak ako predstavitelia Hlinkovej gardy v roku 1938 pred nimi, k dočasnému kompromisu a dňa 8. júna 1945 súhlasili s vytvorením telovýchovného a športového hnutia, ktoré malo byť jednotné, nestranné a národné. Dňa 16. novembra 1945 bol vytvorený Československý telovýchovný zväz. Nemožno tu však hovoriť o jednotnej organizácii tak, ako by si ju predstavovali predstavitelia komunistických strán, pretože vo výbore tejto organizácie mali osobitné zastúpenie slovenské Robotnícke telovýchovné jednoty, Sokol, Zväz slovenskej mládeže i Robotnícke odborové hnutie (ROH). Takéto usporiadanie nespĺňalo predstavy o potrebnom centralizme a ovládnutí masových organizácií. Podľa: PERÚTKA, Jaromír - GREXA, Ján: *Telovýchovné hnutie na Slovensku socialistickou cestou*. Bratislava : Šport, 1988. s. 13.

² Členovia Sokola sa na vidieku venovali nielen cvičeniam a športu, no veľmi často patrili medzi zakladajúcich členov jednotných roľníckych družstiev a boli vytrvalými agitátormi myšlienok Komunistickej strany Československa (KSČ) v tomto prostredí.

³ Zákon bol podpísaný prezidentom ČSR dňa 16. 7. 1949.

⁴ Československá spoločnosť sa v tomto období nemusela vyrovnávať iba s následkami 2. svetovej vojny a obnovou hospodárstva štátu, ale i s znovuvznikajúcim konfliktom tzv. studenej vojny. Ten sa preniesol do každého aspektu života československej verejnosti a odrazil sa i v tvorbe prvej päťročnice, ktorá sa niesla v znamení kolektivizácie, industrializácie a kultúrnej revolúcie.

všetkých občanov republiky, ktorá mala následne vyvrcholiť v úspešnom plnení hospodárskych plánov a vo výchove nových obrancov socialistickej vlasti.⁵ Takto definovanými cieľmi sa telovýchova a šport stala organickou súčasťou výstavby socializmu v ČSR a stratila svoj apolitický význam. Stala sa masovou organizáciou, ktorá ako člen Národného frontu mala nadstavbový charakter. Bola politickou organizáciou, ktorá špecifické prostriedky telesných cvičení mala využívať na politickú výchovu v duchu vedeckého svetonázoru, politiky KSČ i politiky celého socialistického bloku.⁶ Na plnenie týchto úloh mal dohliadať 90členný Štátny výbor pre telesnú výchovu a šport tvorených zástupcami celoštátnych organizácií.⁷

Strata apolitickosti športu bola jednou z podmienok rozvoja socialistickej spoločnosti. Telesná výchova sa mala hlavne v období prechodu k socialistickej spoločnosti stať prostriedkom prevýchovy politicky indiferentných občanov a mala byť pomocníkom ostatných masových organizácií v tejto práci.⁸ Telesná výchova a šport mala byť nástrojom utuženia bratských vzťahov so Sovietskym zväzom a mala popularizovať výsledky budovania komunistickej spoločnosti v ZSSR na poli výstavby hospodárskej i kultúrno-osvetovej. Okrem týchto úloh, telesná výchova a šport mali byť širokou základňou pre výber schopných pracovných kádrov pre verejný a politický život.⁹

⁵ Pravda, 7. 4. 1949, s. 8.

⁶ STRÁŇAI, Karol: O ideovo-politickej výchove v Československom Zväze telesnej výchovy. In: *Sborník prác z II. konferencie Vedeckej rady pri SÚV ČSTV*. Bratislava, 1958. s. 12-13.

Novovzniknutá telovýchovná organizácia odmietala vo svojej činnosti uplatňovať zásady nadriednosti, nadstraníckosti, apolitickosti, nacionalizmu, kozmopolitizmu (názory o nadradenosti anglo-amerického športu, pocity závislosti na Nemecku, nedôvera vo vlastné sily a pocit malosti), úzku špecializáciu bez všestrannej športovej prípravy a samoúčelné zameranie sa športovú techniku bez výchovných cieľov, konzervatívne a dogmatické lpenie na prežitkoch, praktikizmus a podceňovanie vedy...názory o predurčenosti k určitým športom a výkonom a o nevhodnosti športovania žien.

Múzeum telesnej kultúry Slovenskej republiky, f: FTVŠ, A-10-K-6, *Uznesenie o rozšírení pléna vedeckej rady Štátneho výboru telesnej výchovy a športu venovaného problémom päťročného plánu vedecko-výskumnej a vedecko-metodickej práce v telesnej výchove a športe zo dňa 27. 10. 1953*.

⁷ Okrem zástupcov ČOS, krajských národných výborov a armády, tu boli zastúpené i ostatné zložky Národného frontu a to Revolučné odborové hnutie (ROH), Československý zväz mládeže (ČZM), politické strany, organizácie roľníkov a družstevníkov a iné.

⁸ V tomto období dochádza k prepojeniu a spolupráci jednotlivých organizácií a tak bolo bežné, že člen ČOS bol zároveň hrdým držiteľom preukazu člena ČZM, ktorý obdržal ako odmenu za svoje športové výkony.

⁹ Slovenský národný archív (SNA), fond (f.): SIVTVŠ, inventárne č. (inv. č.) 96, škatuľa (šk.) č. 115, *Politické smernice na rok 1950 pro oblast Státního úřadu pro tělesnou výchovu a sport*.

Politická vyspelosť odlišovala pokrokového športovca od športovca, ktorý bol len obeťou „kapitalistického vykorisťovania“, kde šport predstavoval „atraktívny prostriedok na odpútanie pozornosti pracujúcich od dôležitých otázok triedneho boja.“¹⁰

Produktom neapolitickosti mal byť nový typ športovca. Takýto športovec bol všestranný a vyspelý i mimo rámec svojho obvyklého športu. Aj ten najvyspelejší jednotliviec mohol pre telovýchovu a pre svoju vlasť urobiť viac, než bol len jeho, hoci aj skvelý športový výkon. Morálna sila športovca sa mala podoprieť i o to, že ak plní určitú úlohu výchovnú, môže byť obdivovaný nielen ako vynikajúci strelec, šprintér alebo plavec, ale tak isto aj ako ochotný poradca, vzorný pracovník a teda človek, ktorý pomáha telovýchove v meradle širšom a mierou takou, ktorá dosahuje ocenenia a uznania celej spoločnosti, budujúcej svoju novú socialistickú vlasť.¹¹

V Československu päťdesiatych rokov športovec teda nemohol byť iba telesne nadaným jedincom, pre ktorého robenie športu pre šport samotný bolo hlavným cieľom jeho činnosti. Musel sa zároveň stať propagátorom myšlienok KSČ a vlády ČSR a celým svojím športovým či súkromným životným štýlom dokazovať ich správnosť. Napriek zdôrazňovaniu nevyhnutnosti politickej vyspelosti sa počas celého nami skúmaného obdobia rokov 1948-1959 prejavovali „nedostatky“, ktoré boli vrcholnými predstaviteľmi telovýchovy a štátu neustále skúmané a odmietané ako „buržoázne prežitky, ktorými sa reakcia snažila podkopať pevnosť socialistického zriadenia“.

Ako prvé boli odsudzované buržoázny nacionalizmus a buržoázny šovinizmus. Obidve tieto „odchýlky“ sa prejavovali pri vzájomných športových stretnutiach slovenských a českých družstiev, družstiev Slovenska a Maďarska, a čo bolo z celkového vyznievania

¹⁰ SLOBODA, Ludovít: Prejav. In: *Telovýchova do najširších vrstiev. Prejavy, dokumenty a referáty z IX. zjazdu ČOS*. Bratislava : SÚV Sokol, 1951. s. 28.

¹¹ Pravda, 31. 3. 1950, s. 8.

Tlačené periodiká veľmi často prinášali reportáže z rôznych kútov republiky, ktoré opisovali „pracovný“ život vrcholových športovcov, ktorí sa pravidelne zúčastňovali brigád, pracovných sobôt a iných spôsobov plnenia úloh päťročného plánu. Jedným z prvých prepojení športu a priemyslu bola dohoda medzi československými športovcami na čele s Emilom Zátopkom a Ústredným riaditeľstvom československých baní. Podľa dohody 26 najlepších športovcov prebralo patronáty nad učňovskými domovmi všetkých uhoľných a rudných revírov v ČSR, v ktorých mali konať pravidelné inštruktáže, ktorých cieľom bolo vychovávať mládež pomocou telovýchovy a športom pripravovať učňov na ich náročnú prácu. Pravda, 10. 5. 1950, s. 8.

Inštruktáže tvorili základňu napríklad pre Športové hry robotníckej mládeže (ŠHRM), ktoré vytvárali široký priestor pre možnosti agitácie a presvedčovania mladých ľudí, ktorí sa rozhodovali o svojom budúcom povolání. Ako príklad uvedieme ŠHRM v Handlovej zo dňa 30. 7. 1950, počas ktorých došlo k náboru okolo veľkého počtu učňov, často krát roľníckeho pôvodu, pre budúce povolanie baníka. Pretože prvá päťročnica a jej cieľ rozvoja ťažkého priemyslu patrila k prioritám celoštátneho hospodárskeho plánu, akcie typu ŠHRM mali významne prispievať k jej splneniu. Pravda, 1. 8. 1950, s. 8.

československej telovýchovy horšie, pri medzinárodných stretnutiach medzi krajinami socialistického bloku. Na druhej strane sa v športovom hnutí prejavoval silný kozmopolitizmus a poklonkovanie sa kapitalistickým športovcom počas súťaží, ktorých sa zúčastňovali reprezentanti Spojených štátov amerických či Anglicka.

Už spomínaná apolitickosť bola silným prehreškom voči generálne nastúpenej línii v telovýchove. Bola šírená niektorými trénermi a reprezentantmi, ktorí tvrdili, že telesná výchova nemá nič spoločné s politikou¹², pričom podľa nich neexistovali podstatnejšie rozdiely medzi socialistickou a kapitalistickou telovýchovou.

Odsudzovaná bola aj reakčnosť, pod ktorou sa chápala celková zaostalosť v odborných telovýchovných otázkach, zaostávanie a podceňovanie významu vedy v telesnej výchove a vyzdvihovanie starých foriem práce, pochádzajúcich z obdobia 1. ČSR.¹³ Odsudzované bolo aj nedostatočné využívanie poznatkov sovietskej fyzikultúry, o ktorých informovali publikácie pokrokovej telovýchovy.

Zároveň do rovnakej kategórie spiatočníctva spadali i prejavy tmárstva, akými bolo prežehnávanie sa pred športovými výkonmi, či spoliehanie sa na rôzne talizmany.

Silne odmietaný klubizmus, ktorý sa prejavoval nekritickosťou k vlastnému mužstvu a neuvádzaniu, alebo nevyzdvihovávaniu úspechov dosiahnutých súperom, sa spájal s problematikou „lanárenia“ hráčov.¹⁴

Jedným z najväčších „hriechov“ socialistického športovca bol individualizmus a primadonstvo.¹⁵

¹² Majsterka sveta v krasokorčuľovaní Alena Vrzáňová si spomínala, ako ju neustále „ťahali na najrôznejšie schôdže, no jej matke sa skoro vždy podarilo ju z toho dostať. Chcete majsterku sveta? Tak to musí chodiť trénovať von, na kryté štadióny ako tí ostatní a nie vysedávať doma na schôdzach a školeniach.“ MACKŮ, Jiří: *Utajené stránky hokejovej histórie II*. Praha : TYPO JP, 2005. s. 122.

¹³ Takého „prehrešku“ sa dopustil i zaslúžilý majster športu Emil Zátopek, ktorý počas jedného svojho prejavu prehlásil, že trénerská práca, vlastne i cvičiteľská práca nie je podstatná a stačí behať ako zajac a šplhať ako opica a dosiahne sa športového majstrovstva. Podľa: STRÁŇAI, K.: O ideovo-politickej výchove v Československom Zväze telesnej výchovy. 1958. s. 27.

¹⁴ Problematika „lanárenia“ a priemerne 10 000 prestupov ročne v rámci republiky predstavovali vážny problém pre plnenie celoročných hospodárskych plánov. Okrem iných na to upozorňoval i predseda vlády ČSR A. Zápotocký v príspevku uverejnenom v denníku Pravda dňa 25. 1. 1950. Časté prestupy okrem narúšania pracovných kolektívov vplývali negatívne aj na výchovu charakteru a rozvoj morálno-vôľových vlastností športovca, u ktorého automaticky, na základe princípu notoriety, muselo dôjsť k vytváraniu povahových čŕt ako bola namyslenosť, egoizmus, zlý pomer k práci a kolektívu. V snahe o dosiahnutie čo najlepších výkonov takýto jedinci často zabúdali na svoje základné povinnosti voči svojmu pracovisku, nepomáhali kolektívu a menej zdatným jedincom, neradili sa s trénerom a stali sa namyslenými ľuďmi. Československý šport, 26. 11. 1955, s. 1-2.

¹⁵ Na stránkach dennej tlače boli kritizovaní za svoje správanie špičkoví športovci ako boli napríklad hokejisti Konopásek, Zábrodský a Roziňák, ktorí vraj svojim správaním pôsobili demoralizačne na ostatných spoluhráčov a prestalo sa s nimi počítať pri nomináciách do reprezentačného družstva. Pravda, 15. 10. 1949, s. 8.

Takto charakterizované chyby vo vedení telovýchovy a športu boli, podľa predstaviteľov štátu a telovýchovy, príčinami, prečo československá telovýchova nedosahovala pri neustálej štátnej podpore výraznejších športových úspechov a tým nemohla naplňať svoje poslanie po stránke výchovne-politicko-agitačnej v prospech politiky KČS.

Z toho dôvodu sa pristúpilo k sérii krokov, ktoré mali celkovú situáciu zlepšiť.

V prvom rade si predstavitelia štátu a telovýchovy uvedomili, že masovosť, ktorá bola od prvopočiatkov hnutia prezentovaná ako najsilnejšia stránka telovýchovného hnutia, bola aj jej slabinou. V radoch členov sa vyskytovali občania rôznych vekových skupín, národností, obyvatelia miest i dedín, robotníci, roľníci i inteligencia, politickí kolísaví a zákonite i nepriatelia socialistického zriadenia. Členovia zaniknutých telovýchovných a športových spolkov si do Sokola so sebou priniesli pozostatky „spiatocníckych“ názorov a metód, ktoré používali a tým ovplyvňovali nové generácie športovcov. V tomto smere sa pristúpilo k celkovej očiste športového hnutia, čoho následkom, na základe rozhodnutí trojčlenných až štvorčlenných komisií zložených zo zástupcov ROH, ČZM a armády, bolo vylúčenie 11 466 členov a 1 588 členov bolo pozbavených funkcií.¹⁶

Na základe uznesenia IX. zjazdu ČOS došlo počas roku 1951 k povinnej výmene členských preukazov a k náboru nových členov.¹⁷ Od výmeny členských preukazov si vedenie telovýchovy nesľubovalo iba očistu hnutia, ale aj zreorganizovanie procesov náborov a prestupov hráčov.¹⁸ Zároveň malo dochádzať k čo najväčšiemu sa stotožneniu so svojou domovskou telovýchovnou jednotou a ak sa jednalo o podnikovú telovýchovnú jednotu, so svojim materským pracoviskom. To malo viesť k pocitu hrdosti, spolupatričnosti a zodpovednosti v pristupovaní k zvereným úlohám v športe i v práci.¹⁹

¹⁶ PERÚTKA, J.- GREXA, J.: *Telovýchovné hnutie na Slovensku socialistickou cestou*. 1988. s. 46.

¹⁷ Výmenou členských preukazov sa mala završiť očista Sokola od „všetkých zrádců a nepřátel republiky, definitivně a přehledně seřikuje sokolské řady, rozmnožené o najvěrnější syny a dcéry národa, o jeho najuvědomělejší část- o dělnictvo, a oživené mladou, zdravou krví, nadšeným a radostným mládím, jak nám je dnes vychovává Československý svaz mládeže, Pionír a obrozená škola.“

Noví členovia mali byť vlastencami, oddanými republike a Klementovi Gottwaldovi, ľuďmi s vreľým citom solidarity s pracujúcimi celého sveta a s pocitom vďačnosti voči Sovietskemu zväzu a veľkému učiteľovi národov J. V. Stalinovi. Interpretované podľa: Ruch telovýchovy, 1951, č. 37, s. 3.

¹⁸ Bolo rozhodnuté, že člen ČOS môže byť registrovaný iba v jednej domovskej jednote podľa miesta svojho trvalého bydliska, alebo, v prípade častej neprítomnosti v mieste trvalého bydliska, v mieste svojho pracoviska. Ruch telovýchovy, 1951, č. 39 s. 6.

¹⁹ Toto snaženie podporilo i vedenie ROH a začalo vytvárať pri jednotlivých odborových zväzoch dobrovoľné športové organizácie, ktoré niesli jednotné celoštátne názvy napríklad **Baník** pre zamestnancov zväzov v baníctve, hutách a rudných baniach, **Spartak**: pre zamestnancov zväzov v závodoch ťažkého a všeobecného strojárstva, **Tatran**: pre zamestnancov zväzov v lesníctve, drevopriemysle, v papierenskom a stavebnom priemysle atď. *Uznesenie strany a vlády o opatreniach*

Boj s „reakčnosťou“ v telovýchove na poli ideologickom sa začal odohrávať aj na stránkach tlačných periodík. Jednalo sa o bežné periodiká ako boli Pravda, Práca alebo Roľnícke noviny, ktoré sa venovali daniu v športe na svojich posledných stranách, no pravidelne vychádzali i periodiká čisto športového zamerania ako bol Československý šport, Stadión, Ruch telovýchovy či Tréner a cvičiteľ. Napriek tomu, že tieto jednotlivé časopisy a noviny sa zaoberali špeciálnymi problémami toho, ktorého športového odvetvia, ich jazyk sa stával stránickejší a mizla „odtrhnutosť“ športu od všetkého, čo sa dialo v štáte a vo svete. Veľkú úlohu tu plnili aj športoví novinári, ktorí sa mali učiť od svojich sovietskych kolegov a svoje politické vedomie si pravidelne upevňovať na školeniach Zväzu československých novinárov a odborných kurzov. Mali prinášať na stránkach športovej tlače správy, ktoré mali zvyšovať politické uvedomenie čitateľov. Rezolúciami sa športoví novinári opätovne zaväzovali, že budú kritizovať iba prísne a konštruktívne.²⁰ Zároveň sa mali vyhýbať napodobňovaniu „kapitalistickej“ tlače, ktorá preferovala informácie o rekordoch a senzáciách, no neukazovala čitateľom správnu cestu a nedbala o to, aby myšlienka socialistického vlastenectva, pripravenosti k práci a obrane vlasti sa stala vlastnou každému, kto takúto tlač číta.²¹

Všetky správne motivované články a príspevky publikované v tlačových, rozhlasových alebo televíznych médiách by mali mizivý výchovný účinok, ak by k ich správne pochopeniu zároveň neprispel svojim príkladom „pokrokový“ tréner a cvičiteľ. Ten mal byť vysoko vyspelý nielen po športovej, ale i po stránke politickej a pracovnej.²² Svoj vplyv mal uplatňovať nielen počas tréningových hodín, ale hlavne počas schôdzok a besied, počas ktorých sa mali členovia telovýchovných jednôt oboznamovať s vtedajším politickým dianím doma a vo svete a na základe vedeckého svetonázoru analyzovať úlohy

k rozvoju telesnej výchovy a športu. Bratislava : Slovenský výbor pre telesnú výchovu a šport. 1953. s. 20.

²⁰ Napriek tomu, že novinári proklamovali svoje odhodlanie kritizovať „prísne a konštruktívne“ bolo im často „odporúčané“, aby si uvedomili, akú reakciu ich správa o výhre či prehre v čitateľov vyvolá a na základe toho mali zodpovednejšie pristupovať k svojim komentárom. Interpretované podľa: STRÁŇAI, K.: O ideovo-politickej výchove v Československom Zväze telesnej výchovy. 1958. s. 25.

²¹ Československý šport, 23. 7. 1954, s. 1.

²² Okrem každoročne sa konaných trénerských konferencií sa začali pravidelne uskutočňovať politické školenia pre pracovníkov v telesnej výchove, ktoré sa konali na pôde Vysokej školy pedagogickej v Bratislave, v Trénerskej škole pri Inštitúte telesnej výchovy a športu v Prahe, v Tyršovom ústave telesnej výchovy a športu v Nymburku a v Inštitúte telesnej výchovy a športu v Prahe. Telovýchovní pracovníci sa tu mali zoznámiť so základmi marxizmu-leninizmu a prehľbiť si svoju politickú úroveň. Takto prevychovaní telovýchovní pracovníci, hlavne roľníckeho pôvodu, mali byť strategicky umiestňovaní tam, kde by za pomoci telesnej výchovy a športu čo najviac pomohli k prevýchove vidieka.

SNA, f.: SIVTVŠ, inv. č. 96, šk. č. 115, *Politické smernice na rok 1950 pro oblast Státního úřadu pro telesnou výchovu a sport.*

telesnej výchovy a športu v spoločnosti. Tieto besedy boli niekedy sprevádzané premietaním filmov so športovou tematikou či divadelným predstavením.

Celkový výchovný vplyv telovýchovy a športu na obyvateľstvo ČSR bol najvýraznejší pri veľkých športových podujatiach a medzinárodných súťažiach. Podľa vedúcich predstaviteľov štátu a telovýchovy bol každý medzinárodný úspech československých športovcov úspechom celej republiky, úspechom tábora mieru, ktorého bol nedeliteľnou súčasťou a bol dôkazom toho, že ľudovodemokratický režim nielen potreboval zdatných ľudí, ale že ich aj vychovával.²³

Dôležitosť medzinárodnej prezentácie československých športovcov a zákonite i celej československej spoločnosti v pozitívnom svetle viedla k celej rade reštrikcií, ktoré obmedzovali účasť jednotlivcov i družstiev na tomto type športových stretnutí. Od počiatkov zjednotenej telovýchovy sa výberu a príprave reprezentantov, hlavne čo sa týka ich politickej výchovy, venovala zvýšená pozornosť.²⁴ Ich príprava sa vo väčšine prípadov mala uskutočňovať v cvičných táboroch, do ktorých mali byť pozývaní poprední predstavitelia športu „spriatelenej“ krajiny, ktorí si navzájom mali vymieňať svoje skúsenosti.²⁵ Za samozrejmosť u reprezentanta sa pokladalo držiteľstvo Tyršovho odznaku zdatnosti, ktorého zisk bol podmienený nielen splnením športových limitov, ale i splnením podmienok ideologickej časti.²⁶

Účasť na medzinárodnom športovom podujatí sa stala odmenou po každej stránke najlepším celkom a jednotlivcom, no bola skôr výnimkou.²⁷

Opísané kroky vedenia Sokola a iných masových organizácií mali viesť k odstráneniu všetkých „buržoáznych prežitkov“ v telovýchove a športe, ktoré mali byť dôvodom znižujúcich sa športových úspechov československých športovcov počas prvého desaťročia existencie zjednotenej telovýchovnej a športovej organizácie a tým nenaplnenia jej poslania na poli ideologicko-propagačnom. Táto logika a z nej vyplývajúca prax vychádzala

²³ Pravda, 13. 3. 1950, s. 2.

²⁴ SNA, f: SIVTVŠ, inv. č. 38, k. 19, *Plán telovýchovnej práce JTO Sokola na Slovensku a ČOS na rok 1949*.

²⁵ Pravda, 6. 1. 1950, s. 8.

²⁶ Tyršov odznak zdatnosti bol od svojho vzniku proklamovaný za cieľ práce každého člena Sokola a jeho vlastníctvo bolo zo začiatku pokladané za dôkaz kladného postoja športovca k ľudovodemokratickému zriadeniu. Pravda, 22. 4. 1949, s. 8.

²⁷ Napriek tomu, že sa predstavitelia telovýchovy nevyhýbali medzinárodným športovým stretnutiam a nechceli sa izolovať od športového diania v „západných“ krajinách, zameriavali sa na krajiny ľudových demokracií, kde nehrozilo, že dôjde k „...zbytočným zájazdom, ktoré stoja mnoho cenných valút, nič neprinesú a často sú našimi nepriateľmi proti Republike zneužívané.“ Podľa: Pravda, 13. 3. 1950, s. 2.

z jednoduchej premisy, ktorá bola postavená na slepom opakovaní krokov, ktoré uskutočňovala sovietska fyzikultúra, a ktoré tam viedli v nami sledovanom období, k svetovej dominancii reprezentantov Sovietskeho zväzu v športovej oblasti a následnej propagácii sovietskeho spôsobu života vo svete, no ktorá mala, v nami sledovanom období, za následok úpadok kvality športových výkonov československých športovcov.

Summary

The Czechoslovak society started in February 1948 a journey full of changes. Those changes had influenced every element of its public or private life. Everyone had become an object and a part of the great constructive plan. The Czechoslovak sport was not any exception. His main task was to become the shop window of the successes of socialism. Those successes were possible only if every single member of the Czechoslovak sport organization did his best and try to suppress the flaws which had been entitled as "bourgeois anachronisms". The Czechoslovak sport had become a battlefield where the expectations of how to be great sportsman very often didn't meet the ideas of those in charge of the sport movement.

Zoznam bibliografických odkazov

1. MACÁK, I. K otázke primadonstva v športe. In Československý šport, 26. 11. 1955, s. 1-2
2. MACKŮ, J. 2005 *Utajené stránky hokejovej histórie II*. 1. vyd. Praha : TYPO JP, s 312.
3. Patronáty športovcov nad domovami baníckych učňov. In Pravda, 10: 5. 1950, s. 8.
4. PERÚTKA, J., GREXA, J. 1988. *Telovýchovné hnutie na Slovensku socialistickou cestou*. 1. vyd. Bratislava : Šport, 264 s.
5. PŘÍBAŇ, V. Velká udalost v Sokole. In Ruch telovýchovy, č. 37, s. 3.
6. SLOBODA, L. 1951 Prejav. In *Telovýchova do najširších vrstiev. Prejavy, dokumenty a referáty z IX. zjazdu ČOS*. Bratislava : SÚV Sokol, 173 s.
7. STRÁŇAI, K. 1958. O ideovo-politickej výchove v Československom Zväze telesnej výchovy. In *Sborník prác z II. konferencie Vedeckej rady pri SÚV ČSTV*. Bratislava, 141 s.
8. ŠHRM vychovávajú zdravú banícku generáciu. In Pravda, 1. 8. 1950, s. 8.
9. TALÍŘ, S. Nové členství v Sokole. In Ruch telovýchovy, č. 39, s. 6.
10. *Uznesenie strany a vlády o opatreniach k rozvoju telesnej výchovy a športu*. 1953 Bratislava : Slovenský výbor pre telesnú výchovu a šport. 51 s.
11. VYHNÁLKA, O. Telovýchovou vychováme zdravý ľud pre šťastnú socialistickú budúcnosť. In Pravda, 13. 3. 1950, s. 2.
12. Za nový typ športovca. In Pravda, 31. 3. 1950, s. 8.

13. ZÁPOTOCKÝ, A. Otázka telovýchovy súvisí s našou výrobou. In Pravda, 25. 1. 1950, s. 8.
14. Za užšiu spoluprácu odborníkov s tlačou. In Československý šport, 23. 7. 1954, s. 1.

Výsledky volieb vo vybraných mestách stredného Slovenska za prvej ČSR.

Mgr. Miron Breznoščák

Katedra histórie

Slobodné voľby sa po vzniku Československej republiky (ďalej ČSR) stali jedným zo symbolov parlamentnej demokracie nového štátu a túžbe obyvateľov Slovenska po politických a národných právach. Svedčí o tom vysoká volebná účasť v prvých voľbách v roku 1920. V ďalších voľbách už klesala, no stále dosahovala vysoké číslo. Ponuka strán kandidujúcich do snemovne sa rozšírila a voliči si mohli vybrať z pestrej ponuky. Charakter politických strán počas prvej ČSR bol špecifikom, ktoré významne ovplyvňovalo stabilitu a samotnú existenciu štátu. Aj skúmané štatistiky uvádzajú tabuľky porovnávajúce zisky takzvaných občianskych (štátotvorných) a nemeckých, maďarských, respektíve komunistických strán (strany, ktoré svojím programom odmietali režim, alebo samotnú existenciu štátu). Príspevok sa venuje výsledkom volieb vo vybraných mestách a okresoch na strednom Slovensku za prvej ČSR. Vzhľadom na obmedzený rozsah sú predmetom príspevku len výsledky volieb do Poslaneckej snemovne. Tie sa uskutočnili v rokoch 1920, 1925, 1929 a 1935. Primárnym prameňom k výsledkom volieb v prvej ČSR sú štatistické ročenky, ktoré pravidelne vydával Státní úřad statistický v Prahe. Údaje v nich sa však venujú len okresom a obciam nad 5 000 obyvateľov, preto je k podrobným výsledkom v jednotlivých mestách potrebné siahnuť po úradných správach v archívnych fondoch. To bude predmetom ďalšieho výskumu. Vybrané mestá sú Banská Bystrica, Banská Štiavnica a s výnimkou prvých volieb v roku 1920 aj Handlová. Údaje ku Kremnici sú z volieb z roku 1920 a 1935, k Novej Bani len z roku 1935, keď dosiahla stanovený počet obyvateľov. Vybranými okresmi sú Prievidza, Nová Baňa, Banská Bystrica, Kremnica a Banská Štiavnica.¹

Prvé demokratické voľby v Československu sa uskutočnili v dvoch termínoch. V českých krajinách prebehli už v roku 1919, no na Slovensku v tej dobe prebiehali boje s maďarskou bolševickou armádou. Preto sa voľby na Slovensku uskutočnili v apríli 1920.

¹ Okres Prievidza tvorili dva administratívne okresy, ktoré patrili do dvoch volebných krajov. Prievidza (65, XVIII, 6) do volebného kraja XVII. Turčiansky Svätý Martin a Prievidza (6, XVII, 65) do volebného kraja XVIII. Banská Bystrica. Volebné výsledky týchto dvoch okresov sme sčítali a udávame ako výsledky jedného okresu.

Boli charakteristické vysokou volebnou účasťou (na Slovensku 89,5 %) a malým počtom kandidujúcich strán. Okrem štyroch neboli ostatné strany schopné zabezpečiť dostatok kandidátov a propagáciu. Všeobecným víťazom volieb na Slovensku bola s 50,16 % Československá sociálno-demokratická strana robotnícka (ďalej sociálni demokrati). Za ňou sa s približne rovnakým výsledkom cez 23 % hlasov ocitli Československá strana ľudová a Slovenská národná a roľnícka strana. Národní socialisti nedosiahli ani tri percentá. Vo vybraných mestách sa volebné výsledky od krajinských výraznejšie nelíšili. Sociálni demokrati boli jasným víťazom. Ich volebný úspech bol výsledkom povojnovej situácie. Revolúcia a prebiehajúca občianska vojna v Rusku, šírenie bolševizmu v Európe, problémy so zásobovaním, nespokojnosť s riešením sociálnych otázok, ktoré od novej vlády očakávali snáď ešte viac ako splnenie národných požiadaviek, prilákali k ľavicu chudobnejšie vrstvy, robotníkov a roľníkov na vidieku. V Banskej Bystrici získali sociálni demokrati 50 % hlasov, v okrese dokonca 71,6 %. V Banskej Štiavnici 57,7 % a v Kremnici dosiahli 53,3 % hlasov. Handlová, ktorá bola súčasťou okresu Prievidza, sa ukázala so 69,4 % hlasov ako bašta sociálnej demokracie. V okrese Prievidza však dosiahli už slabší výsledok 44,7 % hlasov. Ľudová strana dosiahla v Banskej Bystrici, Kremnici a Banskej Štiavnici takmer zhodný výsledok okolo 30 %. Lepší výsledok ľudákov v porovnaní s krajinským výsledkom bol spôsobený aj tým, že národná strana nedosiahla v týchto mestách viac ako 13 %. Dôvod spočíval v tom, že ľudáci už boli organizovaní v rámci uhorskej ľudovej strany a na svojej strane mali okrem katolíckej cirkvi aj zmaďarizované meštianstvo. V mestách bol preto výsledok ľudovej strany lepší. Zisky národnej strany sa pohybovali od 8,7 do 13,8 %. V Handlovej dopadli katastrofálne s 3,8 %. V okresoch však už boli úspešnejší. V Banskej Bystrici tesne ľudákov predbehli s 13,8 % a v Prievidzi dokonca o viac ako tri percentá so ziskom 28,9 %. Národní socialisti dosiahli najlepší výsledok v iba v meste Banská Bystrica 5,6 %.²

Nasledujúce voľby sa konali 15. novembra 1925. Oproti predchádzajúcim voľbám v nich kandidovalo oveľa viac strán a objavili sa strany, ktoré boli typické pre prvú republiku a stali sa stabilnou súčasťou parlamentnej scény. Na Slovensku zvíťazila Hlinkova slovenská ľudová strana (ďalej HSL'S) s 34,3 %, čo jej o dva roky vynieslo aj účasť vo vláde známej ako „panská koalícia“. Za nimi sa umiestnila Republikánska strana zeméľského a maloroľníckeho ľudu (ďalej agrárnici) so 17,4 %. Odtrhnutie sa

² Československá statistika – svazek 1. Řada I. (Volby, sešit 1) *Volby do Národního zhromáždění v dubnu roku 1920 a všeobecné volby do obecných zastupitelstev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v červnu roku 1919*, Praha : Státní úřad statistický, 1922. s. 11-70.

radikálneho krídla a vznik Komunistickej strany Československa (ďalej KSČ) oslabil sociálnych demokratov, ktorí získali iba 4,2 % hlasov. KSČ naopak získala až 13,9 % a bola tretia v poradí. Maďarská Krajinská kresťansko-sociálna strana (Országos Keresztényszocialista Párt, ďalej KKSS) so svojou nemeckou frakciou po rozkole získala iba 6,9 %. Hlasy im zobrala koalícia nemeckého Zväzu roľníkov, nemeckej živnostenskej strany, Nemcov na Slovensku a maďarskej národnej strany (Politische Partei: Bund der Landwirte und der deutsche Gewerbspartei, der Deutschen der Slowakei und der ungarischen Nationalen), ktorá dokonca získala 7,7 %. Vo volebných krajoch skúmaných miest však nekandidovala. Pestrá národnostná a náboženská štruktúra skúmaných miest predurčila rozdielne výsledky v jednotlivých mestách a okresoch. Okres Prievidza ovládla HSLŠ s 54,4 % hlasov. 15,09 % získali agráристи, za nimi sa umiestnila KSČ s 12,66 % a s 8,06 % KKSS. Výsledky jasne ovplyvnila najväčšia obec okresu Prievidza, mesto Handlová. V tomto baníckom meste žilo viac Nemcov ako Slovákov a špecifické podmienky sa prejavili vo výsledkoch volieb. S 33,20 % hlasov vyhrala v Handlovej KSČ, no hneď za nimi sa s 26,85 % umiestnila KKSS a s 23,56 % agráристи. HSLŠ do tohto boja nedokázala zasiahnuť a získala iba 4,71 %. Sociálni demokrati rovnako neuspeli s 5,29 % hlasov. Vo všetkých skúmaných mestách a okresoch je badateľný súboj komunistov a sociálnych demokratov o ľavicového voliča. Okres Nová Baňa bol napriek starému nemeckému osídleniu jedným z najväčšou prevahou slovenského obyvateľstva. HSLŠ tu dosiahla združujúce víťazstvo so 70,48 % hlasov. Cez 10 % získali ešte sociálni demokrati, KKSS dosiahla 7 %, agráристи a komunisti získali okolo 4 %. Zaujímavé je porovnanie Banskej Bystrice a Banskej Štiavnice. Počtom obyvateľstva a národnostnou štruktúrou podobné mestá mali podobné aj volebné výsledky. V obidvoch mestách získali agráристи iba do 3 % hlasov, ale výsledky v okolitých obciach ich v rámci okresov vyniesli v Banskej Bystrici na 15,97 % a v Banskej Štiavnici na 10,62 %. Podobné výsledky dosiahli v mestách HSLŠ, KKSS a KSČ. HSLŠ získala v Banskej Bystrici 32,47 % a v Banskej Štiavnici a Belej 39,06 %. Podobné výsledky boli aj v okresoch. KKSS získala v Banskej Bystrici 16,46 % a v Banskej Štiavnici 13,55 %. Bol to pozostatok maďarského zmýšľania v týchto mestách a najmä v Banskej Bystrici ešte veľký podiel nečeskoslovenských národností.³ V rámci okresov už KKSS mala podstatne nižšie zisky, keďže okolité obce

³ Podľa sčítania ľudu z 15. februára 1921 žilo v Banskej Bystrici 10 587 obyvateľov. Z nich sa k československej národnosti hlásilo 8 222 ľudí, k nemeckej 454, k maďarskej 870, k židovskej 753. Počet židovských obyvateľov bol však vyšší, pretože k izrealitskému vierovyznaniu sa hlásilo 1 146 obyvateľov. In: *SČÍTÁNÍ lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*. I. díl. Československá statistika svazek 9, řada VI., Sčítání lidu, sešit 1. Praha : Státní úřad statistický, 1924.

mali výraznú prevahu slovenského obyvateľstva. V Banskej Bystrici sa prejavil veľký počet židovského obyvateľstva na výsledku Židovskej strany s 8,92 % hlasov. Úspech dosiahli komunisti, keď KSČ dosiahla v Banskej Bystrici 12,81 % a v okrese dokonca 21,59 % hlasov. V Banskej Štiavnici a jej okrese získala KSČ okolo 14 %. To aj tak nestačilo na veľký zisk sociálnych demokratov so 17,82 %. Banská Štiavnica sa stala ich výraznou baštou počas celého trvania prvej ČSR. Pretože komunisti už v ďalších voľbách taký výsledok nedosiahli, boli v Banskej Štiavnici jedinou konkurenciou HSL'S. V okrese Kremnica prebehol pomerne vyrovnaný súboj medzi štyrmi stranami. Sociálni demokrati s takmer 20 % a komunisti s takmer 17 % si rozdelili banských robotníkov a roľníkov. HSL'S získala 21,86 % hlasov, no najviac, 25,95 % hlasov získala KKSS. Nebolo to prekvapením, pretože Kremnica, rovnako ako Handlová, patrila do „Hauerlandu“. Popri Bratislave a Spiši to bola jedna z troch oblastí nemeckého osídlenia na Slovensku.⁴

27. októbra 1929 sa konali v poradí tretie voľby do poslaneckej snemovne. HSL'S síce na Slovensku zvíťazila s 28,27 %, ale účasť vo vláde a Tukova aféra ju oslabili. Agrárnici síce dostali oproti posledným voľbám menej hlasov, ale percentuálne sa posunuli na 19,53 %. Koalícia KKSS s maďarskou národnou stranou (Magyar Nemzeti Párt) a stranou spišských Nemcov (Zipser deutsche Partei) získala vďaka novozámockému a košickému volebnému kraju 15,89 % hlasov. Maďari a Nemci odovzdali svojim stranám viac hlasov ako vo voľbách v roku 1925. Ako dôvod sa uvádzal prepád komunistov, od ktorých do KKSS kvôli hospodárskej stabilizácii a konjunktúre odišli komunisti nemeckej a maďarskej národnosti. Výsledky národnostných strán v niektorých okresoch však v porovnaní s národnostnou štruktúrou ukázali veľkú nespoľahlivosť a nezodpovedali týmto údajom. Pokles KSČ na 10,66 % využili na posilnenie sociálni demokrati a získali 9,49 % hlasov. Aj tu sa prejavila ekonomická stabilizácia v druhej polovici dvadsiatych rokov. V okrese Prievidza výsledky opäť ovplyvnila Handlová. Agrárnici získali v Handlovej viac ako 20 % hlasov a v okrese ich potiahli na 11 %. 14 % pre HSL'S v Handlovej, čiže 524 hlasov nebolo dosť na 55 % v rámci okresu a zvyšných 11 410 hlasov dodala Prievidza a ďalšie obce. Maďarsko-nemecká koalícia získala v Handlovej 16,47 % hlasov, no v okrese získali iba 5,63 %. Takmer 900 hlasov im v okrese odobralo celoslovensky marginálne Nemecké volebné spoločenstvo, ktoré dosiahlo zisk 3,49 %. To dosiahlo výsledky okolo 10 % v okresoch Nová Baňa a Kremnica, kde maďarsko-nemeckej koalícii výrazne okresalo zisky. Ako bašta KSČ sa Handlová potvrdila aj v týchto voľbách, získali 27,42 % a jednou

⁴ Československá statistika – svazek 31. Řada I. (Volby, sešit 2.) *Volby do poslanecké sněmovny v listopadu roku 1925.* Praha : Státní úřad statistický, 1926. s. 10 – 31.

tretinou hlasov sa podieľala na okresnom výsledku 13,32 %. Takmer 15 % pre sociálnych demokratov im v okrese Prievidza prinieslo iba 5,49 % hlasov. V okrese Nová Baňa sa udiali veľké zmeny. HSL'S zaznamenala úbytok takmer 4 000 hlasov a klesla na 46,47 %. Hlasy jej zobrali agráристи s 13 % a sociálni demokrati s 23 %. Komunisti dosiahli iba 2,40 %. Spomínané Nemecké volebné spoločenstvo získalo 9,22 % a maďarsko-nemeckú koalíciu tým výrazne oslabilo na 2,28 %. V Banskej Bystrici a Banskej Štiavnici sa voličstvo správalo podobne ako v predchádzajúcich voľbách a zmeny nastali iba pri niekoľkých stranách. Agráристи tradične v obidvoch mestách na rozdiel od okresov prepadli. Zopakoval sa súboj dvoch ľavicových strán, ľuďákov a národnostných strán. HSL'S získala v Banskej Bystrici 24,58 % a v Banskej Štiavnici 28,62 %, kde ju s takmer 35 % predbehli sociálni demokrati. Tí dosiahli v Banskej Bystrici iba 9,33 % hlasov. Komunisti stratili najmä v Banskej Štiavnici a padli na 4,60 %. V Banskej Bystrici stratili jedno percento a skončili na 11,44 %. Výrazný úspech dosiahla maďarsko-nemecká koalícia, keď v Banskej Štiavnici získala 17,33 % a v Banskej Bystrici 21,25 %. Skoro 11 % Bystričanov volilo poľsko-židovskú koalíciu. Najlepší výsledok za prvej ČSR 8,68 % dosiahli národní socialisti. Dôvodom boli českí učitelia na bystrických školách a najmä početná skupina evanjelikov. V okresoch boli rozdiely najmä v prírastku hlasov pre agráristov a úbytku pre maďarsko-nemeckú koalíciu. V kremnickom okrese nastal posun u komunistov a ľuďákov. Komunisti padli na 6,90 % a HSL'S postúpila na takmer 36 %. Agráристи a sociálni demokrati získali okolo 16 % hlasov a národnostné strany si rozdelili hlasy na 10 % pre Nemecké volebné spoločenstvo a 8 % pre maďarsko-nemeckú koalíciu.⁵

Posledné voľby za prvej ČSR sa konali 19. mája 1935. Boli to voľby po veľkej hospodárskej kríze a v čase nastupujúceho fašizmu a nacizmu. Ten sa začal prejavovať aj v Československu. Jednak ako hrozba zo strany nacistického Nemecka, následná aktivizácia Nemcov v Sudetonemeckej (Sudetendeutsche Partei, ďalej SdP) a Karpatonemeckej strane (Karpathendeutsche Partei, ďalej KdP) a rovnako aj v radikalizácii HSL'S. Volieb sa samostatne zúčastnila aj Národní obec fašistická. Rastúci radikalizmus potvrdilo aj posilnenie ľavicových strán. Vďaka početnej nemeckej menšine v Čechách a na Morave celorepublikovo vyhrala SdP s 15,18 % hlasov. Na Slovensku kandidovala ako KdP a získala 27 561 hlasov, čo predstavovalo 1,70 %. Jednoznačným víťazom na Slovensku sa stal Autonomistický blok, ktorý tvorili HSL'S, Slovenská národná strana, Autonómny zemědělský sojuz a Polskie stronnictwo v Czechoslowacji. Autonomisti získali na

⁵ Československá statistika – svazek 70. Řada I. (Volby, sešit 4.) *Volby do poslanecké sněmovny v říjnu 1929*, Praha : Státní úřad statistický, 1930. s. 11 – 31.

Slovensku 30,12% hlasov. Druhé miesto obsadili s takmer rovnakým výsledkom 14,20 % agráристи a maďarská koalícia KKSS a Maďarskej národnej strany. Komunisti sa posilnili o 60 000 hlasov na 12,97% a sociálni demokrati o 50 000 hlasov na 11,34%. V skúmaných mestách a okresoch si jednotlivé strany udržali svoje pozície. Nemeckých voličov sa podarilo aktivizovať a volili KdP. Autonomistický blok zvíťazil vo všetkých mestách a okresoch s výnimkou Handlovej. Zvíťazila tu KdP s 36% hlasov a tradične zvíťazila súboj s KSČ, ktorá získala 21,69%, a so sociálnymi demokratmi, ktorí získali 13,64%. Nie všetci Nemci volili nacionalistickú KdP, 6,49% získali nemeckí sociálni demokrati. Do 9% dosiahli autonomisti a maďarská koalícia. V rámci okresu Prievidza sa už viac prejavili agráристи so 7,31 %, a najmä autonomisti s 50,49 %. Ďalšie strany v poradí, KdP, KSČ a sociálni demokrati, dosiahli od 9 do 12 %. Keďže mestá Kremnica a Nová Baňa presiahli počet obyvateľov 5 000, je možné porovnať výsledky s ich okresmi. V Novej Bani zvíťazili autonomisti v meste s 58 % a v okrese s 45 %. KSČ obsadila v meste druhé miesto so 14,44 %, no v okrese im to so 14,80 % stačilo na tretie miesto. Predbehli ich sociálni demokrati so 16,42 %, pričom v meste získali 12,73 %. V okrese Nová Baňa ešte vyskočili agráристи s 8,69 % a KdP s 9,62 %. Dost' veľké rozdiely boli spôsobené tým, že Nová Baňa ako sídlo okresu nepredstavovala ani jednu pätinu obyvateľstva okresu, v ktorom boli ešte veľké obce ako Žarnovica a Veľké Pole. V okrese Kremnica sa ukázali rozdiely medzi mešťanstvom Kremnice a Nemcami z vidieka. KdP získala v okrese takmer 20 % hlasov, no v Kremnici len 2,80 %. Z 2 729 nemeckých voličov bolo z Kremnice len 77. Maďarská koalícia však získala v meste 14,59 %, no v okrese len 5,49 %. Víťazom sa však stal Autonómny blok s 34 % v Kremnici a 39,56 % v jej okrese. Z ostatných strán v okrese boli ešte okolo 10 % agráристи a sociálni demokrati, komunisti dosiahli iba 7,47 %. Najmä sociálnych demokratov potiahla Kremnica, keď v meste získali takmer 19 % hlasov. Banská Bystrica a Banská Štiavnica so svojimi okresmi volili tradične, výnimkou bol veľký vzostup HSL'S v rámci Autonomistického bloku. V obidvoch okresoch získal okolo 40 % hlasov, v mestách získal 36,55 % v Banskej Bystrici a 38,93 % v Banskej Štiavnici. V Banskej Bystrici dosiahli ostatné strany tradičné výsledky. Sociálni demokrati 16,30 %, maďarská koalícia 13,48 %, KSČ 12,21 % a národní socialisti 7,90 %. V okrese Banská Bystrica boli väčšie rozdiely v ziskoch strán pri agráristoch, ktorí získali takmer 13 %, komunisti zlepšili výsledok na 16,67 % a maďarská koalícia klesla na 3,73 %, keď mimo mesta dokázali získať už len 150 hlasov. V meste Banská Štiavnica sa hlavný súboj odohral medzi HSL'S a sociálnymi demokratmi, ktorí získali 26,91 %. Maďarská koalícia získala 840 hlasov, čo predstavovalo 11,63 %. Tento výsledok výrazne presahoval počet obyvateľov Banskej

Štiavnice hlásiacich sa k maďarskej národnosti.⁶ Komunisti dosiahli 8,16 % a svoj zisk oproti minulým voľbám zdvojnásobili národní socialisti a získali 7,12 %. V okrese Banská Štiavnica sa oproti mestu výsledky líšili s maximálne dvojpercentnou odchýlkou s tradičnou výnimkou agrárnikov, ktorí získali až 10,55 % hlasov.⁷

Výsledky volieb do poslaneckej snemovne vo vybraných mestách a okresoch na strednom Slovensku za prvej ČSR preukázali javy, ktoré boli špecifické pre jednotlivé mestá a okresy. Vplyv na výsledky jednotlivých strán malo niekoľko faktorov. Sociálne rozvrstvenie, prevažujúce zamestnanie a spôsob obživy obyvateľstva určovali úspech, či neúspech ľavicových strán a agrárnikov. Typickým javom boli malé zisky agrárnikov v mestách, ale v okresoch dosahovali oveľa vyššie výsledky vďaka hlasom roľníkov z okolitých obcí. Banská Bystrica, Banská Štiavnica a Handlová boli vďaka početnému robotníctvu typické silnými ľavicovými stranami. Tie však medzi sebou súperili, Handlová bola baštou KSČ, no Banská Štiavnica baštou sociálnej demokracie. Pritom v oboch mestách robotníci pracovali v baniach. Pestrá národnostná skladba skúmaných miest sa prejavila aj v ziskoch menšinových strán. Nemci, Maďari a Židia volili rôzne koalície najmä maďarských a nemeckých strán, z ktorých najsilnejšou bola KKSS. Nemecké oblasti boli v okresoch Kremnica a Prievidza. Z miest bola výrazne nemecká Handlová. Maďarské strany mali svoje voličstvo v mestách Banská Bystrica a Banská Štiavnica. To je prekvapujúce zistenie, pretože počet obyvateľov hlásiacich sa k maďarskej národnosti bol výrazne nižší ako počet hlasov, ktoré tieto strany získali. V Banskej Bystrici sa prejavil veľký počet evanjelikov na ziskoch národných socialistov. Prevaha slovenského katolíckeho obyvateľstva v skúmaných mestách a okresoch sa prejavila vo volebných víťazstvách HSĽS, ktorá bola s výnimkou prvých volieb v roku 1920 dominujúcim politickým subjektom na Slovensku počas prvej ČSR. Voľby vo vybraných stredoslovenských mestách a okresoch sa niesli v boji piatich-šiestich významnejších strán. Z nich najsilnejšia bola HSĽS, za ňou nasledovali KSČ, sociálni demokrati, na vidieku agrárnici. Významné boli maďarské a nemecké menšinové strany. Medzi jednotlivými mestami a okresmi existovali rozdiely, ktoré predurčila sociálna, národnostná a náboženská skladba obyvateľstva. Bližšia analýza výsledkov v jednotlivých mestách bude predmetom ďalšieho výskumu.

⁶ Podľa sčítania ľudu z roku 1930 sa v meste Banská Štiavnica a Belá hlásilo k maďarskej národnosti 308 obyvateľov. In: *MIMORIADNE zprávy Štátného úradu štatistického republiky Československej : Národnosť a náboženské vyznanie obyvateľstva jednotlivých obcí a osád krajiny Slovenskej podľa sčítania ľudu z 1. decembra 1930*. Praha : Státní úřad statistický, ročník IV./1935.

⁷ Československá statistika – svazek 134. Řada I. (Volby, sešit 5.) *Volby do poslanecké sněmovny v květnu 1935*. Praha : Státní úřad statistický, 1936. s. 11 – 31.

Summary

The aim of the papers is analyses of results of elections for the Czechoslovak parliament in the years 1920, 1925, 1929 and 1935 in chosen towns and their districts in central Slovakia. Chosen towns and districts are Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica, Nová Baňa and town Handlová in the district of Prievidza. The results were influenced by social, ethnical and religious structure of the chosen towns and districts. The most successful parties were Hlinka's Slovak People's Party (HSL'S), Communist party (KSČ), Social democracy, Republican party and hungarian and german minority parties.

Zoznam bibliografických odkazov:

1. Československá statistika – svazek 1. Řada I. (Volby, sešit 1) *Volby do Národního zhromáždění v dubnu roku 1920 a všeobecné volby do obecných zastupitelstev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v červnu roku 1919*, Praha : Státní úřad statistický, 1922. s. 11-70.
2. Československá statistika – svazek 31. Řada I. (Volby, sešit 2.) *Volby do poslanecké sněmovny v listopadu roku 1925*. Praha : Státní úřad statistický, 1926. s. 10 – 31.
3. Československá statistika – svazek 70. Řada I. (Volby, sešit 4.) *Volby do poslanecké sněmovny v říjnu 1929*, Praha : Státní úřad statistický, 1930. s. 11 – 31.
4. Československá statistika – svazek 134. Řada I. (Volby, sešit 5.) *Volby do poslanecké sněmovny v květnu 1935*. Praha : Státní úřad statistický, 1936. s. 11 – 31.
5. *MIMORIADNE zprávy Štátneho úradu štatistického republiky Československej : Národnosť a náboženské vyznanie obyvateľstva jednotlivých obcí a osád krajiny Slovenskej podľa sčítania ľudu z 1. decembra 1930*. Praha : Státní úřad statistický, ročník IV./1935.
6. *SČÍTÁNÍ lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*. I. díl. Československá statistika svazek 9, řada VI., Sčítání lidu, sešit 1. Praha : Státní úřad statistický, 1924.

Vysokoškolskí študenti a politická moc na území Slovenska v polovici šesťdesiatych rokov (úvod do problematiky).

Mgr. Ján Jakubík

Katedra histórie

Slovenská spoločnosť sa na začiatku šesťdesiatych rokov 20. storočia nachádzala v stave občianskej strnulosti a u drvivej väčšiny populácie aj nezáujmu o veci verejné. Tento jav bol výsledkom mnohých deformácií politického a hospodárskeho vývoja v predchádzajúcom decéniu, vyvrcholený konštituovaním Československa, ústavou z júla roku 1960, za druhý socialistický štát na svete. Toto obdobie bolo charakteristické masívnymi propagandistickými akciami, ktoré boli z pohľadu oficiálnej štátnej moci často úspešné, pretože presvedčili väčšinu populácie o správnosti svojho konania. Na druhej strane však realizácia niektorých projektov asociálneho charakteru, napríklad smerujúcich k pauperizácii obyvateľstva, ako v prípade menovej reformy v roku 1953, sa v spoločnosti stretla s aktívnym nesúhlasom. Ten bol najčastejšie považovaný za neprípustnú konfrontáciu s režimom, ktorý ho aj trestnoprávne postihoval. Spoločnosť sa tak dostala do pozície „zošraubovania“¹, politickej, či spoločenskej nečinnosti, ako výsledku individuálneho alebo kolektívneho strachu o svoju existenciu. Opozitum spomenutých fenoménov predstavuje efemérna epocha prvého polroka 1956, kedy došlo k viacerým názorovým stretom s oficiálnou stránkou a vládnuou politikou. Táto kritika spočiatku nebola umlčovaná a postihovaná. Subjektom krátkodobého vytrhnutia z pasivity, spôsobeného destalinizačným procesom v ZSSR a jeho ohlasom v Československu, bola stavovská organizácia spisovateľskej obce a vysokoškolské študentstvo. Literáti - intelektuáli sa na spisovateľskom zjazde vyhlásili nenáležite za „svedomie národa“, no oprávnené žiadali zmenu pôsobenia štátnej moci nielen na kultúrnu sféru. Vysokoškolskí študenti zase naplnili auditóriá prednáškových sál a internátnych miestností skoncipovaním niekoľkých rezolúcií proti dovtedajšej politickej realite, či neduhom vysokoškolského štúdia a problémov s ním súvisiacimi. Počas študentských osláv -

¹ VARINSKÝ, V.: Historické peripetie menovej reformy 1953 s osobitným zreteľom na jej vývoj na Slovensku. In: *Krízy režimov sovietskeho bloku*. Banská Bystrica : Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997. s. 62.² Viac o dianí na slovenských vysokých školách a v spisovateľskej obci v roku 1956., pozri: MARUŠIAK, J.: Slovenskí študenti v roku 1956. In: *Pyžamová revolúcia*. Blaha, Anton a kol. Bratislava : Nebojsa, 2007. s. 7 – 65. MARUŠIAK, J.: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : Prius, 2001. 185 s.

Majálesov, v Prahe a Bratislave, vo verejnom priestore ironizujúco a dvojzmyselne prezentovali svoj odmietavý postoj.² Kritika však bola čoskoro umlčaná dômyselnou kombináciou politického presviedčania a represie, na území Slovenska v podobe resuscitácie boja proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu, či politickými previerkami občanov v ich zamestnaniach alebo v prípade študentov, v akademickom prostredí.³

Tieto faktory silne pôsobili na slovenskú spoločnosť a preto aj nesúhlas s aktivitami štátnej moci po vyhlásení ústavy roku 1960 mal individuálnu povahu niekoľkých vyhlásení. Napriek týmto činiteľom sa však v spoločnosti imanentne začali rozvíjať postupné zmeny, ktoré naplno prepukli v druhej polovici šesťdesiatych rokov a vrcholili v období tzv. Pražskej jari. Ich spúšťacím mechanizmom sa stali udalosti v Moskve, ktorá po XXII. zjazde KSSZ opäť zostrila kurz destalinizácie, s cieľom liberalizovať politickú prax, vytvoriť ju veľkoryesejšou. V Československu sa už v roku vyhlásenia socialistickej ústavy udiali prvé významné amnestie politických väzňov. Výrazný periodizačný predeľ v opätovne aktívnej účasti širších vrstiev obyvateľstva na politickom živote v krajine, predstavuje pre slovenskú spoločnosť rok 1963. Chruščovova politika s oneskorením dorazila aj do Československa a vedenie strany bolo nútené urobiť zmeny a odvolať, teda pod rôznymi zámienkami deaktivovať činnosť straníckych pracovníkov, skompromitovaných účasťou na politických procesoch v päťdesiatych rokoch. Flagrantným príkladom bola výmena na poste prvého tajomníka ÚV KSS, Karola Bacílka nahradil Alexander Dubček. Na území Slovenska sa stalo najpálčivejším problémom odsúdenie tzv. slovenských buržoázných nacionalistov, ktorých súdne procesy sprevádzali rozsiahle kampane traumatizujúce vrstvy slovenskej spoločnosti. Keď vyšetrovacie komisie skúmajúce oprávnenosť týchto procesov s komunistickými funkcionármi odhalili fabulácie pri vyšetrovaní a svojvoľné praktiky pri súdnom rozhodovaní, teda porušovanie tzv. socialistickej zákonnosti, nastala, proti vôli čelných predstaviteľov strany a štátu, občianska a politická rehabilitácia odsúdených. Spoločnosť pristúpila k prehodnoteniu doterajšej politickej praxe, začala ju odmietat' a akcentovať potrebu

² Viac o dianí na slovenských vysokých školách a v spisovateľskej obci v roku 1956., pozri: MARUŠIAK, J.: Slovenskí študenti v roku 1956. In: *Pyžamová revolúcia*. Blaha, Anton a kol. Bratislava : Nebojsa, 2007. s. 7 – 65. MARUŠIAK, J.: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : Prius, 2001. 185 s.

³ Viac o charaktere previerok a perzekúcií, pozri PERNES, J.: Snahy o upevnení komunistického režimu v Československu na prelomu 50. a 60. let. In: *Historik v soudobých dějinách. Milanu Otahálovi k osmdesátým narozeninám*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2008. s. 177 – 201. ; RUSKOVÁ, M.: Tzv. "slovenský buržoázný nacionalismus" v politice KSČ po XX. zjazde KSSZ (1956-1960). In: *Ludáci a komunisti. Súperi? Spojenci? Protivníci?* Ed. Šuchová, Xénia. Prešov : Universum, 2006. s. 181 – 192.

dôslednej revitalizácie pôsobenia politického režimu na vývoj v štáte. V súčinnosti s konglomerátom ďalších spoločenských pohybov sa začali opäť prejavovať sociálne skupiny náchylnejšie senzitívne vnímať politickú realitu. Podobne ako v predchádzajúcom období krátkej liberalizácie v roku 1956, sa ich subjektom stali intelektuáli, spisovatelia, novinári a vysokoškolské študentstvo. Pokiaľ prví mali výraznejšie kontakty aj so straníckymi kádrami, minimálne na Slovensku, vysokoškolská mládež bola vnímaná straníckymi elitami ako predmet vlastných kompetencií s cieľom kreovať mladého človeka ako bezvýhradného podporovateľa politiky strany a štátu.⁴

Československý sväz mládeže (ČSM)⁵ združoval členstvo od školského veku až po produktívny vek, bol masovou spoločenskou organizáciou národného frontu. Bol klasickým príkladom tzv. prevodovej páky, prostredníctvom ktorej moc politicky formovala deti a mládež. ČSM priamo riadil ÚV KSČ od roku 1958, keď rozhodol o potrebe dôkladnej supremacie nad mládežou. V politicko-spoločenských podmienkach šesťdesiatych rokov sa však prirýchlo začala erózia tohto vzťahu. Ako výrazná platforma nekonformnej reflexie politickej praxe sa prejavovalo najmä vysokoškolské študentstvo. Tento jav bol pochopiteľný a vychádzal najmä z intelektuálnych predností študentstva, ktoré si prirodzene dôkladnejšie uvedomovalo krízové javy politickej, hospodárskej, či kultúrnej povahy, na základe vlastných názorov vyvinutých z nadobudnutého vzdelania. V porovnaní s inými časťami mládežníckeho spektra, napríklad s pracujúcou mládežou, sa cítili viac zainteresovaní v potrebe prekonávania deformácií a chýb minulého obdobia. Vedenie KSČ prirodzene nemohlo pripustiť drvivú kritiku svojho minulého, či súčasného konania a snažilo sa o uchopenie a kontrolovanie vysokoškolskej mládeže. Ako v mnohých iných prípadoch v štátoch stredovýchodnej Európy sa o to snažilo inštitucionálnou formou. V novembri a decembri 1963 vo vysokoškolských centrách ČSSR, v Prahe, Brne a Bratislave vznikli Vysokoškolské obvodné výbory ČSM

⁴ K situácii v slovenskom vysokoškolskom študentstve v sledovanom období sa doteraz slovenská historiografia nevyjadrovala. Výnimku predstavujú zmienky na stranách 123.-125. a 368.-370. v publikácii *Predjarie*, od autorskej trojice Londáková, Londák, Sikora. LONDÁK, M., LONDÁKOVÁ, E., SIKORA, S.: *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960-1967*. Bratislava : Veda, 2002. 392 s. Viac za cenný memoárový príspevok, než akribiou podporenú štúdiu považujeme stať od Petra Lieskovského. LIESKOVSKÝ, P.: *Dianie v slovenskom vysokoškolskom študentstve šesťdesiatych rokov*. In: *Pokus o reformu 1968*. Banská Bystrica : Trian, 1999. s. 207 – 223. Česká historiografia už podala súhrnné hodnotenie pôsobenia vysokoškolského študentstva v publikácii Jaroslava Pažouta *Mocným navzdory*. Vývoju na území Slovenska je však venovaná výrazne marginálna pozornosť. PAŽOUT, J.: *Mocným navzdory. Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*. Praha : Prostor, 2008. 342 s.

⁵ Podľa platného pravopisu slovenského jazyka v šesťdesiatych rokoch 20. storočia sa v súčasnosti používané slovo zväz písalo „sväz“. V texte ho uvádzam v pôvodnej podobe. Rovnako tak v prípade skratky ČSM – Československý sväz mládeže.

s cieľom kontrolovať aktivitu študentstva. Vysoké školy dovtedy patrili pod jednotlivé územné obvody mládežníckej organizácie.⁶ Táto snaha o dôkladnejší prehľad v názoroch vysokoškolákov na súčasné, či minulé dianie sa však ukázala pre ďalší vývoj mládežníckej organizácie alebo v strane a štáte, z pohľadu konzervatívnych straníckych pracovníkov ako kontraproduktívna. Študenti získali legálny priestor pre vyjadrenie nekonformných názorov, ktoré spôsobovali niektorým predstaviteľom strany veľkú nepohodu. ČSM, na území Slovenska riadená Slovenským ústredným výborom ČSM (SÚV ČSM), zdôrazňovala svoj charakter jednotnej organizácie.

Reformnejšie naladení stranícky pracovníci však sami obhajovali politické diskusie vo vysokoškolskom prostredí. Podobne ako v iných masových organizáciách národného frontu sa prejavovali aktivity vychádzajúce z vlastnej iniciatívy. Tie už striktne odmietané niektorými pracovníkmi decíznej sféry neboli. Dokonca na najvyšších straníckych pozíciách sa „uvoľňovanie“ politickej atmosféry začalo prejavovať dovtedy málo ventilovanou diskusiou o charaktere politiky strany. Poprední predstavitelia ÚV KSČ, napríklad ideologický tajomník Jiří Hendrych,⁷ si uvedomovali potrebu rozdielneho prístupu k principiálnym otázkam v porovnaní s predchádzajúcim obdobím, zároveň si však uvedomovali mantinely, ktorými je akákoľvek diskusia ohraničená. Liberalizácia spoločensko-politických podmienok však vytvorila podmienky pre posúvanie týchto mantinelov a ich pohyblivé základy. Prejavovalo sa to nielen na fórach naprieč vertikálou straníckej sféry, ale aj vo vzťahu k českej a slovenskej spoločnosti, k národnostným menšinám, nestraničkom, obyvateľstvu rôznych povolání, či mládeži.

Veľmi rýchlo sa vplyvom spoločenskej diskusie o charaktere politického režimu začali vo vnútri mládežníckej organizácie objavovať hlasy volajúce po nových formách práce, hlavne v súvislosti s názorom, že jednotná organizácia predsa nemôže primerane zastupovať tak rozdielne spektrum populácie, ako je mládež. Prirodzene tieto požiadavky

⁶ PAŽOUT, J.: *Mocným navzdory. Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*. Praha : Prostor, 2008. s. 81.

⁷ Jeho pôsobenie na politickej scéne dosiaľ nie je uspokojivo historiografiou spracované. Slovenská historička E. Londáková ho v publikácii *Predjarie* považuje za „typ najortodoxnejšieho komunistu“, Jan Mervart píše o jeho osobe ako málo čitateľnej, no v 60. rokoch určite nie konzervatívnej. MERVART, J.: Postoje slovenských spisovateľů na III. a IV. sjezdu Svazu československých spisovateľů. In: [Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku \(1918-1989\)](#). Zost. Šmigel', Michal, Šuchová, Xénia. Katedra histórie FHV UMB, Historický ústav SAV, 2007. s. 225. Karel Kaplan sa o ňom obšírnejšie zmieňuje v exile vydannej publikácii *Mocní a bezmocní*, kde ho považuje za zmierlivú a presvedčania možnú persónu, ktorá dokonca riadila všetok stranícky život KSČ. Prezident a prvý tajomník strany A. Novotný na neho previedol všetky kompetencie v straníckej práci. Aj tento raritný jav určite pôsobil na liberalizáciu politického diania. KAPLAN, K.: *Mocí a bezmocní*. Toronto : 68 Publishers, 1989. s. 327.

diferencovanejšieho prístupu smerujúceho k decentralizácii rozhodovania nad mládežou pochádzali najmä zo strany vysokoškolského študentstva. To si primárne uvedomovalo rozdielnosť vlastných priorít a potrieb a vnímanie otázok svojho pôsobenia učňovskej, či pracujúcej mládeže. ČSM zdôrazňovalo svoju politickú jednotu s jasne definovaným cieľom pôsobiť na výchovu mladého človeka akcentovaním socialistických ideálov, spojením síl mládeže pre upevnenie spoločných záujmov všetkých skupín.⁸ V polovici šesťdesiatych rokov patrili požiadavky federalizácie, či autonomizácie mládežníckej organizácie v slovenskom prostredí medzi ojedinelé, no ich frekvencia sa začala prudko zvyšovať po 1. vysokoškolskej konferencii v ČSSR v decembri 1965.⁹

Slovenskí vysokoškolskí študenti po rehabilitácii odsúdených členov komunistickej strany z procesu s tzv. buržoáznymi nacionalistami prejavovali opäť zvýšený záujem o veci verejné, priamo súvisiace s otázkami štúdia, vybavenosti akademických inštitúcií. Tento záujem však už od začiatku ich opätovnej aktivity zahrňoval aj najvyššiu politiku štátu, vnútornú, ale aj zahraničnú a preto bol ostro sledovaný. Komunistická strana začala organizovať v roku 1964 rôzne akcie, besedy, z nich najmasovejšia bola *Strana hovorí s mládežou*, ktoré naplno odhalili mnohé nevyjasnené otázky trápiace študentov. Práve takáto aktivita podnietila politickú senzibilitu, odhalila nekonformné predstavy študentstva na vývoj v ČSSR, ale aj v ostatných krajinách sveta a v zónach vtedajších konfliktov. Na vysokých školách sa pod kuratelou ČSM organizovali besedy s pracovníkmi vedeckej, akademickej sféry, niekedy aj s najvyššími politickými pracovníkmi z ÚV KSS, ktorí často neboli dôsledne pripravení fundovane odpovedať. Frázovitosť a nič nehovoriace formulácie len zvyšovali napätie medzi študentstvom, ktorých provokatívne otázky o vnútornej a zahraničnej politike zneisťovali stranícke vedenie. To bolo nútené konštatovať, že na mnohých besedách sa situácia vymkla spod kontroly organizátorov z mládežníckej organizácie. Avšak ešte stále medzi ojedinelé javy obdobia prvej polovice šesťdesiatych rokov možno označiť diskusiu s pracovníkom SAV, Ústavu dejín socialistických krajín Pavlom Pollákom, ktorý spoločne s Jozefom Šoltészom, účastníkom SNP, trefne definovali problémy študentstva. Ich výpočet problémov, od zviazanosti nadmernými študentskými povinnosťami, až po obmedzujúci vplyv mládežníckeho zväzu na študentstvo, sa stretlo aj v ÚV KSS s veľkou nevoľou

⁸ Slovenský národný archív (SNA), f. Slovenský ústredný výbor československého sväzu mládeže (SÚV ČSM), Predsedníctvo, kartón č. 56., P/VII/10/64 Návrh téz referátu pre jednanie plén SÚV ČSM k práci organizácii na vysokých školách. (nespracované)

⁹ SNA, f. SÚV ČSM, Vysokoškoláci, k, 736, Celoštátna konferencia študentov VŠ 18., 19. 12. 1965 (nespracované)

pracovníkov, ktorí žiadali potrestanie ich vyjadrení.¹⁰ Uvedomovali si, že takéto prejavy môžu rozpútať nevídanú kritickú kampaň v radoch vysokoškolského študentstva, ktorá by bola svojím charakterom absolútne neprípustná pre stranu a štát. ČSM samo pripúšťalo, že spôsob komunikácie a riadenia organizácie sa musí zmeniť. Vysokoškolskí študenti sa v týchto diskusiách zaujímalí o množstvo otázok politického charakteru, no domnievame sa, že ich živý záujem o vrcholovú politiku rezultoval z uvedomenia si množstva nedostatkov akademického prostredia. Tie boli prejavom hospodárskej, školskej politiky a pôsobenia na vysoké školstvo. Od otázok internátneho ubytovania a jeho akútneho nedostatku, respektíve zlých podmienok, slabej vybavenosti prednáškových a študijných miestností, diskusia mutovala k otázkam o princípoch fungovania samotného politického systému, o hospodárskych ukazovateľoch, exkluzívnom postavení marxistickej ideológie, vzťahoch so Sovietskym zväzom, USA, či Čínou. Množstvo prezentovaných názorov z radov študentstva bolo výrazne mimo oficiálne deklarovaných straníckou a štátnou politikou a časť z nich bola dokonca otvorene titulovaná ako opozičná. Celkovo len slovenský ústredný výbor ČSM usporiadal 5055 besied, ktoré oslovili 250 tisíc mladých ľudí.¹¹ Vysokoškoláci tvorili asi desať percent z počtu zainteresovaných študentov, ich názory však považovalo stranícke vedenie za veľmi dôležité. ČSM deklarovalo svoje úspechy, pretože atraktívnou formou podnietilo diskusiu o chybách minulosti, ktoré však boli často len málo kritické a priveľmi neadresné, snažiac sa zlyhania strany v predchádzajúcom desaťročí zamlčovať. Diapazón prediskutovávaných otázok bol značne široký. Medzi najzaujímavejšie patrili otázky výsostne politického charakteru, vzájomný vzťah KSSZ a KSČ, vzťahy a kontakty s Čínou, ktoré sa zdali mnohým študentom neprehľadné z dôvodu potreby kooperácie oboch krajín. Vedenie ČSM a najvyššie stranícke orgány neboli schopné túto otázku dostatočne vyjasniť. Rovnako nezrozumiteľnosť rehabilitácii bola predmetom diskusií, ojedinele sa dokonca objavovali hlasy hovoriace o rehabilitovaní J. V. Stalina na najbližšom, XXIII. zjazde KSSZ. Študenti sa v otázkach rehabilitácií členov komunistickej strany domáhali skutočných dôvodov odvolania bývalých vrcholných funkcionárov Karola Bacíľka, Júliusa Ďuriša, či Viliama Širokého. Rozličné neformálne kontakty s novinárskou elitou hlavne prostredníctvom denníka *Smena*, ktorý bol tlačovým orgánom SÚV ČSM, vnášali do vysokoškolského diškurzu o aktuálnych otázkach významnú informačnú hodnotu. Hoci dôkladnejšie sa za prekonanie neduhov a prvé ostýchavé „zadúšanie sa“ obrodou v socialistickom Československu prinášal na svojich

¹⁰ LONDÁK, M., LONDÁKOVÁ, E., SIKORA, S.: *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960-1967*. Bratislava : Veda, 2002. s. 124.

¹¹ SNA, f. SÚV ČSM, Predsedníctvo, k. 59, Zpráva o priebehu a výsledkoch akcie „Strana hovorí s mládežou“ (nespracované).

stránkach najmä Kultúrny život. Ten uverejňoval publicistiku, fejtóny, štúdie intelektuálnej elity slovenského a českého prostredia. Napriek tomu bola vnútropolitická situácia pre majoritnú časť populácie známa nedostatočne, informácie sa obmedzovali len na kusé výpočty odvolávaní a kooptovaní nových pracovníkov. To dávalo za vznik mnohým prejavom, ktoré situáciu interpretovali ako veľmi neštandardné správanie stranického vedenia, to bolo dokonca označované za nevďačné, keď odvolalo niekoľkých významných politikov. Veľmi závažnou otázkou sa aj v nasledujúcom období ukázal vzťah študentov socialistického Československa k vojne vo Vietname. Tu, zhodne s generálnou líniou komunistickej strany, mládež označovala americký postup za neprípustnú agresiu a ostro ju odmietala.¹² Pripojilo sa tak k celoeurópskej protestnej vlne nerešpektujúcej bipolárne rozdelenie kontinentu.

Medzi ďalšie otázky stretávajúce sa so širokým záujmom študentstva patrili témy neutešenej hospodárskej situácie. Okrem čiastočného uvoľnenia supremacie nad niekoľkými sociálnymi, či záujmovými skupinami sa prvotné liberalizačné tendencie prejavovali aj čoraz častejšou diskusiou o hospodárskych ťažkostiach a praktických ekonomických mechanizmoch. Tieto diskusie sa pod vplyvom publicistiky dostávali medzi širokú verejnosť a vysokoškooláci sa o otázky nevýkonného hospodárstva a zlyhania tretieho päťročného plánu intenzívne zaujímal.¹³ Ich dôvody, ako sme už načrtli vyššie, pochádzali z problémov vybavenosti internátov, stavby nových budov pre vysoké školy, či rekonštrukcie vhodných miestností. Napriek mnohým prísľubom už z roku 1956 a rétorike zodpovedných ministerstiev alebo povereníctiev, investičná výstavba akademického prostredia bola výrazne poddimenzovaná. Vysoké školstvo v celom Československu zápasilo s nedostatkom kapacít. Dochádzalo teda k paradoxným situáciám, komunistickou stranou unifikovaná politická scéna uspokojovala potreby štátu bezprecedentným nárastom vzdelanostnej úrovne a počtu vysokoškolských študentov, avšak nebola schopná zabezpečiť kvalitné podmienky pre štúdium. Týmto problémom trpela mládežnícka organizácia počas celých šesťdesiatych rokov a zvyšovala politickosť a strety so stranickou mienkou u vysokoškolského študentstva. Preto otázky ekonomického charakteru patrili medzi dominantné. Študenti často poukazovali na neefektívnosť výroby, ich otázky smerovali k zavádzaniu nových technologických postupov a vládou oficiálne deklarovanou podporou politiky vedecko-technickej revolúcie. Veľmi významne tu pôsobil aj element obáv študentov o ich začlenenie v spoločnosti po získaní zamestnania. Vyjadrovali svoje pocity nedostatočného oceňovania vysokoškolského

¹² SNA, f. SÚV ČSM, Predsedníctvo, k. 59, Zpráva o priebehu a výsledkoch akcie „Strana hovorí s mládežou“ (nespracované).

¹³ SNA, f. SÚV ČSM, Vysokoškooláci, k. 733, Podiel vysokoškolskej organizácie ČSM na živote školy a verejnosti. (nespracované)

vzdelania nielen v spoločnosti, ale aj na pracoviskách. Poukazovali na problémy získať pracovné miesto zodpovedajúce vzdelaniu alebo účasť na riadení ľuďmi s nedostatočnou kvalifikáciou.¹⁴ Svoje teoretické znalosti nadsadili na praktické zručnosti. Otázka vnímania a oceňovania akademického vzdelania v socialistickom Československu, ktoré na prvé miesto stavia robotnícku triedu výrazne presahuje rozsah a možnosti tejto štúdie, úvodu do problematiky, preto sa jej nebudeme venovať.

Diškurz slovenského vysokoškolského študentstva v polovici šesťdesiatych rokov predstavuje množstvo otvorených tém, vďaka ktorým sa postupne začali študenti stávať platformou postupnej liberalizácie politického režimu, teda uvoľnenia rigidného ovládania spoločnosti. Študenti sa v polovici šesťdesiatych rokov aktivizovali len postupne. Hoci v porovnaní s inými sociálnymi skupinami patrili medzi citlivejších na dianie v štáte, mládežnícka organizácia ešte často klasifikovala ich negatívne stanoviská ako ojedinelé prejavy nesúhlasu, ktoré neboli postihované. ČSM sa o nich najčastejšie vyjadrovala ako o solitéroch, vyplývajúcich skôr z neujasnených názorových presvedčení, absencie životných skúseností a podobnou rétorikou obhajovala rôzne nekonformné prejavy pred KSČ alebo KSS. Rozmer postupného názorového odklonu medzi časťou stranického vedenia a prevodovou pákou badateľný i v iných spoločenských organizáciách sa prejavoval aj v ČSM. Hoci postuláty najvyšších stranických pracovníkov sa považovali za určujúce, ich interpretácia prechádzala rôznymi modifikáciami a aj plnenie sa nachádzalo už v inej rovine pojmu „stranícka disciplína“, než tomu bolo v päťdesiatych rokoch. Práve tieto fenomény bujnejúce v študentskom prostredí, pôsobili počas druhej polovice šesťdesiatych rokov veľmi markantne.

Summary

In the first half of 1960s, Slovak university students became the platform of gradual liberalisation of political regime. Their non-conformal opinions on previous political development in the country, which was influenced by many deformations, occupied minds of the Party's high representatives. They tried to control discussion with youth, where university students acted themselves as a strong political spectra of the population and criticized political, economical and cultural deformations. Those activities arose from inappropriate conditions for study in academical sphere and came to the basic principles of political system functioning. The criticism of political development became typical for university students.

¹⁴ SNA, f. SÚV ČSM, Predsedníctvo, k. 59, Zpráva o priebehu a výsledkoch akcie „Strana hovorí s mládežou“ (nespracované).

Zoznam bibliografických odkazov

Archívne pramene

Slovenský národný archív v Bratislave, fond:

- Slovenský ústredný výbor Československého svazu mládeže, predsedníctvo
- Slovenský ústredný výbor Československého svazu mládeže, vysokoškooláci

Literatúra

1. LONDÁK, Miroslav, LONDÁKOVÁ, Elena, SIKORA, Stanislav: *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960-1967*. Bratislava : Veda, 2002. 392 s. ISBN 80-224-0707-0.
2. PAŽOUT, Jaroslav: *Mocným navzdory. Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*. Praha : Prostor, 2008. 342 s. ISBN 978-80-7260-186-8.
3. VARINSKÝ, Vladimír: Historické peripetie menovej reformy 1953 s osobitným zreteľom na jej vývoj na Slovensku. In: *Krízy režimov sovietskeho bloku*. Ed. Štefanský, Michal, Zágoršeková, Marta, Banská Bystrica : Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997. s. 61 – 72. ISBN 80 – 88784 – 14 – X.

Psychohistória – hľadanie psychologických aspektov v dejinách.

Mgr. Patrik Kunec, PhD.

Katedra histórie

Obsahom tohto príspevku je stručné priblíženie psychohistórie ako nového smeru svetovej historiografie, definovanie jej cieľov, základných tém a objektov jej bádania, ale aj prezentovanie vybraných výskumných metód a z nich vyplývajúcich problémov na príklade troch-štyroch psychohistorických diel.¹

Psychohistória je subdisciplína modernej historickej vedy, ktorá sa zaoberá skúmaním motivácií ľudského konania, vedúceho ku konkrétnym historickým udalostiam. Predmetom jej záujmu sú činy a aktivity konkrétnych historických postáv alebo skupín ľudí v dávnej i nedávnej histórii, ktorých motiváciu sa snaží interpretovať z psychologického hľadiska. Psychohistória sa snaží nájsť odpovede na otázky o príčinách spoločensko-politického správania a konania jednotlivých osobností alebo skupín ľudí, pokúša sa o objasnenie úlohy vonkajších činiteľov v procese utvárania osobnostného charakteru, myšlienkového a emocionálneho profilu konkrétnej historickej postavy (zvyčajne významnej). Psychohistória, ako už bolo povedané, sa nezaobera len jednotlivcom ako takým, jej skúmaniu môžu byť podrobené aj menšie či väčšie skupiny ľudí, ako napr. záujmové či profesijné združenia, politické hnutia, spolky či strany, prípadne veľké etnické alebo náboženské jednotky, ako napríklad národy alebo špecifické náboženské skupiny. Psychohistória sa teda snaží vysvetliť aj príčiny rôznych historických, prípadne súčasných, spoločensko-politických javov (napríklad terorizmus), a to na základe ich skúmania z psychologického aspektu, s použitím analyticko-interpretačných metód psychologického výskumu. Základný cieľ psychohistorického bádania stručne, ale výstižne definoval Rudolph Binion: „Pochopenie histórie prostredníctvom motívov a motívov prostredníctvom histórie: to je psychohistória.“²

¹ Príspevok je čiastkovým výstupom riešenia grantu VEGA č. 1/0207/09 s názvom „Metodologické a filozofické problémy prírodných, sociálnych a humanitných vied“.

² „Understanding history through motives and motives through history: this is psychohistory.“ BINION, R. 1977 Doing Psychohistory. In *The Journal of Psychohistory*, roč. V., č. 3, s. 313-324. Citované z textu štúdie publikovanej v: BINION, R. 1981 *Soundings : Psychohistorical and Psycholiterary*. New York : Psychohistory Press, s. 117. ISBN: 0-914434-16-0.

Psychohistorické bádanie sa v súčasnej dobe stáva v rámci svetovej historiografie progresívnym odborom, zvlášť rozšírené je v Spojených štátoch amerických, Veľkej Británii, Francúzsku a Nemecku. Bohužiaľ, v krajinách strednej a východnej Európy sa k metódam psychohistórie hlási len veľmi malý počet historikov.³ Akýmsi centrom psychohistorického výskumu je Inštitút pre psychohistóriu (The Institute for Psychohistory) v New Yorku, ktorý má takmer dvadsať pobočiek v iných krajinách.⁴ Inštitút od roku 1973 vydáva periodikum *The Journal of Psychohistory*, ale aj množstvo odbornej literatúry, ktorej autormi sú v odbore psychohistórie renomovaní historici. Inštitút je súčasťou Medzinárodnej psychohistorickej asociácie (International Psychohistorical Association), založenej v roku 1977, ktorá sa stretáva raz do roka na valnom zhromaždení, kde jej členovia referujú o svojej činnosti. Na čele Inštitútu pre psychohistóriu stojí čelný predstaviteľ psychohistórie v USA Lloyd deMause, ktorý sa venuje hlavne psychohistorickému skúmaniu detstva, najmä objasneniu vplyvu výchovy a prípadného zneužívania v detstve na neskorší psychosociálny vývoj konkrétnych jedincov alebo aj mnohopočetných ľudských jednotiek. Okrem spomínaného periodika *The Journal of Psychohistory* vychádzajú v USA ešte dva časopisy venované problémom a výsledkom psychohistorického výskumu: *Psychohistory Review* a *Clio's Psyche : A Psychohistorical Forum*.

Psychohistória ako svoju výskumnú metodiku používa kombináciu analyticko-interpretáčnych metód psychoanalýzy, dynamickej psychológie, psychológie osobnosti a všeobecne prijímaných a aplikovaných bádateľských postupov rôznych spoločenských vied, najmä však histórie. Je pochopiteľné, že psychohistorické metodické postupy sú najviac uplatniteľné pri biografických výskumoch, pretože základným objektom jej skúmania sú často podvedomé psychogénne (teda psychicky podmienené) motivácie konania historických (ale aj súčasných, ešte žijúcich) postáv. V rovine biografického bádania sa teda vytvorila špecifická disciplína, tzv. psychobiografistika (angl. psychobiography), ktorá sa snaží vysvetliť a pochopiť individuálnu históriu ľudí a motiváciu ich konania v danej dobe. Objektom jej záujmu sú najmä historicky signifikantní jednotlivci, ako napríklad politickí lídri (existujú početné psychobiografické portréty A. Hitlera, J. V. Stalina, W. Wilsona, Napoleona

³ V Slovenskej a Českej republike historici podľa našich informácií na podklade psychohistorických metód ešte nebadajú.

⁴ Viac informácií o Inštitúte pre psychohistóriu môže čitateľ nájsť na jeho oficiálnej internetovej stránke www.psychohistory.com.

Bonaparta, ale najnovšie aj Heroda Veľkého⁵), reformátori a revolucionári (napr. M. Luther⁶), umelci (napr. Leonardo da Vinci⁷), myslitelia (ako napríklad Voltaire⁸). Objektom jej záujmu sú však aj súčasné osobnosti (predmetom psychohistorického bádania sa stal už napríklad aj bývalý prezident USA Bill Clinton alebo bývalý iracký diktátor Saddám Husajn).⁹

V začiatkoch psychohistorického bádania patrili medzi pracovné metódy psychohistorika najmä postupy psychoanalýzy, ako ich definoval Sigmund Freud. Používala sa teda interpretácia psychických javov na podklade analýzy snov, vysvetlenie psychóz a neuróz sa hľadalo v traumách z detstva alebo v anomáliách výchovy a rodinných vzťahov vybranej osobnosti (konkrétny príklad uvádzame v súvislosti s Freudovou psychohistorickou analýzou osobnosti Leonarda da Vinci). Freudova psychoanalýza bola po druhej svetovej vojne postupne opúšťaná a na jej miesto ašpirovalo niekoľko novovytvorených metodologických prístupov, na ktorých opísanie v prítomnom príspevku nemáme priestor.¹⁰ V súčasnej dobe sa v mnohých metodologických štúdiách zdôrazňuje metóda empatického pochopenia myšlienkového a emocionálneho sveta skúmaného objektu,¹¹ ale – a to mnohí teoretici zvlášť zdôrazňujú – na základe dôkladnej znalosti všetkých známych biografických detailov, ktoré sa dochovali v rôznych typoch historických prameňov. Adept psychohistórie by mal byť na základe poznania detailov zo života skúmanej postavy schopný pochopiť jej individuálny psychický vývoj a problémy, a určiť tak – s najväčšou mierou vierohodnosti a logickej konzistentnosti – príčiny a motívy konania a myslenia danej osobnosti (často výberom z väčšieho množstva ponúkajúcich sa vysvetlení, či explanácií).¹²

⁵KASHER, A. – WITZTUM, E. 2007 *King Herod : A Persecuted Persecutor. A Case Study in Psychohistory and Psychobiography*. [Studia Judaica : Forschungen zur Wissenschaft des Judentums, zv. 36] Berlin – New York : Walter de Gruyter. ISBN: 978-3-11-018964-3.

⁶ERIKSON, E. H. 1958 *Young Man Luther : A Study in Psychoanalysis and History*. New York : W. W. Norton.

⁷FREUD, S. 1991 *Vzpomínka z dětství Leonarda da Vinci*. Praha : Orbis. ISBN: 80-235-0023-6.

⁸NEMETH, A. J. 2008 *Voltaire's Tormented Soul : A Psychobiographic Inquiry*. Bethlehem, Pa. : Lehigh University Press. ISBN: 0934223920.

⁹POST, J. M. (ed.) 2005 *The Psychological Assessment of the Political Leaders : With Profiles of Saddam Hussein and Bill Clinton*. Ann Arbor, Mi. : The University of Michigan Press. ISBN: 0-472-09838-1 (paperback edition).

¹⁰Veľmi prehľadnú charakteristiku dominantných metodologických prístupov v dejinách psychohistórie podáva vo svojom diele Jacques Szaluta: SZALUTA, J. 1999 *Psychohistory : Theory and Practice*. New York : Peter Lang, s. 17-43 (psychohistorické metodologické postupy Freuda), s. 83-159 (od E. H. Eriksona po súčasné trendy). ISBN: 0-8204-1741-6.

¹¹BINION, R. 1981 *Soundings : Psychohistorical and Psycholiterary*. New York : Psychohistory Press, s. 118-120 (kapitola s názvom: Doing Psychohistory).

¹²Metodologické vysvetlenie tohto prístupu je obsahom štúdie W. McKinleyho Runyana o určení najpravdepodobnejšej príčiny odrezania si ľavého ušného laloku Vincentom van Goghom, ktorú stručne prezentujeme v závere nášho príspevku.

Samozrejme, subjektívno-empatický prístup k analýze motívov konania historických postáv (či dokonca skupín ľudí!) a výber z veľkej variability možných explanácií vyvoláva veľkú kritiku metód psychohistorického bádania (a tiež ním dosiahnutých výsledkov) z radov oficiálnej historickej vedy. V podstate vychádza kritika psychohistórie ešte z princípu, ktorý vyjadril už v roku 1894 Émile Durkheim vo svojom diele *Pravidlá sociologickej metódy*: „Rozhodujúca príčina sociálneho faktu by mala byť hľadaná medzi predchádzajúcimi sociálnymi faktami a nie medzi stavmi individuálneho vedomia.“¹³ Oponenti psychohistórie tvrdia, že jej výsledky nemôžu byť historickou vedou akceptovateľnými najmä z toho dôvodu, že nemôžu byť explicitne overiteľné, že argumenty pre ich platnosť sú často subjektívne, redukcionistické alebo príliš všeobecné. Zvlášť postupy Freudovej psychoanalýzy a jej neskorších derivátov v psychohistorickom bádani boli veľmi kritizované, a to z toho hľadiska, že samotné základy Freudovej teórie sú sporné, a ak aj sú platné, sú vhodné skôr pre účely terapie.¹⁴ Editori metodologickej príručky o psychohistorii takto stručne zhrnuli jej základné problémy: „...ťažkosti so zozbieraním dát o detstve; z toho vyplývajúce nebezpečenstvo cyklického zdôvodňovania predpokladaných príčin zo slov a činov dospelosti; absencia osobného kontaktu, ktorý využíva psychoanalytik; nesprávne použitie subjektivity; nebezpečenstvo redukcionizmu; otázka, či je psychoanalytická teória platná pre iné doby a miesta (a konkrétne, či aplikácia akéhokoľvek súčasného modelu môže objasniť špeciálne „mentality“ skorších období).“¹⁵ Bohužiaľ, obavy z týchto problémov a ich negatívneho vplyvu na metodiku výskumu trvajú, ale metodológovia psychohistórie hľadajú nové prístupy, ktoré by eliminovali obvinenia z vytvárania „umelých“ psychohistorických explanácií, nedoložených zmienkami v historických prameňoch.

Niektorí historici argumentujú, že najmä pri historicky dávnejších postavách nám bráni v rozpoznaní „psychologických motívov“ ich konania nízky počet relevantných zmienok v dochovaných prameňoch. Mnohé z psychohistóriou definovaných interpretácií sú v podstate ťažko overiteľné súčasnými historiografickými kriticko-interpretáčnymi metódami,

¹³ „Nous arrivons donc à la règle suivante : La cause déterminante d'un fait social doit être cherchée parmi les faits sociaux antécédents, et non parmi les états de la conscience individuelle.“ DURKHEIM, É. 1967 *Les règles de la méthode sociologique*. Paris : Les Presses universitaires de France, 16. vydanie, s. 64. Citované podľa internetového zdroja: http://classiques.uqac.ca/classiques/Durkheim_emile/regles_methode/durkheim_regles_methode.pdf (cit. dňa 30. 8. 2010).

¹⁴ SZALUTA, J. 1999 *Psychohistory : Theory and Practice*. New York: Peter Lang, s. 58. ISBN: 0-8204-1741-6.

¹⁵ COCKS, G. – CROSBY, T. L. (eds.) 1987 *Psycho/history : Readings in the Method of Psychology, Psychoanalysis, and History*. New Haven – London : Yale University Press, s. x (Introduction/Úvod). ISBN: 0-300-03682-5.

ale ako konštatuje W. McKinley Runyan vo svojej štúdií o hľadaní najpriateľnejšieho vysvetlenia konkrétnej udalosti – odrezania si ľavého ušného laloku Vincentom van Goghom, k nájdeniu možného vysvetlenia príčiny konkrétneho konania (v tomto prípade psychopatologického) možno dospieť aj eliminovaním najmenej pravdepodobných explanácií na základe zvažovania a definovania miery ich vierohodnosti, historickej zmysluplnosti a logickej korelácie s inými faktami zo života danej postavy, ktoré by mal psychohistorik získať dôkladným štúdiom známych prameňov, vzťahujúcich sa k skúmanej osobnosti alebo dejinnej udalosti.¹⁶

Samozrejme, pre dosiahnutie najpriateľnejších výsledkov v psychohistorickom výskume je potrebné zhromaždiť a podrobiť analýze čo možno najviac písomných prameňov, najlepšie vytvorených priamo skúmanou historickou postavou. Cenné sú najmä osobné zápisky, listy, denníky alebo v neskoršom veku spísané memoáre, v ktorých možno nájsť záznamy o snívaných snoch, spomienky na roky detstva, na podobu rodičovskej výchovy a charakter vzťahov subjektu k rodičom, opísanie problémov dospievania, priznanie sa k dávnejšie prekonaným, ale i pretrvávajúcim, fóbiám a psychickým poruchám, či priamo k chorobám a pod. Samozrejme, pramene vzťahujúce sa k veľkému počtu historických postáv postrádajú zmienky podobného druhu, v tom prípade neostáva iné, ako analyzovať motiváciu ich konania na základe ich reálnych skutkov, stanovených životných cieľov a prostriedkov použitých k ich dosiahnutiu.

Bohužiaľ, na veľmi skromne vymedzenom priestore tohto príspevku nemáme možnosť podrobnejšie priblížiť metódy psychohistorického výskumu a interpretáciu konania vybraných historických postáv z pohľadu jednotlivých psychohistorikov. Na ilustráciu metód a výsledkov psychohistorického bádania ponúkame maximálne stručné priblíženie výsledkov troch psychobiografických prác, ktoré sú vo vývoji psychohistorického bádania pokladané za zlomové.

Na prvom mieste je nutné spomenúť svojím rozsahom útle dielko zakladateľa psychoanalýzy Sigmunda Freuda s názvom „Spomienky na detstvo Leonarda da Vinci“ (v nemeckom origináli: *Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci*), ktoré je viacerými teoretikmi psychohistórie pokladané za prvý pokus o psychobiografickú štúdiu (tlačou vyšla

¹⁶ RUNYAN, W. M. 1987 Why Did Van Gogh Cut Off His Ear? The Problem of Alternative Explanations in Psychohistory. In COCKS, G. – CROSBY, T. L. (eds.) 1987 *Psycho/history : Readings in the Method of Psychology, Psychoanalysis, and History*. New Haven – London : Yale University Press, s. 121-131. ISBN: 0-300-03682-5. (Pôvodne publikované v diele: RUNYAN, W. M. 1982 *Life Histories and Psychobiography : Explorations in Theory and Method*. New York – Oxford: Oxford University Press. ISBN: 019503189X).

prvýkrát v roku 1910).¹⁷ Freud si vybral postavu renesančného génia Leonarda da Vinci (1452-1519) najmä z hľadiska špecifik jeho osobného života – zo zachovaných prameňov je o ňom totiž známe, že po stránke fyzického výzoru bol krásnym mužom, po stránke duševnej bol mierny, pokojný a dobrosrdečný, v dospelosti sa dokonca stal vegetariánom, pretože odmietal zabíjanie zvierat kvôli potrave. Napriek svojej fyzickej kráse nevyhľadával spoločnosť žien a nikdy sa ani neoženil. Pramene tiež tvrdia, že za svojich žiakov a priateľov si vyberal zvyčajne pekných mládencov, o ktorých sa v priebehu svojho života aj nezištne staral. Už počas jeho života sa o ňom tvrdilo, že je homosexuál. Freud na základe psychoanalytického rozboru samotným Leonardom zaznamenatej spomienky na detskú predstavu o supovi, ktorý mu opakovane vráža svoj chvost do úst, vyvodil jednoznačný záver o pasívnej („ideovej“) homosexuálnej orientácii Leonarda da Vinci.¹⁸ Freud v snahe vysvetliť jeho potlačovanú homosexualitu a sexuálnu pasivitu prišiel k záveru o premene (sublimácii) jeho sexuálneho pudu (libida) na túžbu po poznaní, vyjadrenú v umeleckej tvorbe a vedeckom bádani, v ktorých videl Leonardo da Vinci zmysel svojho života.¹⁹

Druhým prelomovým psychohistorickým dielom je podľa svedectva mnohých teoretikov i praktikov psychohistórie monografia amerického psychológa Erika Homburgra Eriksona (1902-1994) s názvom „Mladík Luther“ (v origináli: *Young Man Luther*).²⁰ Erikson sa v nej na podklade vlastnej teórie o ôsmich fázach psychosociálneho vývoja človeka,²¹ počas ktorých sa formujú základy charakterového, emocionálneho a intelektuálneho profilu každého z nás, ale ktoré determinujú aj vývoj a podobu našich sociálnych vzťahov, predstáv a túžob, snaží objasniť životnú dráhu mladého nemeckého reformátora. Jednotlivé fázy môžu byť sprevádzané menšími či väčšími osobnostnými krízami, ktoré môžu napokon dospieť až

¹⁷ FREUD, S. 1991 *Vzpomínka na dětství Leonarda da Vinci*. Praha : Orbis (reprint vydania z roku 1933). ISBN: 80-235-0023-6.

¹⁸ FREUD, S. 1991 *Vzpomínka z dětství Leonarda da Vinci*. Praha: Orbis, s. 30-34, 49-52. ISBN: 80-235-0023-6. Za dôležitú axiómu psychohistorického bádania možno považovať aj priamu Freudovu výzvu k objasneniu a pochopeniu podôb sexuálneho života skúmaných osobností: „Chce-li pokus o životopis proniknout ke skutečnému porozumění duševnímu životu svého hrdiny, nesmí se vyhýbat výkladu *sexuální činnosti*, pohlavní zvláštnosti toho, koho skoumá, jak se to pohříchu děje ve většině životopisů buď z diskrétnosti nebo z nemístného studu.“ FREUD, S. 1991 *Vzpomínka z dětství Leonarda da Vinci*. Praha: Orbis, s. 20-21. ISBN: 80-235-0023-6.

¹⁹ FREUD, S. 1991 *Vzpomínka z dětství Leonarda da Vinci*. Praha : Orbis, s. 29. ISBN: 80-235-0023-6.

²⁰ ERIKSON, E. H. 1959 *Young Man Luther : A Study in Psychoanalysis and History*. London: Faber and Faber (prvé vydanie vyšlo v New Yorku v roku 1958).

²¹ Stručne ale výstižne sú tieto fázy vývoja ľudskej osobnosti opísané v hesle „Erikson's stages of psychosocial development“ na stránke internetovej encyklopédie Wikipedia. Dostupné na internete: http://en.wikipedia.org/wiki/Erikson%27s_stages_of_psychosocial_development [cit. 30. 8. 2010]. Teóriu Erikson definoval v svojich dielach: *Childhood and Society* (New York: Norton, 1950) a *Identity and the Life Cycle* (New York: International Universities Press, 1959).

do krízy identity, čo je termín „vynájdenný“ Eriksonom. Práve na kríze identity objasňuje Erikson priebeh Lutherovej životnej cesty a motívy jeho konania. Korene osobnostnej krízy u Luthera vidí v jeho nízkom sebavedomí a v pocite odcudzenia sa spoločnosti.²² Za akýsi „prvotný spúšťač“ Lutherovej osobnostnej krízy Erikson pokladal napätý vzťah medzi Martinom a jeho otcom Hansom Lutherom, ktorý bol výsledkom drsného charakteru otca, jeho prísnych výchovných metód (medzi ktoré patrila aj bitka) a vysokých ambícií, ktoré vkladal do syna. Lutherov neskorší zápas proti autorite pápeža v cirkevných otázkach tak možno chápať ako transformovaný zápas proti despotickému otcovi.²³

Veľká popularita Eriksonových kníh najmä v Spojených štátoch amerických a Veľkej Británii v 60-tych rokoch podnietila záujem ďalších psychológov, klinických psychiatrov, a postupne aj profesionálnych historikov, o otázky psychologickéj determinácie historického konania významných postáv. Samozrejme, pozornosť prvej generácie psychohistorikov aktívnych v 60-tych a 70-tych rokoch 20. storočia sa upriamila najmä na osobnosti, ktoré zohrali kľúčovú dejinnú úlohu hlavne v súvislosti s druhou svetovou vojnou, a ktorých činy alebo myšlienky vykazujú známky psychopatologickej deformácie.

Najčastejšie analyzovanými postavami boli Adolf Hitler a Josif V. Stalin. Adolf Hitler vzbudzoval záujem najmä vzhľadom na svoje antisemitské, antidemokratické a šovinistické názory, ktoré napokon viedli ku kataklizme 2. svetovej vojny.²⁴ Medzi psychohistorikmi sa s veľkým záujmom stretla najmä práca Roberta Waita (1919-1999) s názvom „Psychopatický boh – Adolf Hitler“ (v origináli: *The Psychopathic God : Adolf Hitler*),²⁵ v ktorej bolo Hitlerovo konanie a myslenie autorom priamo označené za patologické. Waite jeho až paranoidné správanie a konanie dával do súvisu s jeho vnútorne odmietaným židovským pôvodom, ale aj s pravdepodobnou fyziologickou vadou, ktorou podľa neho Hitler trpel – mal len jeden semenník. Hitler a jeho politické názory boli a ostali v centre záujmu viacerých

²² Podľa stručnej charakteristiky diela podanej J. Szalutom: SZALUTA, J. 1999 *Psychohistory : Theory and Practice*. New York: Peter Lang, s. 87. ISBN: 0-8204-1741-6.

²³ Vysvetlenie tohto konfliktu je obsahom 3. kapitoly s názvom „Obedience – To Whom“ (v preklade: *Poslušnosť – voči komu?*). ERIKSON, E. H. 1959 *Young Man Luther : A Study in Psychoanalysis and History*. London: Faber and Faber, s. 46-93.

²⁴ Za prvé psychobiografické dielo pojednávajúce o jeho osobnosti možno pokladať správu amerického psychológa Henry Murraya, zakladateľa modernej psychológie osobnosti, ktorá bola publikovaná pod názvom „Analysis of the Personality of Adolph Hitler : With Predictions of His Future Behavior and Suggestions for Dealing With Him Now and after Germany's Surrender“ v roku 1943 a vznikla na priamu objednávku najvyšších armádnych kruhov. Ako hovorí názov správy, bola vnímaná ako odborné psychoanalytické vyšetrenie vodcu nepriateľskej armády a mala slúžiť ako návod pre zaobchádzanie s Hitlerom ešte počas vojenského konfliktu s ním a po predpokladanej porážke Nemecka.

²⁵ WAITE, R. 1977 *The Psychopathic God : Adolf Hitler*. New York : Basic Books. ISBN 0-46506-74-33.

predstaviteľov psychohistorického bádania,²⁶ v súčasnom psychohistorickom diskurze však dochádza k opúšťaniu raného presvedčenia, že motívy myslenia a konania A. Hitlera môžu byť pochopené len ako prejavy psychopatologickej osobnosti. Postupne sa prichádza na to, že v jeho postave sa spájajú racionálne prvky s iracionálnymi, vedomé s podvedomými, veľkú úlohu v motivácii jeho myslenia a konania zohrával aj politický, sociálny a kultúrny kontext jeho vlastnej doby.

Náš krátky exkurz vybranými dielami a trendmi psychohistórie ukončíme stručným priblížením možností interpretácie konkrétnych historických udalostí na základe výberu najpresvedčivejšieho a najlogickejšieho vysvetlenia pre danú historickú udalosť alebo jav. Na túto metódu poukázal americký psychohistorik William McKinley Runyan vo svojej hojne citovanej štúdii, venovanej možným explanáciám známej udalosti zo života holandského maliara Vincenta van Gogha, keď si počas vianočných sviatkov v roku 1888 odrezal ľavý ušný lalok a podaroval ho istej prostitútke vo verejnom dome.²⁷ Runyan vymenováva viac ako tucet možných vysvetlení a psychologických interpretácií tohto psychopatologického činu, pričom dochádza (nie však k definitívne formulovanému!) záveru, že najpravdepodobnejším vysvetlením pre odrezanie si časti ucha je akt demonštratívneho sebapoškodzovania ako vyjadrenia úzkosti či strachu z predstavy, že stratí finančnú a najmä emocionálnu podporu zo strany svojho jediného brata Thea, ktorý sa v tom čase zasnúbil a plánoval si založiť rodinu.²⁸

K problematike ponúkajúceho sa množstva značne diferentných explanácií, pre ktorú je psychobiografický výskum individuálnych postáv často kritizovaný, sa McKinley Runyan vyjadril v rozhovore s iným známym psychobiografom Williamom Todd Schultzom v tom zmysle, že proces hľadania vysvetlenia konkrétnych motivácií historických udalostí a individuálnych ľudských skutkov by mal byť založený na postulovaní a overovaní

²⁶ Najnovším príspevkom je práca: VICTOR, G. c1998 *Hitler : The Pathology of Evil*. Washington : Brassey's. ISBN: 1574881329. Prehľad psychohistorických názorov na osobnosť A: Hitlera podáva štúdia: BRUNNER, J. 2004 Humanizing Hitler – Psychohistory and the Making of a Monster. In *Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte 2004 – Geschichte und Psychoanalyse*, s. 148-172. ISSN: 0932-8408, ISBN: 3-89244-754-3.

²⁷ MCKINLEY RUNYAN, W. M. 1987 Why Did Van Gogh Cut Off His Ear? : The Problem of Alternative Explanations in Psychobiography. In COCKS, G. – CROSBY, Travis L. (eds.) *Psycho/history : Readings in the method of Psychology, Psychoanalysis and History*. New Haven – London : Yale University Press, s. 121-131.

²⁸ MCKINLEY RUNYAN, W. 1987 Why Did Van Gogh Cut Off His Ear? : The Problem of Alternative Explanations in Psychobiography. In COCKS, G. – CROSBY, T. L. (eds.) *Psycho/history : Readings in the method of Psychology, Psychoanalysis and History*. New Haven – London : Yale University Press, s. 127-128.

najlogickejších a najpresvedčivejších argumentov.²⁹ Aplikovaním tohto prístupu by bolo možné (a v istým prípadoch aj vhodné) analyzovať a interpretovať motívy konania a myslenia vybraných historických postáv, a to aj v psychológii špeciálne neškolenými historikmi. Samozrejme, žiaduce by bolo, aby sa prípadné pokusy o psychohistorické či psychobiografické bádanie realizovali na báze aspoň základných metodických postupov psychológie, najmä psychológie osobnosti (angl. *personality psychology*). Znalosť základných výskumných a interpretačných metód modernej psychológie a psychohistórie by tak mala historikov ochrániť od vytvárania laických, simplicizujúcich, redukcionistických, či dokonca zjavne mylných hodnotení a interpretácií psychologických aspektov vzniku dejinných udalostí a konania historických postáv.

Ostáva nám len veriť, že v blízkej budúcnosti sa aj v slovenskej historickej vede začnú omnoho častejšie, a po metodologickej a terminologickej stránke erudovane a adekvátne, uplatňovať najnovšie metódy psychohistorickej explanácie.

Summary

The aim of this article is to present in a short way the basic definition, some methodical approaches, the analysed themes and potential problems of psychohistory, the new but progressively developing historical subdiscipline. We define the field of interest of psychohistory, which is focused in the psychological explanations of the motives of action of the historical personalities and groups of people. We present a short outline of its methods on the example of three special psychobiographical works – of Sigmund Freud, Erik H. Erikson and William McKinley Runyan. Freud used his psychoanalysis theory in the analysis of Leonardo da Vinci's childhood vision; Erikson applied his own theory of the eight stages of a psychosocial development of man, which may be affected by the crisis of identity, as he demonstrated it by the example of young Martin Luther. On the other side W. M. Runyan put stress on the logical and factual coherence of the final explanations of the motives in a psychohistorical research.

²⁹ Podľa Runyana majú byť možné vysvetlenia vyhodnotené na základe týchto štyroch základných kritérií: 1.) Do akej miery znejú logicky, 2.) koľko dôkazov objasňujú, 3.) ako obstoja voči pokusom o falzifikáciu, a 4.) ako sú konzistentné s ďalšími poznatkami, ktoré o danej osobe máme. SCHULTZ, W.T. 2001 Psychobiography and the Study of Lives : Interview with William McKinley Runyan. In *Clio's Psyche : A Psychohistorical Forum*, Dec. 2001, Special Issue, s. 111-112. Detailnejšie kritériá pre prijatie vysvetlení objasňujúcich konanie historických i žijúcich postáv opisuje Runyan aj v citovanej štúdii „Why Did Van Gogh Cut Off His Ear?...“, c. d., s. 128.

Zoznam bibliografických odkazov

1. BINION, R. 1981 *Soundings : psychohistorical and psycholiterary*. New York : Psychohistory Press. ISBN: 0-914434-16-0.
2. BRUNNER, J. 2004 Humanizing Hitler – Psychohistory and the Making of a Monster. In *Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte 2004 – Geschichte und Psychoanalyse*, s. 148-172. ISSN: 0932-8408, ISBN: 3-89244-754-3.
3. COCKS, G. – CROSBY, T. L. (eds.) c. 1987 *Psycho/history : readings in the method of psychology, psychoanalysis, and history*. New Haven : Yale University Press. ISBN: 0-300-03682-5.
4. DURKHEIM, É. 1967 *Les règles de la méthode sociologique*. Paris : Les Presses universitaires de France, 16. vydanie. Dostupné na internete: http://classiques.uqac.ca/classiques/Durkheim_emile/regles_methode/durkheim_regles_methode.pdf (cit. dňa 30. 8. 2010).
5. ERIKSON, E. H. 1959 *Young Man Luther*. London : Faber and Faber.
6. FREUD, S. 1991 *Vzpomínka na dětství Leonarda da Vinci*. Praha : Orbis (reprint vydania z roku 1933).
7. RUNYAN, W. M. 1987 Why Did Van Gogh Cut Off His Ear? : The Problem of Alternative Explanations in Psychobiography. In: COCKS, G. – CROSBY, T. L. (eds.): *Psycho/history : Readings in the method of Psychology, Psychoanalysis and History*. New Haven – London : Yale University Press, s. 121-131. ISBN: 0-300-03682-5.
8. SCHULTZ, W.T.: Psychobiography and the Study of Lives : Interview with William McKinley Runyan. In: *Clio's Psyche : A Psychohistorical Forum*, Dec. 2001, Special Issue, s. 105-112.
9. SZALUTA, J. 1999 *Psychohistory : Theory and Practice*. New York : Peter Lang. ISBN: 0-8204-1741-6

Kľúčové slová: Lemkovia, severný Spiš, horná Orava, Ukrajinská povstalecká armáda, Poľská armáda, násilné presídlenie, Slovensko, Poľsko, Lemkovina, Rusíni, Ukrajinci, utečenecké vlny

Postavenie slovenského a lemkovského obyvateľstva v Poľsku v rokoch 1945 – 1946 a ich úteky na Slovensko

Mgr. Juraj Lepiš

Katedra histórie

Situáciu lemkovského a slovenského obyvateľstva v Poľsku v rokoch 1945 – 1946 majú v mnohých aspektoch na svedomí udalosti odohrávajúce sa na území Poľska a Ukrajiny pred a počas 2. svetovej vojny. V období pred 2. svetovou vojnou prechádzalo Poľsko určitou „krízou identity“ v zmysle akceptácie početných menšín žijúcich na jeho území, ktoré tvorili celú tretinu všetkých obyvateľov Poľska. Už počas tohto obdobia je možné registrovať prvé konflikty súvisiace práve s touto krízou, čo je napríklad vidno v spore o hornú Oravu a severný Spiš v rokoch 1919 – 1920. Eskaláciu a prepuknutie problémov spojených s početnými menšinami na území Poľska zreteľne sa ukázalo počas a po 2. svetovej vojne. Kameňom úrazu sa stal opäť problém národnostného zloženia Poľska.

Potom ako boli v roku 1944 de facto určené povojnové hranice Poľska so ZSSR po tzv. Curzonovej línii, ktorá nerešpektovala národnostné zloženie a vôľu premiešaného miestneho obyvateľstva, do popredia vstúpil konflikt medzi Poliakmi a Ukrajincami. Ich vzájomný spor sa už predtým prehlboval a eskaloval v roku 1943, kedy došlo na oboch stranách k veľkým represáliám civilného obyvateľstva zo strany ukrajinských (Ukrajinská povstalecká armáda – UPA) a poľských nacionalistov.¹ Cieľom bolo vyhnanie obyvateľstva poľského resp. ukrajinského pôvodu v snahe vytvoriť etnické čisté územia.

Do konca roku 1944 sa tieto udalosti lemkovského (rusínskeho) a slovenského obyvateľstva obývajúceho juhovýchodné oblasti Poľska dotkli len okrajovo. Väčší problém predstavovali boje prebiehajúce medzi Nemeckom a sovietskymi jednotkami v tomto regióne na prelome rokov 1944 – 1945. Zmena nastala v roku 1945, kedy sa po prechode frontu situácia v Poľsku začala po národnostnej línii priostrovať.

¹ HALCZSAK, B. – ŠMIGEL, M.: *K problematike postavenia Lemkov v Poľsku v prvej polovici 20. storočia a ich presídlenie do Sovietskeho zväzu. Akcia „Visla“*. In: *Acta historica Neosoliensia*. Tomus 7. [Ed.:] R. Kožiak, I. Nagy. – Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB, 2004. s. 189. ISBN 80-8083-035-5.

V Poľsku bol tento proces spojený so snahou dočasnej vlády ovládanou komunistami vytvoriť etnický homogénny štát bez národnostných menšín.² Podobný princíp bol evidentný aj v ostatných krajinách strednej a východnej Európy, čomu padli za obeť mnohé menšiny a milióny ľudí. Myšlienky transferov menšín mali v Poľsku a hlavne u poľských komunistov veľký ohlas a nanajvýš naliehavým sa javilo presídlenie Nemcov a Ukrajincov.

Začiatkom roku 1945 nastáva obdobie, kedy prebiehala na území juhovýchodného Poľska veľká propagačná kampaň na presídlenie obyvateľstva ukrajinského pôvodu (do ktorého boli započítaní aj poľskí Rusíni – Lemkovia) na územie ZSSR, respektíve Ukrajinskej SSR. Poľsko-ukrajinská zmluva o vzájomnej výmeny obyvateľstva (tzv. Lublinská dohoda z septembra 1944) obsahovala princíp dobrovoľnosti a v tomto duchu sa táto kampaň rozbehla naplno. Veliteľmi týchto akcií boli poľskí a sovietski funkcionári, miestni komunisti a taktiež osoby z radov domácich „rusofilov“. Tieto akcie sa uskutočňovali v obciach a dedinách po celom území obývanom ukrajinským obyvateľstvom v Poľsku. Ústredným motívom týchto akcií bolo ukázať, že ZSSR je krajina blahobytu, šťastia a pokoja, čo samozrejme bolo ďaleko od skutočnej situácie. Vojnou a aj inak ťažko skúšaní obyvatelia, sa na transporty do ZSSR zo začiatku hlásili v početnejších skupinách, dúfajúc v lepší život. Je pozoruhodné, že prvé informácie o skutočnom stave v ZSSR sa ku nim dostávali prostredníctvom samotných agitátorov. Existuje niekoľko svedectiev, že potom ako zhromaždenie končilo a konala sa hostina, sovietski agitátori pod vplyvom alkoholu hovorili o pravdivšej situácii, hlade, prenasledovaní, deportovaní a sami ich nakoniec od presídlenia odhovárali. Ďalšie informácie prichádzali od samotných presídlencov, ktorí dobrovoľne odišli, ale vrátili sa (zväčša ilegálne) a referovali o tom čo videli. Toto všetko malo za následok, že počet dobrovoľne sa hlásiacich na presídlenie sa dramaticky znížil až sa napokon v polovici roku 1945 úplne zastavil.³

S touto situáciou sa poľská vláda nemienila zmieriť a pôvodne dobrovoľná akcia sa ukázala byť núteným presídlením obyvateľstva ukrajinského pôvodu. 13. februára 1945 vydala varšavská vláda nariadenie, podľa ktorého mohli miestne orgány uvaliť na ukrajinské obyvateľstvo omnoho väčšie materiálne kontingenty, ktoré museli odvieť štátu. Zároveň mohli byť od týchto kontingentov oslobodení, pokiaľ sa prihlásia na presídlenie na Ukrajinu.⁴ V priebehu roku 1945 sa nátlak stupňoval a poľská vláda začala zatvárať školy a majetok pravoslávnej a gréckokatolíckej cirkvi pridelovala katolíkom.

² ŠMIGEL, M.: *Lemkovskí utečenci na Slovensku (1946)*. In: *Lemkowie, Bojkowie, Rusini*. DRUK-AR: Glogów, 2009. s. 97. ISBN 978-83-60087-38-1.

³ ŠMIGEL, M. - HALCZSAK, B.: *K problematike postavenia Lemkov v Poľsku*....s. 193-194.

⁴ ŠMIGEL, M. - HALCZSAK, B.: *K problematike postavenia Lemkov v Poľsku*....s. 194.

Približne od polovice roka 1945 začínal byť tento tlak čím ďalej tým viac sprevádzaný fyzickými útokmi na ukrajinské obyvateľstvo zo strany poľských vládnych štruktúr a nelegálnych skupín. Dôkazom sú aj mnohé správy podané tými, ktorí prešli na územie Slovenska. Od augusta 1945 Úrad Okresného národného výboru (ONV) vo Svidníku evidoval správy o pomeroch v poľskom pohraničí (v susednej Lemkovina): *„Severné hranice okresu hraničia s Poľskom. Ako je nám známo, zásobovacie pomery sú tam zlé, obyvateľstvo žije biednym spôsobom. Pre tento nedostatok tvoria sa rôzne tlupy, prechádzajú naše hranice a žiadajú od našich občanov tie posledné zásoby potravín. (...) Obyvateľstvo pohraničia poľskej strany je prevažne ukrajinskej národnosti. Poliakmi je však nenávidené a prenasledované, takže pomery medzi týmito sú napnuté.“* „Nálada je zlá keďže túto zapríčiňujú nedostatky po stránke zásobovacej a tiež aj nacionálne utlačovanie, ktorým je utlačovaný ukrajinský ľud pohraničia zo strany Poliakov“.⁵

Počet utečencov naberal masovejší charakter čo spočívalo vo zvyšovaní tlaku na Lemkov v Poľsku. Typickým príkladom postupu poľskej výkonnej moci je hlásenie oddelenia Finančnej stráže v Runine adresované 7. októbra 1945 ONV v Snine: *„už dva týždne pozorovali príslušníci tunajšieho oddelenia finančnej stráže, že na protihlhom pohraničí na poľskej Ukrajine (t.j. v juhovýchodnom Poľsku – pozn. J. L.) sa obyvateľstvo ukrýva v lesoch. Dnes, dňa 7. októbra 1945 v ranných hodinách prihlásilo sa na tunajšom oddelení 82 Ukrajincov nad 15 rokov a 67 detí vo veku do 15 rokov. Všetci sú z protihlého pohraničia z obce Wetlina, štátne hranice prekročili ilegálne. So sebou majú 40 kusov kráv, 23 kusov teliat, 10 koní, 5 žriebät a 7 kusov oviec. Tunajšia finančná stráž sa pokúšala vrátiť Ukrajincov späť za štátnu hranicu, čo oni odopreli a ubytovali sa prechodne v obci Runina, okres Snina. Povedali, že radšej ich môžeme postrieľať, alebo akokoľvek s nimi naložiť, ale do Poľska sa nevrátia. Dôvod, prečo opustili svoje obce v Poľsku a prečo sa ukrývali v lesoch udávajú nasledovný: „Pred dvoma týždňami prišli do našej obce Wetlina poľskí vojaci a nariadili rýchlu prípravu na vysťahovanie do ZSSR preto, že sme Ukrajinskej národnosti. Nariadenie sme uposlúchli, zbalili svoje najnutnejšie veci a na vozoch sme sa odvážali do obce Cisna, odkiaľ sme mali byť hromadne transportovaní. Tu nás Poliáci obrali o veci aj dobytok a poslali, že môžeme ísť, kde chceme. Vracali sme sa do rodných obcí, aj v iných obciach sa totiž robilo podobné. Doma v našej obci boli iní poľskí vojaci, ktorí za našej neprítomnosti všetko vyrabovali, niektoré domy podpálili a keď nás uvideli, bez príčiny do nás strieľali. Mnohých aj poranili. Rozprchli sme sa do hôr, kde sme sa skrývali celé dva*

⁵ Štátny archív (ŠA) Prešov – pobočka Svidník, f. ONV Svidník 1945 – 1948, k .39, č. 552/1945 prez. Situačné hlásenie – predkladanie (z 9. augusta).

týždne a teraz vplyvom zimného daždivého počasia boli sme nútení prejsť na československé územie a uchýliť sa v obci. Prosíme, aby sme boli ponechaný v Československej republike do tej doby, kým sa naša otázka vystaňovania nevyrieši. Ochotní sme ísť kdekôľvek pracovať.*⁶

Správa naznačuje, že poľské jednotky nasadené na akciu presídlenia aktívne okrádali a útočili na presídľované obyvateľstvo. Zvlášť dôležitý je ten fakt, že aj keď dané obyvateľstvo súhlasilo s presídlením išlo často len o krádež majetku bez toho aby vôbec došlo k akémukoľvek presunu obyvateľstva z Poľska na Ukrajinu! Podobné prípady sú zaznamenané v celej oblasti juhovýchodnej hranice Poľska a vyskytovali sa pravidelne počas celej presídľovacej akcie.

K hromadným prechodom Lemkov na Slovensko začalo dochádzať od začiatku roka 1946, kedy v Poľsku začala posledná krvavá vlna presídlenia. Do oblasti lemkovského osídlenia bol presunutý veľký počet poľských vojakov, ktorým miestami pomáhala aj oddiely NKVD, no nielen armáda, ale aj samotné civilné poľské obyvateľstvo sa podieľalo na prepadoch jednotlivých obcí.⁷ Dochované materiály hovoria o vraždách a pacifikácie celých lemkovských dedín napr. Piskoroviči – 720 osôb, Pavlokoma – 366⁸, Malkoviče – 140, Závadka – 32 osôb a pod.⁹ Častou zámienkou pre rekvirovanie majetku a terorizovanie bola spolupráca miestnych Ukrajincov a Rusínov (Lemkov) s UPA.

Skutočne na území juhovýchodného Poľska pôsobili oddiely UPA, zvlášť na východnej Lemkovine.¹⁰ Na západnej Lemkovine už od roku 1945 pôsobil oddiel veliteľa „Smyrného“ v snahe ochraňovať Lemkov pred poľskými kriminálnymi skupinami. Existuje tiež množstvo dochovaných správ a dôkazov, že oddiely UPA aktívne bojovali proti jednotkám poľskej armády, ktoré drancovali a pacifikovali miestne lemkovské obyvateľstvo. Pripravovali pasce, odchyťovali poľské lúpežné bandy a snažili sa mariť transporty obyvateľstva. Vzťah samotných Lemkov (osobitne na západnej Lemkovine) k UPA bol zložitejší čo vyplývalo aj z ich sebaidentifikácie. Hoci nie všetci podporovali myšlienky ukrajinského nacionalistického hnutia, UPA však chápali ako ochrancov a pomstiteľov krívd, ktoré im napáchali Poliaci.

⁶ ŠA Prešov – pobočka Humenné, f. ONV Snina 1945 – 1949, k. 3. č. 538/1945. *Obyvatelia poľskej Ukrajiny – ilegálny a hromadný prechod do Čs. republiky.*

⁷ ŠMIGEL, M.: *Lemkovskí utečenci na Slovensku (1946)*. In: Lemkowie, Bojkowie, Rusini. s. 99.

⁸ POTICHNYJ, P.J.: *My Journey*. Toronto: Litopys UPA. 2008. s. 45 ISBN 978-966-2105-08-7.

⁹ KMEŤ, M.: *Likvidácia Lemkov ako etnickej komunity: príspevok k dejinám komunizmu*. In: *Svedectvo*, roč. 15, č. 7-8, 2006, s. 17.

¹⁰ ŠMIGEL, M.: *Banderovci na Slovensku (1945-1947)*. Banská Bystrica: Katedra histórie fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. 2008. s. 68-90. ISBN 978-80-8083-662-7.

V priebehu roku 1946 sa postupne činnosť UPA na Lemkovine redukovala, kvôli navýšeniu počtu poľských vojenských jednotiek v oblasti a z dôvodu zrýchlenia procesu presídlenia do ZSSR, ktorý sa mal ukončiť v júni 1946. Z tohto obdobia sa zachovali svedectvá o vraždách, terore a pacifikácie celých lemkovských dedín. Zároveň je toto obdobie charakteristické najvyšším počtom utečencov zachraňujúcich sa na slovenskom území, o čom svedčia mnohé udalosti odohrávajúce sa počas prvého polroka 1946.

Vnímanie týchto utečencov vládou ČSR, bolo odmietavého rázu. Z dochovaných archívnych dokumentov a správ vyplýva, že vláda ČSR trvala na vrátení týchto utečencov z Lemkoviny naspäť do Poľska, v rámci zachovania dobrých „susedských“ vzťahov. Z tohto dôvodu bola aj vojenská skupina „Oceľ“, pôvodne vytvorená na boj proti UPA, poverená odchyťávaním utečencov.¹¹ Hlavný problém spočíval v tom, že aj keď boli eskortovaný naspäť za hranice väčšinou sa obratom vracali a ukrývali sa v pohraničných lesoch. V konečnom dôsledku sa hlavné veliteľstvo Národnej bezpečnosti (NB) rozhodlo pri niektorých veliteľstvách zriadiť sústredňovacie strediská napr. v Kysuckom novom Meste, Dolnom Kubíne, Kežmarku, Sabinove, Humennom a v Strážskom, kde bol zriadený záchytný tábor a v ktorom bolo neskôr umiestnených približne 250 utečencov z Poľska.¹² Potom nasledovalo odovzdanie utečencov poľským orgánom.

Aj z týchto a podobných dôvodov sa utečenci pred československými jednotkami ukrývali a vyhýbali sa im, keďže sa do Poľska vracieť nechceli a dúfali, že po oficiálnom ukončení presídľovacích akcií v Poľsku – v júni 1946 sa ich situácia zlepší. Celkový počet utečencov ukrajinského pôvodu (zvlášť Lemkov) , ktorí boli odsunutý z územia Slovenska sa dnes dá určiť len veľmi ťažko, keďže sa údaje rôznia a oficiálne zoznamy utečencov sa nezachovali. Slovenské obyvateľstvo žijúce na tomto území odhadovalo ich počet na 9000, vojenské dokumenty spomínajú 3000, iné údaje sa v počtoch rôznia. S určitosťou však je možné konštatovať, že až do roku 1948 sa na pohraničí zdržovali utečenecké skupiny, čím by sa počet s určitosťou pohyboval v rozmedzí niekoľko tisíc. Po celkovom skončení presídľovacej akcie ostalo na území Poľska len okolo 30 – 35 tisíc Lemkov z pôvodných 100 – 150 tis.¹³

V rámci poľskej snahy o vytvorenie národnostného štátu sa represáliám nevyhli ani slovenskí obyvatelia severného Spiša a hornej Oravy včlenené do Poľska. Československo

¹¹ MIČKO, P.: *Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) na Slovensku v roku 1946*. In: *Annales historici Presovienses*, č. 6, 2006, s. 206-213.

¹² ŠMIGEL, M.: *Lemkovskí utečenci na Slovensku (1946)*. In: *Lemkowie, Bojkowie, Rusini*. s. 109.

¹³ KMEŤ, M.: *Likvidácia Lemkov ako etnickej komunity: príspevok k dejinám komunizmu*. In: *Svedectvo*, roč. 15, č. 7-8, 2006, s. 16-17.

poľský spor o spomínané územie, má svoje korene podobne ako v predchádzajúcom prípade už koncom prvej svetovej vojny. V roku 1920 mierová konferencia v Paríži rozhodla, že dané územie pripadne Poľsku, napriek tomu že miestne obyvateľstvo sa vehementne hlásilo k občianstvu ČSR a považovalo sa za Slovákov. Nebolo vypočuté a tak podliehalo počas nasledujúcich rokov poľskému útlaku a to najmä v oblasti školstva, jazyka a kultúry podobne ako ukrajinská menšina. V roku 1939 po rozbití II. poľskej republiky, na ktorom sa podieľali aj vojaci armády Slovenského štátu, boli územia severného Spiša a hornej Oravy opäť pripojené k územiu Slovenska, čo sa u miestneho obyvateľstva stretlo s veľkým nadšením a podporou. Otázka ohľadom príslušnosti daných území sa opäť stala aktuálnou až po ich oslobodení Červenou armádou v roku 1945. Na základe situačných správ písaných pre ONV v Kežmarku sa ukazuje, že prvé náznaky konfliktu začali koncom apríla 1945: *„Na základe ústneho dožiadania Okres. nár. výboru v Kežmarku podávam zprávu o situácii v mojom správnom obvode, ktorá nastala príchodom sovietskeho vojska do pohraničného pásma v priestore Jurgov dňa 27.4.1945. Uvedeného dňa prišli sovietski dôstojníci do obce Jurgov a predstavili sa ako komisia vyslaná náčelníkom štábu maršala Malinovského, ktorá ma za úlohu skúmať náladu obyvateľov pokiaľ ide o jeho sympatie k Poľsku alebo k Československu. V tejto súvislosti bol požiadaný predseda Miest. nár. výboru, aby dal svolať všetkých obyvateľov obce pred Notár. úrad, kde im bude daná otázka, či chcú, aby ich miesto sišlo a spontánne prehlásilo, až na nepatrné výnimky, že si praje, aby ich obec prináležala do ČSR, keďže sú oni všetci Slováci. Sovietski dôstojníci na to odpovedali, že toto pranie sa bude dôsledne rešpektovať a sovietske vojsko obsadí št. hranicu z r. 1939, čo sa i stalo. Dňa 8.5.1945 odchádzali sovietske pohraničné stráže z hranice z r.1939 na hranicu z r. 1938, keď som sa ich pýtal, čo to má znamenať, hovorili, že ich úlohou nie je obsadiť hranicu, ale že budú postupovať od obce k obci smerom na východ až do SSSR, keďže sa vojna skončila. Št. hranicu z r. 1938 mali sovietski vojaci už dva dni obsadenú a ešte zapierali pravý úmysel ich hlavného vedenia....“*¹⁴ Správa končí vysvetlením od generála Kratochvíla, za ktorým odišli po oficiálne stanovisko a v ktorom je uvedené, že na základe paktu Poľska a ZSSR, sa budú rešpektovať hranice z roku 1938.

Podobné správy o postupe sovietskych jednotiek sú uvedené aj v iných hláseniach z tohto obdobia. Tvrdia, že po získaní informácie – ku ktorému štátu by chceli dotyčné (sporné) obce prináležať, sa už o niekoľko dní rozhodlo, že ich želania nakoniec nebudú rešpektované. Situácia ostala relatívne pokojná až do júla roku 1945, kedy sovietske jednotky

¹⁴ ŠA Poprad, f. Okresný národný výbor (ONV) Kežmarok 1945-48, č. 120/1945, inv. č. 111, k. 1.

na hraniciach vystriedali jednotky poľskej armády. Podľa správy pre ONV Kežmarok písanej v Javorine zisťujeme prvé prechmaty poľskej armády voči civilnému obyvateľstvu: „Oznamujem, že v noci na 19. júla 1945 o 1.00 hod. boli vymenené ruské vojenské pohraničné stráže na Lysej Poľane a Vojtasevej Poľane poľskými vojenskými pohraničnými orgánmi (vojakmi). (...) Príchodom poľských vojenských pohraničných orgánov a odchodom ruských bola v obci Jurgove u miestneho obyvateľstva, ktoré sa hlási k národnosti slovenskej vzbudená obava, či snád' nedôjde z poľskej strany o expanziu Poliakov na Slovensko. (...) Aj v Novom Targu má byť vraj väčšia časť poľského vojska. Jurgovania sa obávajú do Nového Targu chodiť, lebo sú Poliakmi cestou napádaní, okrádani, ba dokonca aj bití“.¹⁵ Podobné správy boli hlásené aj z ONV v Spišskej Starej Vsi, Popradu a Trstenej.

Z uvedeného vyplýva, že hneď po prevzatí hraníc sa poľská armáda uchýľovala ku krádežiam, teroru a násilnostiam voči obyvateľstvu, ktoré sa hlásilo k slovenskému pôvodu a ktoré im zväčša nekládlo odpor a chcelo len pokojný život. V druhej polovici roku 1945 sa situácia viditeľne zhoršila. Záznamy hovoria o lúpežiach a násilnostiach, doplnené aj o pokuty, ktoré poľské vojsko uvaľovalo na slovenské obyvateľstvo. Z tohto obdobia sú tiež zaznamenané prvé prechody utečencov z tejto oblasti na územie Slovenska. Už beztak zlú situáciu v regióne zhoršoval ešte jeden dôležitý faktor, ktorým bol poľský ilegálny partizánsky oddiel „Blyskwacica“ vedený Józefom Kurašom (bývalý člen Armiji Krajowej) pôvodom z Waksmundu.¹⁶ Počas jeho pôsobenia na hornej Orave a severnom Spiši sa v týchto oblastiach rozpútal teror, ktorý sa dotkol hlavne obyvateľstva slovenského pôvodu. O týchto udalostiach svedčia mnohé dokumenty, svedectvá účastníkov resp. aj samotný denník Jozefa Kuraša. K bežným praktikám patrilo vymáhanie pokút za „spoluprácu“ so Slovenskom, prepádávanie obcí, krádežiam a vraždám.¹⁷

Miestne poľské orgány voči tejto skupine nezasahovali a dokonca existujú svedectvá, že sa k nim poľskí vojaci pridávali a spoločne prepádali hornooravské a severospišské obce. Často svoju činnosť ospravedlňovali absurdným tvrdením, že miestne slovenské obyvateľstvo spolupracuje s UPA a tým chceli zaprieť národnostnú podstatu týchto útokov.¹⁸ Činnosť poľských orgánov a samotnej ilegálnej skupiny „Blyskawica“ sa stupňoval aj v roku 1946.

¹⁵ ŠA Poprad, f. ONV Kežmarok 1945-48, č. 127/1945, inv. č. 111, k. 2.

¹⁶ GAREK, Martin: *Horná Orava a severný Spiš v rokoch 1945-1947*, 1. vyd. Spolok Slovákov v Poľsku: Krakow, 2007. s. 165.

¹⁷ ŠA Poprad, f. ONV Kežmarok 1945-1948, č. 768/1947, k. 35, inv. č. 113. *Odpis vymáhania peňazí od miestneho obyvateľstva zo strany „Ognia“ na 50.000 zlotych, za hlásenie sa k slovenskej príslušnosti.*

¹⁸ Slovenský národný archív (SNA), f. Povereníctvo vnútra (PV) – bezp., inv.č. 31, k.5, *Poľské pohraničie – situačná správa.*

Z tohto obdobia sa zachovali početné správy a svedectvá a stupňovaní nátlaku na miestne obyvateľstvo.

Popritom slovenskí učitelia boli poľskými orgánmi nahrádzaní Poliakmi¹⁹, ktorí mali za úlohu popoľštiť mládež. S týmto nesúhlasila prevažná väčšina slovenského obyvateľstva a deti do škôl buď vôbec neposielala, alebo, ak to bolo možné, posielala ich do škôl na slovenské územie. Miestni farári boli rovnako nahrádzaní poľskými, ktorí zakazovali kázať po slovensky a dokonca zakázali v kostoloch po slovensky aj spievať, čo sa opäť stretlo s veľkým odporom. Slovensky orientované obyvateľstvo bolo vylúčené z poskytovania pomoci a zásobovacieho systému v Poľsku a naopak samo muselo prispievať na zásobovanie Poliakov. V tomto zmysle badať aj závisť poľských orgánov ohľadom obyvateľstva hornej Oravy a severného Spiša, ktoré počas vojny (z ich pohľadu) trpelo menej ako samotné poľské obyvateľstvo. Pokiaľ miestni proti tomu vystupovali bolo bežné, že miestne poľské jednotky na obyvateľstvo útočili.

V tomto období sa stále viac stretávame so správami, že obyvateľstvo bolo vráždené ako poľskými jednotkami, tak aj partizánmi z „Blyskawice“ už len z dôvodu hlásenia sa k slovenskej príslušnosti. Známe sú prípady z obce Srnie, Tribš, Osturňa, Lapšanka a pod. Okrem slovenského obyvateľstva sa oddiel „Blyskawica“ podieľal na útokoch aj proti ukrajinskému (lemkovskému) a poľskému obyvateľstvu. Tento oddiel bol zlikvidovaný až v roku 1947, poľskými jednotkami vedenými mjr. Wróblewskim.

Celkový počet utečencov z územia Hornej Oravy a severného Spiša dosiahol približne 5000 osôb, o čom svedčia záznamy Komitétu utečencov hornej Oravy a severného Spiša, ktorý uvedené obyvateľstvo podporoval a pomáhal mu v presídľovaní na Slovensku. Je potrebné dodať, že vláda ČSR nezabráňovala utečencom usídľovať sa na slovenskom území.²⁰

Pri porovnaní utečeneckých vln z Lemkoviny a z oblastí hornej Oravy a severného Spiša, nachádzame množstvo paralel, ale vidíme aj určité odlišnosti. Samotné správanie poľských orgánov sa v oboch prípadoch podobalo, či už išlo o snahu núteného presídlenia obyvateľstva, resp. o rôzne zločinecké počínanie, alebo snahy o popoľšťovanie, ktoré boli evidentné hlavne v oblastiach so slovensky zmýšľajúcim obyvateľstvom. Pozadie týchto snáh sa tiež zhoduje a to snaha vybudovať etnicky homogénny národný štát, v ktorom by iné menšiny zanikli. Rozdiely vidíme hlavne v postoji vlády ČSR k lemkovským a slovenským utečencom. Zatiaľ čo utečencov z Oravy a Spiša prijímali a nekládli im prekážky,

¹⁹ ANDRÁŠ, Matej: *Severné hranice Slovenska*. KUBKO GORAL: Bratislava, 2009. s. 90-92.

²⁰ ŠA Poprad, f. ONV Kežmarok 1945-1948, č. 127/1945, k. 2, inv.č. 113. *Pomery na území Spiša, obsad. Poliakmi*.

lemkovským utečencom nebolo umožnené zostať na území ČSR resp. len v malej miere v počiatočnej fáze útekov na Slovensko. Cieľom tejto štúdie bolo načrtnúť a priblížiť zložitú situáciu lemkovského a tiež slovenského obyvateľstva v Poľsku v kritickom období tesne po 2 svetovej vojne. Z textu vyplýva, že povojnové nútené presuny obyvateľstva hlboko zasiahli do životov a povedomia obyvateľov ako poľskej Lemkoviny, tak aj severného Spiša a hornej Oravy. V značne negatívnom svetle sa pramene zmiňujú o činnosti členov miestnej poľskej výkonnej moci, ktorí namiesto snahy o normalizáciu pomerov volili rýchly odsun obyvateľstva a usilovali o súkromné obohatenie, resp. o zločinecké vyčíňanie a všemožne sťažovali už aj tak komplikovanú situáciu južného poľského pohraničia.

Summary

The years 1945-1948 did not bring the long awaited peace after the Second World War. The solution of the question regarding national minorities, as well as, the creation of nationally homogenous states became one of the most important problems the governments dealt with. Huge movements of entire nations, whether they were forced or optional, also involved Slovakia. The less known facts about the struggle of the Lemkos and Slovaks in Poland began to be thoroughly researched relatively recently, after the year 1989. From today's point of view it is interesting to compare these events regarding their specific features, but also from the view of the governments that were in power back then. This article describes the events that happened in Slovakia during 1945-1946 and tries to show the incidents, which lead to refugee waves from Poland. It also depicts the official attitude of the Czechoslovak government regarding the refugees.

Zoznam bibliografických odkazov

1. HALCZSAK, B. – ŠMIGEL, M. 2004. *K problematike postavenia Lemkov v Poľsku v prvej polovici 20. storočia a ich presídlenie do Sovietskeho zväzu. Akcia „Visla“*. In *Acta historica Neosoliensia*. Tomus 7. [Ed.:] R. Kožiak, I. Nagy. – Banská Bystrica, Katedra histórie FHV UMB, ISBN 80-8083-035-5.
2. ŠMIGEL, M. 2009. *Lemkovskí utečenci na Slovensku (1946)*. In *Lemkowie, Bojkowie, Rusini*, DRUK-AR, Glogów, ISBN 978-83-60087-38-1.
3. POTICHNYJ, P.J. 2008. *My Journey*. Toronto, Litopys UPA, ISBN 978-966-2105-08-7.
4. KMEŤ, M. 2006. *Likvidácia Lemkov ako etnickej komunity: príspevok k dejinám komunizmu*. In: *Svedectvo*, roč. 15, č. 7-8.

5. ŠMIGEL, M. 2008. *Banderovci na Slovensku (1945 – 1947)*. Banská Bystrica, Katedra histórie fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, ISBN 978-80-8083-662-7.
6. MIČKO, P. 2006. *Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) na Slovensku v roku 1946*, In *Annales historici Presovienses*, č. 6.
7. GAREK, M. 2007. *Horná Orava a severný Spiš v rokoch 1945-1947*, Spolok Slovákov v Poľsku, Krakow.
8. ANDRÁŠ, M. 2009. *Severné hranice Slovenska*, KUBKO GORAL, Bratislava.
9. Slovenský národný archív (SNA): fond Povereníctva vnútra (PV) – bezpečnosť (bezp.).
10. Štátny archív v Prešove, pobočka Svidník: fond Okresného národného výboru Svidník;
pobočka Humenné: fond ONV Snina.
11. Štátny archív v Poprade: fond ONV Kežmarok.

Letné tábory Zväzu evanjelickej mládeže na Slovensku v medzivojnovom období

Mgr. Peter Račko

Katedra histórie

Letné tábory predstavujú jeden z prostriedkov výchovy a vzdelávania mládeže. Myšlienka organizovania týchto podujatí vznikla v YMCA v USA. Od roku 1922 ich v Oravskom Podzámku ako tzv. „slovenské národné letné tábory“ usporadúval bratislavský odbor YMCA v Československu. Štúdia charakterizuje priebeh vzniku a realizácie letných táborov ako jedného z prostriedkov činnosti Zväzu evanjelickej mládeže na Slovensku (SEM). Oboznamuje čitateľa s ich správou, zriadením, účastníkmi i programovou štruktúrou.

Myšlienku usporadúvania letných táborov predniesol generálny tajomník SEM Emil Boleslav Lukáč na siedmom generálnom zjazde evanjelickej mládeže v Dolnom Kubíne (1928).¹ Hlavným iniciátorom myšlienky bol biskup Dušan Fajnor. Podľa neho išlo o ideálny typ edukačného ústavu pre mládež, ktorý „vychováva pre život charaktery – ktorých je tak málo dnes“.² S prosbou o možnosť uskutočnenia letného tábora v stredisku YMCA v Oravskom Podzámku sa SEM obrátil na riaditeľa tejto organizácie J. Sommerwillu.

Keď sa na jar 1929 stal druhým tajomníkom SEM Ladislav Jurkovič, jedným z jeho cieľov bolo zriadiť letný tábor ešte v tom roku. Rokovania prebiehali s riaditeľstvom letných táborov YMCA v Prahe a so správou letného tábora YMCA v Bratislave. Počas Veľkej Noci L. Jurkovič vypracoval poriadok a denný program letného tábora SEM, ktoré spolu s návrhom jeho výboru zaslal ústrediu k schváleniu. Na schôdzi výkonného výboru SEM 19. apríla 1929 bol za účelom prípravy letného tábora zvolený 3-členný výkonný výbor (predseda SEM Andrej Mihal, tajomník Juraj Holčík a pokladník Matej Tasler) a 20-členný tzv. letno-táborový výbor³ pod patronátom generálneho biskupa Juraja Janošku a čestného

¹ Potrebu ich konania prízvukoval po tom, čo sa zúčastnil letného tábora Zväzu združení českobratskej mládeže evanjelickej (SČME) pri rieke Sázava. LUKÁČ, E. B.: Sväz Ev. Mládeže na Slovensku. In: *Kristus život náš*. Ed.: E. B. Lukáč. Bratislava : Sväz evanjelickej mládeže na Slovensku, 1931, s. 102. JURKOVIČ, L.: Letný tábor Sväzu ev. mládeže. In: *Kristus ...*, s. 126.

² FAJNOR, D.: Sväz evanjelickej mládeže na Slovensku. Výbor letného tábora. In: *Cirkevné listy*, roč. 44, 1930, č. 8-9, s. 177-178.

³ Jeho členmi boli: liptovský senior Vladimír Pavel Čobrda, dozorca bratislavského mestského seniorátu Otokar Jamnický, školský inšpektor Miloš Janoška, dozorca Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku (ECAV) Bohuslav Klimo, Michal Lúčanský,

predsedníctva (D. Fajnor, čestný predseda SEM Samuel Štefan Osuský, generálny dozorca ECAV Ján Vanovič a predseda YMCA v Československu Emil Rádl). Širší výbor schválilo VZ SEM na ôsmom zjazde v Trnave (1929). Novým patrónom sa stal D. Fajnor a jeho miesto v čestnom predsedníctve zaujal V. P. Čobrda. L. Jurkovič navrhol utvorenie rady ako výkonného orgánu letného tábora na čele so správcom. Výbor SEM do tejto funkcie ustanovil L. Jurkoviča. Radu tvorili jeho zástupcovia (Emília Čaplovičová a Jozef Stanek), zapisovateľ (Vilma Bučková), pokladník (Jozef Krivošík), zástupca členov združení (Pavol Cablk) a dorastových odborov (Mária Valašťanová), tajomníci YMCA, lekár a tzv. stanovní dozorcovia (mali na starosti ubytovanie). Schádzali sa podľa potreby, zostavovali denný program letného tábora a rozhodovali o ňom.⁴ Správnymi orgánmi letného tábora boli výkonný a širší výbor. Prvý z nich prijímal prihlášky uchádzačov, rozhodoval o ich prijatí a poskytovaní podpory z letno-táborového fondu.⁵ Letný tábor mal aj vlastného tlačového spravodajcu.⁶

Po Veľkej Noci rozoslal prípravný výbor informačné letáky so žiadosťami o finančnú podporu pre zriadenie letného tábora. Vyzbieralo sa celkovo 5 041,50 Kč⁷ (iný zdroj uvádza 4 941,50 Kč)⁸. V máji dal zhotoviť 200 prihlášok a rozposlal ich združeniam, farským úradom, školám a katechétov osobitne vyzval, aby propagovali myšlienku letného tábora medzi študujúcou mládežou. Vyplnených prihlášok sa vrátilo iba 55.⁹

Cieľom letného tábora bolo vychovať charakternú, nábožensky zmýšľajúcu a cítiacu mládež v evanjelickom kresťanskom duchu, veriacich členov a pracovníkov odborov SEM, novú generáciu ECAV vedomú si svojich povinností v nábožensko-cirkevnom, národnom i verejnom živote.¹⁰ Realizoval sa prehlbovaním náboženských i biblických poznatkov,

spisovateľ Štefan Krčméry, členka výboru Živeny Oľga Krčméryová, sociálna pracovníčka Mária Lacková, A. Mihal, referent SEM pre ženské otázky Mária Okályiová, farár Ján Palic, st., farár Fedor Fridrich Ruppeldt, minister vnútra Juraj Slávik, sociálny referent Kuzmányho kruhu evanjelických akademikov Ela Staneková, lekár Ivan Stodola, učiteľ Pavol Styk, riaditeľ Hypotečnej banky Elo Šándor, dozorca Západného dištriktu ECAV Ľudovít Šimko, učiteľ Ľudovít Šimko a predsedníčka „Spolku evanjelických faráriek“ Mária Zochová. Ústredný archív Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku (ďalej ÚA ECAV), fond (f.) Zväz evanjelickej mládeže (ďalej ZEM) 1924 – 1945 (1948). Sväz Evanjelickej Mládeže na Slovensku : Výbor letného tábora.

⁴ ÚA ECAV, f. ZEM 1924 – 1945 (1948), č. j. 540/1928/29. JURKOVIČ, L.: I. Letný tábor SEM. In: *Nový rod*, roč. 9, 1929, č. 1, s. 36.

⁵ ÚA ECAV, f. ZEM 1924 – 1945 (1948), bez č. j.

⁶ JURKOVIČ, Letný tábor ..., s. 130. JURKOVIČ, I. Letný tábor ..., s. 40.

⁷ ECAV poskytla 1 000 Kč, cirkevné zbory 209 Kč, združenia 225 Kč, banky a peňažné ústavy 1 360 Kč, jednotlivci 2 247,50 Kč (z nich napríklad J. Janoška 200 Kč, obaja biskupi po 100 Kč a S. Š. Osuský 100 Kč). JURKOVIČ, I. Letný tábor ..., s. 35.

⁸ JURKOVIČ, Letný tábor ..., s. 128.

⁹ JURKOVIČ, I. Letný tábor ..., s. 34.

¹⁰ ÚA ECAV, f. ZEM 1924 – 1945 (1948), bez č. j.

spoznávaním sa medzi sebou, s vedúcimi osobnosťami a pracovníkmi spolkového hnutia, ktorí ju prostredníctvom prednášok oboznamovali o nových metódach práce v združeniach, dorastových odboroch a nedeľných školách.¹¹

Letný tábor YMCA v Oravskom Podzámku tvorili stany umiestnené v tvare podkovy a administratívna budova, kde boli ubytovaní tajomník a lekár, nachádzali sa tu kuchyňa, pekáreň, jedáleň pre 150 stravníkov (slúžila aj ako spoločenská sála či kino), pošta a tmavá komora pre fotografy. V areáli sa nachádzali tenisové kurty a volejbalové ihrisko.¹²

Podmienky prijatia a účastnícky poplatok boli každoročne stanovené podľa dohody s vedením letného tábora YMCA. Cena pobytu bola 200 Kč (mimo cestovných nákladov), ktoré bolo potrebné uhradiť formou zloženky a zaslať sekretariátu SEM najneskôr do začiatku podujatia. Účastníkom bola poskytnutá na železničnú dopravu cestovná zľava 50 %.¹³ Osobám v hmotnej núdzi boli na žiadosť doložené osvedčením o majetkových pomeroch a odporúčením niektorého z členov letno-táborového výboru SEM, združenia i farského úradu, do ktorého patrili, vyhradené tzv. „slobodné“ (bezplatné) miesta. SEM ich mohol každý rok poskytnúť asi 20 uchádzačom (10 chlapcom a 10 dievčatám). Sekretariát pritom vyzýval združenia, aby zaviedli finančné zbierky, z ktorých by uhradili výdavky aspoň jednému či dvom účastníkom.¹⁴

Denný program letného tábora nemal iba športový a rekreačný (cvičenie, plávanie, pohybové hry, turistika), ale aj výchovno-vzdelávací charakter, ktorý sa realizoval formou biblického kurzu (10 stretnutí po 25-30 minút, na ktorých sa účastníci oboznamovali s Bibliou a jej postavami – čítanie Biblie a správny spôsob výkladu jej textu, dejiny Rímskej ríše, Palestíny, židovstva až po život Ježiša Krista) na spôsob exegézy s podaním historického, resp. kultúrno-historického pozadia a náučných prednášok so skupinovými diskusiami na témy z nábožensko-mravnej (vieroučné i mravoučné), pedagogicko-psychologickej, sociálno-abstinentnej oblasti, zo všeobecných a cirkevných dejín, literatúry, prírodných vied, zdravotvedy a telovýchovy či o práci s mládežou (výchova pracovníkov, program a metódy

¹¹ MITAL, M.: Čím nám môže byť náš tábor? In: *Nový rod*, roč. 14, 1934, č. 3, s. 56. VIKTORY, G.: Čím nám má byť letný tábor? In: *Nový rod*, roč. 18, 1938, č. 2, s. 46. JURKOVIČ, L.: Do tábora! In: *Nový rod*, roč. 8, 1929, č. 9-10, s. 245.

¹² Otvorenie I. letného tábora S. E. M. v Oravskom Podzámku. In: *Cirkevné listy*, roč. 43, 1929, č. 14-15, s. 245.

¹³ ÚA ECAV, f. ZEM 1924 – 1945 (1948), bez č. j. Naše sdruženia : Sekretariát sdruženiam. In: *Nový rod*, roč. 8, 1929, č. 9-10, s. 243. ÚA ECAV, f. ZEM 1924 – 1945 (1948), č. j. 391/1928/29 a bez č. j.

¹⁴ Naše sdruženia ..., s. 243-244. ÚA ECAV, f. ZEM 1924 – 1945 (1948). I. Letný tábor Sväzu evanjelickej mládeže na Slovensku. Oravský Podzámok 14.-27. august 1929.

činnosti) v podaní teológov, pracovníkov SEM a jeho odborov, SČME, YMCA i samotnej mládeže.¹⁵

Účastníci letného tábora boli povinní dodržiavať jeho poriadok. Mali zakázané fajčiť, požívať alkoholické nápoje, hrať hazardné (kartové) hry a narušovať priateľský pomer medzi sebou. Porušenie poriadku sa stihalo trojstupňovým disciplinárnym konaním: napomenutie dozorcom, správcom a vylúčenie podľa rozhodnutia rady.¹⁶ Každý účastník si mal so sebou priniesť veci, ktoré predpisoval informačný leták YMCA.¹⁷

Prvý letný tábor SEM sa uskutočnil za pomoci ústredia československej YMCA a jej bratislavského odboru 14.-27. augusta 1929 v Oravskom Podzámku. Zúčastnilo sa ho 61 osôb (30 mužov a 31 žien) vo veku 14-18 rokov, z ktorých 53 reprezentovalo 28 združení, štyria dva združenia SČME a štyria tri združenia poľskej evanjelickej mládeže.¹⁸ Usporiadanie letného tábora stálo organizátorov 12 400 Kč¹⁹. Zisk bol poukázaný na letno-táborový fond.

Účastníkov prvého letného tábora SEM oboznámil so strediskom jeho riaditeľ. Na slávnostnom otvorení ich v mene J. Janošku privítal dolnokubínsky farár Ján Bezek. Po prednese pozdravov biskupov a viacerých vedúcich predstaviteľov ECAV prečítal L. Jurkovič účastníkom poriadok letného tábora. Nasledovali voľby členov rady.²⁰

Denný program letného tábora vychádzal z jeho poriadku podľa vzoru YMCA. O 6,30 hod. vedúci trúbením z poľnice zvolával účastníkov k nástupu do radu pred stany, aby si spoločným pozdravom zaželeli dobré ráno. Nasledovala rozcvička spojená s ľahkou atletikou, umývanie v rieke Orava a upratovanie stanov. Potom sa na povel píšťalky opäť uskutočnil

¹⁵ Letný tábor Sväzu evanj. mládeže na Slovensku v Oravskom Podzámku od 14.-27. augusta 1929. In: *Cirkevné listy*, roč. 43, 1929, č. 8, s. 131-132. ÚA ECAV, f. ZEM 1924 – 1945 (1948), č. j. 542/1928/29 a 583/5/1928/29. JURKOVIČ, L.: Sdružencom a dorastencom SEM! In: *Nový rod*, roč. 8, 1929, č. 8, s. 206.

¹⁶ Okamžité vylúčenie sa vzťahovalo na tých, ktorí boli pristihnutí pri krádeži, mravnom poklesku alebo sa zdržiavali mimo strediska. JURKOVIČ, Sdružencom ..., s. 206. ÚA ECAV, f. ZEM 1924 – 1945 (1948), č. j. 540/1928/29 a 544/1928/29.

¹⁷ Boli to predovšetkým legitimácia, Biblia (kto ju nemal, musel si ju kúpiť v stredisku za 10 Kč), Spevník evanjelickej mládeže, poznámkové zošity a písacie potreby. Súčasťou jeho výbavy boli: stan (pre prípad, že by počet účastníkov prevyšoval kapacitné možnosti letného tábora), dve-tri deky, dva-tri páry pančúch, dva uteráky, utierka na kuchynské nádoby, modré tričko na cvičenie, dve košele, sveter, teplé nočné oblečenie, plavky, topánky, cvičky, turistická výstroj, hygienické potreby (mydlo, zubná kefka a pasta, hrebeň, kefa na vlasy, holiaci strojček, vreckové zrkadlo, toaletný papier a šesť vreckoviek), kefa na šaty a na topánky, krém na obuv, ihla a niť, gombíky, tanier, príbor, pohár a hrnček. Medzi užitočné veci patrili, napr.: kladivo, klince, kliešte, nožík, špagát, vrecková lampa, kompas, športové potreby, spoločenské hry, fotoaparát, husle, flauta, píšťala, harmonika či gramofón. ÚA ECAV, f. ZEM 1924 – 1945 (1948), č. j. 2200/32.

¹⁸ JURKOVIČ, I. Letný tábor ..., s. 37.

¹⁹ V sume bol zahrnutý poplatok za prenájom YMCA a výdavky spojené s vydržiavaním personálu. JURKOVIČ, Letný tábor ..., s. 128.

²⁰ Otvorenie ..., s. 245-246.

nástup a účastníci odpochovali k stožiaru na vztýčenie štátnej vlajky, pri ktorom skladali sľub a spievali hymnu „Hrad prepevný“ alebo „K trónu slávy“. Raňajky boli v jedálni, kde mal každý stan svoj vlastný stôl. Potom sa pri táborovom ohni (za nepriaznivého počasia v jedálni) pred administratívnou budovou konali bohoslužby (spev, modlenie, čítanie a výklad biblického textu v podaní vedúceho letného tábora) a prednášky. Nasledovali kurz plávania, kúpanie, člňkovanie, vodné športy, opaľovanie a cvičenie záchranného zboru vedené inštruktorom telesnej výchovy YMCA.²¹ Na poludnie sa konala prehliadka čistoty stanov s vyhlásením výsledkov. Obyvatelia stanu, ktorí dosiahli najviac bodov, získali na jeden deň vlajku čistoty. Popoludní mala mládež dve hodiny odpočinku, počas ktorého čítala literatúru alebo dennú tlač a písala listy rodičom. Ďalšie dve hodiny bol voľný program (výlety do prírody s rozhovorom mládeže o biblických postavách, kúpanie, vodné športy súťaže, zber hribov či prehliadka hradu). Potom sa až do súmraku mládež venovala spoločenským hrám. Nasledovalo stiahnutie vlajky za spevu štátnych hymien a večerné posedenie pri táborovom ohni s kultúrno-zábavným programom (spev, recitácie, prednes rozprávok, zážitkov, žartov, vtipov a hádaniek, hudobné i divadelné predstavenia a spoločenské hry). Denný program bol zakončený bohoslužbami. Večierka bola o 22. hod.²²

Druhého letného tábora, ktorý bol 14.-28. augusta 1930 na rovnakom mieste ako vlani, sa zo 100 prihlásených uchádzačov zúčastnilo 93 osôb, teda o 32 viac ako v predchádzajúcom roku. Z uvedeného počtu 84 účastníkov (40 mužov a 46 žien) vo veku 11-40 rokov zastupovalo 23 združení, piati štyri združenia SČME, dvaja dve združenia poľskej evanjelickej mládeže a dvaja slovenskí evanjelici pochádzali z Dolnej zeme.²³ Účastnícky poplatok sa zvýšil na 250 Kč na osobu. Usporiadanie druhého letného tábora stálo organizátorov 18 264 Kč.²⁴

YMCA prenajímala SEM svoje stredisko za 2-3 tisíc Kč len na jedno obdobie v druhej polovici augusta, kedy je pre Oravu charakteristické chladné a daždivé počasie. V dôsledku tohto obmedzenia, ako aj zvyšujúceho sa záujmu o toto podujatie sa SEM rozhodol vybudovať vlastný letný tábor s rozpočtom 52 297 Kč. Ku koncu správneho roka (zhodoval sa

²¹ Okrem toho sa mládež venovala aj volejbalu, basketbalu, tenisu, lukostreľbe, hádzaniu šípok, bumerangu, šachu či turistike. Vedenie letného tábora organizovalo aj vychádzky do okolia za účelom poznávania pamätihodností, nadväzovania stykov s miestnymi zbormi a členmi združení, uctenia si pamiatky osobností regiónu. JURKOVIČ, I. Letný tábor ..., s. 40-41.

²² JURKOVIČ, I. Letný tábor ..., s. 39-40. II. Letný tábor v Oravskom Podzámku. In: *Nový rod*, roč. 10, 1930, č. 1, s. 17-18. JURKOVIČ, L.: O letnom tábore Sväzu evanj. mládeže. In: *Cirkevné listy*, roč. 43, 1929, č. 19, s. 325. Letný tábor : Náš tábor. In: *Nový rod*, roč. 11, 1931, č. 2, s. 49.

²³ II. Letný tábor ..., s. 16.

²⁴ JURKOVIČ, Letný tábor ..., s. 128.

so školským rokom) 1930/31 sa na jeho vybudovanie vyzbieralo od dištriktov, seniorátov, zborov a jednotlivcov spolu 6 202 Kč.²⁵

V roku 1931 si SEM za pomoci Riaditeľstva štátnych lesov a statkov v Žarnovici, Okresného úradu v Banskej Štiavnici, generálnej ECAV, Hontianskeho seniorátu, zboru a združenia v Banskej Štiavnici vybuďoval vlastný letný tábor pri Počúvadlianskom jazere v hodnote 48 776,45 Kč.²⁶ Na pozemku o rozlohe viac ako 1 ha, ktorý si SEM prenajal na 25 rokov od Ministerstva zemedelstva a verejných prác Československej republiky, stáli tri veľké stany (o rozmeroch 6 x 8 m) zapožičané od ústredia YMCA v Prahe, osem malých stanov s drevenými podlahami umiestnené v tvare podkovy a drevená kuchyňa s miestnosťou pre kuchárky.²⁷

V roku 1932 si SEM vybuďoval stály letný tábor, ktorý tvorilo šesť chát (o rozmeroch 6 x 3 m pre 10 osôb) usporiadaných terasovito a stupňovito za sebou s výhľadom na jazero, administratívna budova (s izbami pre sekretára, tzv. „táborové mamičky“, ktoré dozerali na dievčatá, lekára a hostí, s kuchyňou, jedálňou, skladom náradia a fotokomorou) a volejbalové ihrisko.²⁸

Dňa 20. júla 1931 privítali na železničnej stanici v Banskej Štiavnici účastníkov letného tábora zástupcovia mesta na čele so starostom a farár Gustáv Stanek, ktorý zároveň predniesol pozdrav okresného náčelníka. V mene seniorátu pozdravil účastníkov referent farár Viliam Koričánsky a zástupca Správy štátnych lesov v Piargu.²⁹

Letný tábor sa spočiatku konal v dvoch dvojtýždňových obdobiach (jedno bolo určené pre deti a dorast, druhé pre členov združení) od 15. júla do 15. augusta. V roku 1933 pribudlo tretie obdobie (pre vysokoškolákov a absolventov – úradníkom, učiteľom, a pod.), čím sa jeho trvanie rozšírilo na celé školské prázdniny. Poplatok za jedno obdobie bol 220 Kč.³⁰

²⁵ Letný tábor. In: *Nový rod*, roč. 10, 1931, č. 8, s. 196.

²⁶ Na stavbu sa spotrebovalo asi 160 m³ dreva, 36 tisíc šindľov, 50 tisíc klinec, kramle, kameň, štrk, cement, tehly, atď. Naša radosť. In: *Nový rod*, roč. 12, 1932, č. 2, s. 39.

²⁷ ÚA ECAV, f. ZEM 1924 – 1945 (1948). Zpráva IV. letného tábora. Letný tábor. In: *Nový rod*, roč. 11, 1931, č. 1, s. 30.

²⁸ ÚA ECAV, f. ZEM 1924 – 1945 (1948). Zpráva ...

²⁹ Otvorenie Letného tábora SEM na Počúvadle. In: *Cirkevné listy*, roč. 45, 1931, č. 16, s. 349.

³⁰ V sume bolo zahrnuté zápisné, strava (raňajky, desiata, obed a večera), nocľah a používanie inventára letného tábora. ÚA ECAV, f. ZEM 1924 – 1945 (1948), č. j. 2200/1932. Od roku 1936 bol poplatok pre deti do 12 rokov 13 Kč na deň, 90 Kč na týždeň a 250 Kč na celé obdobie; pre stredoškolákov do 18 rokov 15 Kč na deň, 105 Kč na týždeň a 300 Kč na celé obdobie; pre vysokoškolákov a dospelých 17 Kč na deň, 120 Kč na týždeň a 240 Kč na celé obdobie. Ak sa z jednej rodiny zúčastnilo viac členov, bola im poskytnutá zľava, podobne i jedincom zo sociálne znevýhodnených skupín. ÚA ECAV, f. ZEM 1924 – 1945 (1948), bez č. j. Náš tábor : Letný tábor. In: *Nový rod*, roč. 15, 1936, č. 6, s. 110.

V roku 1931 sa letného tábora zúčastnilo spolu 74 osôb³¹ a 6 členov personálu, o dva roky neskôr už 140 osôb (20 chlapcov a 10 dievčat vo veku 6-14 rokov, 50 chlapcov a 55 dievčat nad 14 rokov, 5 učňov). Vedúcim bol J. Holčík, správcom učiteľka Margita Bágel'ová. Členmi pedagogického zboru boli napr. E. B. Lukáč, J. Holčík, M. Bágel'ová, G. Stanek, a i. Inštruktorom telesnej výchovy bol učiteľ Milan Štarke.³²

Účastníkov letného tábora privítal jeho vedúci, prejavy predniesli miestny farár a zástupca okresného úradu. Denný program sa výrazne neodlišoval od predchádzajúcich ročníkov. Biblický text, ktorý na bohoslužbách prečítal a vyložil niektorý zo sekretárov SEM alebo kňazov, predstavoval heslo dňa. Ráno bol vysvetlený jeho zmysel a večer preverená úroveň zapamätania u účastníkov. V prvom období sa mládež oboznamovala s biblickými postavami, životnými osudmi významných osobností cirkevných, svetových i národných dejín, v druhom a treťom s Novým Zákonom. Denný program sa končil posedením pri táborovom ohni s náboženskou alebo biblickou úvahou vedúceho a modlitbou niektorého z dospelých účastníkov.³³

Na schôdzi výkonného výboru SEM v roku 1934 bol prijatý návrh S. Š. Osuského na utvorenie 5-členného kuratória letného tábora (traja členovia z okolia Banskej Štiavnice, prípadne Hontianskeho seniorátu a dvaja zo SEM), ktorý by sa riadil vlastným štatútom, ale podliehal užšiemu výboru SEM. Výbor zároveň zamietol vyčleniť toto podujatie spod správy SEM z pracovno-výchovných i finančných dôvodov.³⁴ Peňažné prostriedky by mali na starosti sekretári, ktorí by riadili letný tábor spolu s kuratóriom.³⁵

V roku 1938 sa letného tábora zúčastnilo spolu 210 ľudí (60 v prvom, 120 v druhom a 30 v treťom turnuse), medzi ktorými boli aj Česi, Maďari a Nemci.³⁶ Pri príležitosti desiateho výročia organizovania letného tábora sa konala rozsiahla rekonštrukcia s doplnením zariadenia za 24 200 Kč.³⁷ V pláne bola výstavba nových ihrísk a premýšľalo sa aj o zriadení

³¹ V prvom období bolo prítomných 21 dorastencov: 14 chlapcov a 7 dievčat vo veku 10-14 rokov a v druhom turnuse 53 členov združení: 32 chlapcov a 21 dievčat vo veku 14-22 rokov. ÚA ECAV, f. ZEM 1924 – 1945 (1948). Zpráva o činnosti sekretárov v III. letnom táboře.

³² ÚA ECAV, f. ZEM 1924 – 1945 (1948), bez č. j.

³³ Dopisy : Zpráva o letnom táboře SEM r. 1937. In: *Cirkevné listy*, roč. 51, 1937, č. 20, s. 396. ÚA ECAV, f. ZEM 1924 – 1945 (1948), č. 620/33. ŠTĚPÁNKOVÁ, D.: O letnom táboře. In: *Nový rod*, roč. 13, 1933, č. 2, s. 31. Letný tábor SEM pod Sitnom. Vysokoškolské obdobie. (1.-15. august). In: *Nový rod*, roč. 13, 1933, č. 3, s. 52-53.

³⁴ Predstavoval jeden zo zdrojov príjmov SEM, keďže podpora od generálnej ECAV bola z roka na rok menšia a muselo sa počítat' aj s jej čiastočným alebo úplným pozastavením.

³⁵ ÚA ECAV, f. ZEM 1924 – 1945 (1948), č. j. 55/34/35.

³⁶ Zo Sväzu : Z letného tábora SEM pod Sitnom. In: *Nový rod*, roč. 18, 1938, č. 1, s. 26.

³⁷ V sume boli zahrnuté náklady spojené napr. s výstavbou jednej chaty pre 10 osôb (5 000 Kč), dvoch záchodov (1 000 Kč), prevedenie elektrifikácie (6 500 Kč), zariadenie kancelárie pre hospodárskeho

detského tábora. Na jar 1939 navrhol v dôsledku zvýšeného záujmu generálny tajomník SEM rozšíriť kapacitu letného tábora postavením stanov.³⁸

V súvislosti so zvyšujúcim sa počtom účastníkov letného tábora SEM vybudoval v roku 1939 z finančných príspevkov darcov druhé stredisko v Brezovej pod Bradlom.³⁹ Zborové veliteľstvo Hlinkovej mládeže (HM) prípisom č. 6 621 zo 7. júna 1939 zakázalo SEM organizovať letný tábor pri Počúvadle. Napriek tomu sa konal aj naďalej a 28. júla 1941 ho dokonca navštívili prezident Slovenskej republiky J. Tiso a hlavný veliteľ HM Alojz Macek. Ešte v tom istom roku ho však dal na príkaz J. Tisu nariadením Ústredne štátnej bezpečnosti A. Mach rozpustiť pre čechoslovakistický postoj jeho organizátorov.⁴⁰

Summary

One of the tools of activities of the Union of the Evangelical Youth in Slovakia (UEY) were summer camps, which provided sport's activities (practices, swimming, ball games), but also an education at the hand of so called biblical course, lectures from religious, pedagogy and psychology, universal and church history, literature, sciences, gym and hygiene by theologians, workers of UEY and its departments, YMCA or youth. Part of programme were also trips, visits of church bodies and associations of evangelical youth or cultural evenings with camp fire.

Zoznam bibliografických odkazov

1. BARANOVÁ, D. 2009. Evanjelickí antifašisti v odbojových skupinách. In *Slovenské národné povstanie 1944 : súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny*. Ed.: M. Pekník. Bratislava: Veda, s. 107. ISBN 978-80-224-1090-8
2. Cirkevné listy, roč. 43 – 51, 1929 – 1937.
3. *Kristus život náš*. 1931. Ed.: E. B. Lukáč. Bratislava: Sväz evanjelickej mládeže na Slovensku, 183 s.
4. Nový rod, roč. 8 – 21, 1929 – 1941.

správcu (1 000 Kč) či zriadenie volejbalového ihriska (500 Kč). Celkový rozpočet bol 28 110 Kč. ÚA ECAV, f. ZEM 1924 – 1945 (1948), bez č. j.

³⁸ Zo Sväzu ..., s. 26. ÚA ECAV, f. ZEM 1924 – 1945 (1948), č. j. 809/39.

³⁹ CHABADA, J.: Ideme dobudovať svoj letný tábor pod Sitnom. In: *Nový rod*, roč. 18, 1938, č. 2, s. 34.

⁴⁰ BARANOVÁ, D.: Evanjelickí antifašisti v odbojových skupinách. In: *Slovenské národné povstanie 1944 : súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny*. Ed.: M. Pekník. Bratislava : Veda, 2009, s. 107. ŠTRBA, J.: 20 rokov nás zaväzuje ... In: *Nový rod*, roč. 21, 1941, č. 2, s. 32-33. ŠTRBA, J.: Evanjelická mládež slovenská v boji za slobodu národa. In: *Kristus naše víťazstvo!* Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1946, s. 40.

5. ŠTRBA, J. 1946. Evanjelická mládež slovenská v boji za slobodu národa. In *Kristus naše víťazstvo!* Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius, s. 40.
6. Ústredný archív Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku, fond Zväz evanjelickej mládeže 1924 – 1945 (1948).

Príspevok k otázke vzniku a vývoja sakrálnej architektúry blízkeho okolia mesta Banská Bystrica v stredoveku.

Mgr. Adriana Reťková
Katedra histórie

Mesto Banská Bystrica vzniklo z osady založenej pri sútoku rieky Hron a potoka Bystrica, na úseku cesty spájajúcej hradné správe centrá Zvolen a Slovenská Ľupča. Pozdĺž tejto cestnej osi sa vytvorila prevažne súvislá zástavba mestského charakteru už v priebehu 13. storočia. Centrum mestského urbanizmu - farský kostol Nanebovzatia Panny Márie vznikol okolo polovice 13. storočia a začiatkom nasledujúceho storočia na opačnom konci mesta pri Dolnej bráne bol založený špitálsky kostol sv. Alžbety.¹

Ešte pred príchodom nových nemeckých osadníkov a udelením mestských výsad v roku 1255 Banskej Bystrici, existovali v jej susedstve staršie slovenské sídla so svojimi farskými kostolíkmi, či kaplnkami. Pri Hrone na juhu od Banskej Bystrice to bola osada rybárov – Radvaň, na severe obec Sásova pôvodne nazývaná Sv. Anton, severovýchodne starobylá obec Selce. Najstaršia história sakrálnych stavieb týchto obcí nie je doposiaľ objasnená. V nasledujúcom príspevku sa ju pokúsime aspoň čiastočne načrtnúť.

Nad bývalým samostatným trhovým mestečkom Radvaň, dnes mestskou časťou Banskej Bystrice, na strmej vyvýšenine zvanej Hôrka, stojí **Rímskokatolícky kostol Narodenia Panny Márie.**² Jeho prvopočiatky, naznačené niekoľkými vzácnymi zachovanými architektonickými článkami, siahajú

¹ MENCL, V. 1937. *Stredoveká architektúra na Slovensku*. Praha - Prešov, s. 85-87.

² Výskumom kostola sa podrobnejšie zaoberala REŤKOVSKÁ, A. 2009. Stavebný vývoj svetskej (aristokratickej) a cirkevnej architektúry. In SKLENKA, V. – PECNÍK, M. (ed.) *Radvaň. Monografia mestečka*. Banská Bystrica : Ceprocer, ISBN 978-80-970078-0-5, s. 191-194.

do dávnejšej doby ako sa vo všeobecnosti uvádza.³ Vznik kostola sa spája s donáciou miestnych pozemkov uhorského kráľa Ladislava IV. zakladajúcim členom rodu Radvanských⁴ v listine z roku 1287.⁵ Kostol bol postavený ako jednolod'ová stavba bez veže, s východne orientovanou pravouhlo ukončenou svätyňou. Z pôvodnej architektúry sa po prestavbách v nasledujúcich storočiach zachovala svätyňa, neskôr rozšírená polygonálnym uzáverom, a stredná časť západnej fasády s dvojicou nepravidelných štrbinových okenných otvorov románskeho charakteru, umiestnených v hornej časti múra pod korunnou rímou.

Strategická poloha kostola na návrší nad osadou ho predurčovala k tomu, aby okrem bohoslužobných účelov sa stal v prípade hroziaceho nebezpečenstva miestom útočiska obyvateľov Radvane i širšieho okolia. Obrannej funkcií bola prispôsobená aj jeho stavba, ktorej hrubé kamenné múry so štrbinovými oknami a úzkym portálom, obohnané silným opevnením s vysokou vežou, umožňovali účinnú ochranu pred nepriateľom.

V 14. storočí bola prestavaná svätyňa, ktorá bola predĺžená východným smerom polygonálnym ukončením s vonkajšími opornými piliermi a zaklenutá križovou klenbou s klinovými rebrami dosadajúcimi na lievikovité konzoly. Svätyňa bola presvetlená väčšími oknami z východnej, juhovýchodnej a južnej strany, ktoré nahradili pôvodné štrbinové okná. Zachovalo sa okno nad južným portálom svätyne, ktoré bolo po prístavbe kaplnky Božieho tela čiastočne zamurované. Okno má zošíkmené špalety ukončené lomeným oblúkom s dvoma menšími vnútornými lomenými oblúkmi zvedenými do stredového kamenného prútu a s jednoduchým kruhovým motívom vo vrchole, podobne ako juhovýchodné okno. Druhé južné okno je vo vrchole ukončené štvorlistom. Okná boli pri neskorších prestavbách kostola upravované, východné okno svätyne bolo nahradené barokovým kruhovým. Na severnej stene víťazného oblúka sa zachovalo výklenkové pastofórium s mníškovým ukončením zo 14. storočia, v nasledujúcom storočí doplnené maľbou *Vir dolorum*. Na juhovýchodnej strane svätyne je v murive malá nika pre ampulky s ozdobne kovanou mriežkou.

³ Zárevucký kladie výstavbu kostola už do 12. storočia. ZÁREVUCKÝ, A. *Katalóg farností a kostolov banskobystrického biskupstva*. Archív biskupstva v BB, rkp., b. d., s. 76.

⁴ GRAUS, I. 1993. Vznik a vývoj zemepanského mestečka Radvaň. In *Inventár. Mestečko Radvaň 1674 – 1871 (1898)*. ŠÚA BB, Banská Bystrica, b. v., b. ISBN, s. 1.

⁵ Podľa údajov Ipolyvölgyiho, sa v historických dokumentoch uvádza rok 1287 ako rok založenia farnosti „Ecclesia Virginia gloriosae infine villae Radona versus occidentem“. IPOLYVÖLGYI, N. 1992. *Búcsújárók könyv*. Balassagyarmat : Novitas B. ISBN 963-02-9090, s. 241.

Kostol zasvätený Panne Márii sa stal obľúbeným pútnickým miestom.⁶ Interiér kostola už nestačil pojať narastajúci počet veriacich, a tak bol začiatkom 16. storočia radikálne prestavaný. Na severnej strane lode bol obvodový múr prebúraný a pristavaná kaplnka Panny Márie (dnešná svätyňa) zaklenutá sieťovou rebrovou klenbou. Interiér kaplnky bol presvetlený dvoma oknami s lomenými oblúkmi a kružbami zvedenými na stredný stĺpik. V kaplnke bol umiestnený neskorogotický oltár z roku 1517, z ktorého sa zachovala ústredná socha Piety a dvierka tabernákula s vyrezaným rozetkovým dekorom.⁷ Ku kaplnke bola pristavaná západným smerom miestnosť (dnešná sakristia) s dvoma pravouhlo ukončenými oknami so skosenou hranou ostenia, ktorých profánny charakter poukazuje na pravdepodobnú obytnú funkciu prístavby, faru prípadne školu.⁸ V severovýchodnej stene svätyne bolo osadené kamenné pastofórium s baldachýnovým oblúkom a postrannými fiálami. Kostol bol symetricky rozšírený aj južným smerom, pôvodný západný portál bol zamurovaný a v novej širšej južnej lodi bol umiestnený hlavný neskorogotický portál s lomeným oblúkom a pretínajúcimi sa prútmi. Po stranách portálu bola osadená dvojica okien s plamienkovou kamennou kružbou. Takto rozšírené dvojloďie kostola malo drevený strop, nahradený krížovou klenbou so stredovými piliermi v nasledujúcom storočí.

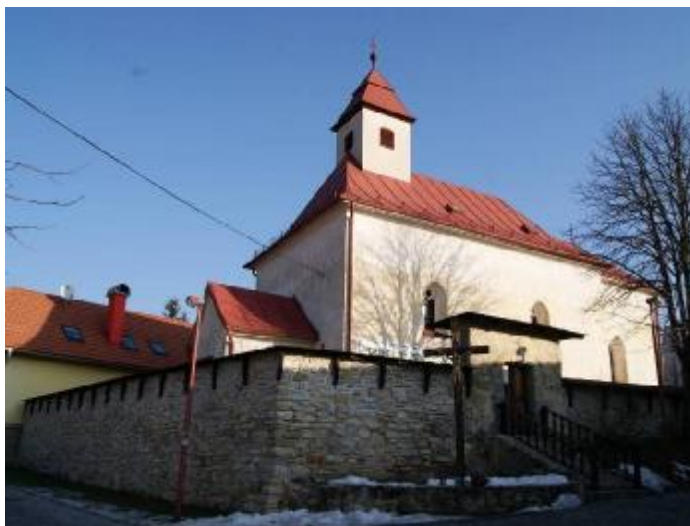
Pri dvoch cestách spájajúcich Banskú Bystricu severným smerom s lokalitami ťažby a spracovania rúd, boli už v rannom stredoveku založené osady, ktorých názvy Svätý Jakub (dnešný Jakub) a Svätý Anton⁹ (dnešná Sásova) poukazujú na prvotnú existenciu sakrálnych stavieb pomenúvajúcich osady vzniknuté v ich blízkosti.

⁶ Každoročné púte konané 8. septembra na sviatok patrocínia kostola - Narodenia Panny Márie, boli spojené s výročným trhom, známym Radvanským jarmokom, ktorého tradícia pokračuje dodnes.

⁷ IPOLYVÖLGYI, N. 1991. C. d., s. 241. Dvierka tabernákula neskorogotického oltára sa nachádzajú v zbierkach Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici, inv. č. 3562.

⁸ V roku 1401 je v Radvani doložená najstaršia škola vo Zvolenskej stolici, ktorá bola pod patronátom šľachty. RAGAČ, R. 2009. Stoličná šľachta a školský mecénat. Niekoľko príkladov zo Zvolenskej stolice. In Konferencia „*Zemianstvo na Slovensku*“, 8.-10. jún 2009, rkp.

⁹ názov obce *villa sancti Anthonii* je doložený v listine z roku 1479. MATULAY, C. 1980. *Mesto Banská Bystrica (1255 – 1536)*. Bratislava : AS MV SSR, bez ISBN, s. 90.

Cesta vedúca do kopcovitého terénu obchádzala miernu vyvýšeninu v radovej zástavbe obce Sásava, na ktorej dodnes stojí s výrazom jednoduchosti prislúchajúcej menu jeho svätých patrónov **Rímskokatolícky kostol sv. Antona a sv. Pavla pustovníkov**. Architektúra sásovské kostola pozostávajúca z obdĺžnikového jednolodia pôvodne bez veže,

prepojeného víťazným lomeným oblúkom so štvorcovým presbytériom v závere so štrbinovým oknom, poukazuje na uplatnenie cisterciánskeho stavebného štýlu. Ten na stavbách v susednej Turčianskej kotline šírila rehoľa premonštrátov, ktorá s podporou panovníka Bela IV. okolo polovice 13. storočia vybudovala svoj kláštor s kostolom Blahoslavenej P. Márie v Kláštore pod Znievom. Premonštráti zameraní na pastoračnú činnosť a šírenie kultu Panny Márie opravovali i nanovo stavali v okolí spustošenom tatárskym vpádom farské kostoly a niektoré z nich aj zachovali vo svojej duchovnej správe.¹⁰

Prepojenosť mesta i okolia Banskej Bystrice s oblasťou Turca dokladajú záznamy v zachovaných listinách z druhej polovice 13. a zo začiatku 14. storočia.¹¹ Vzájomné kontakty umožňovali prienik stavebnej aktivity premonštrátov z Kláštora pod Znievom do banskej oblasti, v ktorej sa v tomto období usadzujú panovníkom prizvaní nemeckí hostia. Pre ich duchovnú správu slúžil sásovský kostol zasvätený Panne Márii a sv. Antonovi Pustovníkovi.¹² Panna Mária bola patrónkou aj dvoch blízkych farských kostolov založených v druhej polovici 13. storočia: banskobystrického Nanebovzatia Panny Márie a radvanského Narodenia Panny Márie. Vznik dodnes stojacej stavby kostola v Sásovej môžeme podľa zachovaných slohových znakov a zasvätenia Panne Márii zaradiť do obdobia okolo polovice 13. storočia.¹³

Lokalizácia kostola povedľa dôležitej baníckej a obchodnej cesty ako aj (druhého) patrocínium sv. Antona Pustovníka však možno poukazuje na jeho staršiu históriu. Je totiž pravdepodobné, že kostol stojí na mieste mníšskej pustovne. Pustovne stavali eremiti alebo aj

¹⁰ FÉLIX, J. (ed.) 1999. *Kláštor pod Znievom. Dôveryhodné miesto*. Bratislava : Šport Press, spol. s. r. o., ISBN 80-85742-13-6, s. 14.

¹¹ SKLENKA, V., PECNÍK, M. (ed.) 2009. C. d., s. 39, s. 42.

¹² prvé známe patrocínium kostola v Sásovej pochádza z r. 1350. In MATULAY 1980. C. d., s. 24.

¹³ MENCL, V. 1933. *Přehled vývoje středověké architektury na Slovensku*. Bratislava, s. 8. Vznik kostola kladie do obdobia po tatárskom vpáde, rokov 1245 - 1255.

tí členovia rádu, ktorí usídlení v širšom okolí materského kláštora uprednostňovali život v samote, mimo organizovaného spoločenstva. Tradičné, pôvodne benediktínske rádomové heslo „*ora et labora*“ naplňali budovaním a údržbou ciest, brodov a mostov v okolí, kazateľskou činnosťou, starostlivosťou o pútnikov a chudobné obyvateľstvo. Písomne doložená pustovňa „*domus heremitarum*“ s lokalizáciou v blízkosti horského priechodu z radvanského chotára do Turca sa spomína v listine kráľa Ladislava IV. z roku 1287.¹⁴

V Sásovej mohla vedľa pustovne stáť kamenná kaplnka, neskôr prestavaná na kostol. Približnú predstavu o stredovekej pustovni, v podobe vymaňujúcej sa zo schematického rámca opakujúceho sa v menších obmenách na viacerých maľbách z tohto obdobia, poskytujú tabuľové maľby z oltára sv. Antona a sv. Pavla pustovníkov zachovaného vo svätyni kostola.

Ich autorom je neznámy majster pôsobiaci v Banskej Bystrici okolo roku 1500, ktorý v svojich maľbách kladie dôraz na prírodnú zložku, pričom do nich mohol vkomponovať autentické prvky pozorované v plenéri. Tabuľová maľba Smrť sv. Antona predstavuje v kopcovitom teréne umiestnenú románsku sakrálnu stavbu, ktorá je obohnaná dreveným plotom so vstupnou bránou. Kostolík so sedlovou strechou a v štíte s otvorom pre zvon má vysoký západný portál, ktorým je vidieť v interiéri osadenú oltárnu menzu s reliéfnym

Tabuľová maľba z hlavného oltára.

antependiom, fasády v podstrešnej časti členené radom štrbinových okien a drevenú prístavbu pustovne. Drevená pustovňa mohla byť neskôr nahradená kamennou stavbou,¹⁵ akú možno vidieť na maľbách vnútorných strán oltárnych krídel so scénou Pokušenie sv. Antona a Sv. Anton pletie kôš, kde je zobrazená k bočnej strane lode kostola pristavaná kamenná pustovňa so slamenou strechou podopretou po stranách drevenými kolmi.

V 14. storočí dochádza k prestavbe kostola v Sásovej,¹⁶ iniciovanej sásovským zemanom Mikulášom Sasom, ktorý bol synom Ondreja, prvého richtára Banskej Bystrice.

¹⁴ SKLENKA, V., PECNÍK, M. (ed.) 2009. C. d., s. 88.

¹⁵ Podľa viacerých archeologických nálezov, pustovne boli drevené stavby, niekedy pripojené ku kamennému sakrálnemu objektu. SLIVKA, M. 2002. Kresťanské pustovnícke hnutie. In KOŽIAK, R. - MÚCSKA, V. (ed.) *Rehole a kláštory v stredoveku*. Banská Bystrica : Chronos, ISBN 80-89027-05-9, s. 81.

¹⁶ Odborná literatúra prevažne preberá názor Ipolyiho (IPOLYI, A. 1878. *A Beszterczebányai egyházi műemlékek. Története és helyreállítása*. Budapest, s. 17), ktorý považuje za zakladateľa stavby

Obec sa v listinách z tohto obdobia uvádza pod názvom odvodeného od mena Mikuláša Sasa, zvaným tiež Miles, „villa militis“ a neskôr Sásova.¹⁷ V súvislosti so stavebnými úpravami kostola možno uvažovať o pokračovaní charitatívnej činnosti v objekte pristavenom z jeho južnej strany, s funkciou špitála pre zranených a chorých obyvateľov obce a širokého okolia. Tento predpoklad podporuje prestavba okien južnej strany lode, ktorá zväčšila pôvodné štrbinové okná, nahradila ich širšími oknami s mníškovou kamennou kružbou, pričom juhozápadné okno si ponechalo svoju pôvodnú výšku. K stavebnej činnosti sa viaže odpustková listina vydaná 13. februára 1350 v Avignone a podpísaná kardinálom Raymundom a ďalšími štrnástimi kardinálmi pre kaplnku („capella“) Panny Márie a sv. Antona v Sásovej, na žiadosť Vavrinca a jeho bratov, synov Mikuláša Sasa.¹⁸

Najvýraznejšia premena kostola v Sásovej sústredená na jeho interiér, s využitím neskorogotických výtvarných prvkov vysokej umeleckej kvality, sa realizovala v spojitosti s rozsiahlou prestavbou banskobystrického farského kostola Panny Márie medzi rokmi 1473 až 1516, za príspevia niekoľkých štedrých donácií čelných predstaviteľov vtedajšieho spoločenského života mesta. Prestavba súvisela s hospodárskym rozmachom Banskej Bystrice po polovici 15. storočia a vychádzala z ekonomických kontaktov mesta s juhonemeckou oblasťou Švábska a Bavorska prostredníctvom mediarskeho podniku thurzovsko – fugerovskej spoločnosti. Táto spolupráca priniesla aj zintenzívnenie umeleckých kontaktov a príchod nových impulzov pre stavebnú, sochársku i maliarsku činnosť. Dielňa pracujúca na prestavbe farského kostola sa premiestnila do prímestského sásovského kostola, kde realizovala zaklenutia jeho lode a svätyne.¹⁹ Iniciátorom prestavby kostola v Sásovej i v susednom Jakube bol banskobystricky banský podnikateľ Michal Königsberger, čo dokladá jeho erb s rebríkom a iniciálkami „M K“ na juhovýchodnej strane svätyne sásovského kostola, ako aj jeho portrét na tabuľovej maľbe Adorácie pozostatkov sv. Antona Pustovníka na hlavnom oltári.²⁰ V období okolo roku 1505 bola zaklenutá obdĺžniková kostolná loď

sásovského kostola zvolenského župana magistra Donča, donátora prestavieb i novostavieb viacerých kostolov v blízkom i vzdialenom okolí, alebo, ako sa nesprávne uvádza, jeho syna Mikuláša Sasa.

¹⁷ RÁBIK, V. 2000. Banskobystrický richtár Ondrej a jeho potomstvo – zemanie zo Sásovej. In *Genealogicko – heraldický hlas*. Martin : MS, ISSN 1335-0137, roč. 10, č. 2, s. 9.

¹⁸ Obsah dokumentu bol potvrdený listinou ostrihomského arcibiskupa Mikuláša zo dňa 7. decembra 1350 a následne bol rozšírený o ďalšie odpustky listinou udelenou

Benediktom, vikárom ostrihomského arcibiskupa Jána. In MATULAY, C. 1980. *Mesto Banská Bystrica (1255 – 1536)*. Bratislava : AS MV SSR, b. ISBN, s. 24, s. 64.

¹⁹ KAHOUN, K. 2002. *Gotická sakrálna architektúra Slovenska*. Bratislava : Vydavateľstvo Gerlach Print, s. r. o., ISBN 80-968564-8-0, s. 64-65.

²⁰ ENDRÖDI, G. 2006. Grosse Kunst "Aus Hass und Neid". Überlegungen zu Bauarbeiten und zur Ausstattung der Neusohler Pfarrkirche um 1500. In *Acta Historiae Artium* 47, ISSN (electronic): 1588-2608, pdf s. 15.

dvoma poľami rebrovej hviezdicovej klenby dosadajúcej na vtiahnuté operáky majúce analógiu v banskoštiavnickej stavebnej dielni.²¹ Štvorcovú svätyňu zaklenuli štyrmi rebrami vychádzajúcimi z rohov a presekávajúcimi sa vo vrchole klenby v dynamickom tvare priečne natočeného kosoštvorca. V rebrovom orámovaní vrcholu klenby je osadený kamenný polychrómovaný reliéf Stretnutia pustovníkov sv. Antona a sv. Pavla. Kameňosochárske prvky sa obmedzujú už len na početné štítkové znaky majstrov stavebníkov a kamenárov, ktoré pokrývajú klenbové rebrá. Jednoznačne určená bola kamenárska značka štítu klenby svätyne patriaca významnému staviteľovi a sochárovi Antonovi Pilgramovi pôvodom z Brna, ktorý v rokoch 1511-1514 bol hlavným majstrom na stavbe dómu sv. Štefana vo Viedni. Typ klenby vo svätyni sásovského kostola je jeho dielom, ktoré zopakoval v rozvinutejšej forme v južnej predsieni Dómu sv. Martina v Bratislave.²² V juhozápadnom rohu lode je za oltárom skrytý štítkový banický znak. Kamenárske značky obsahujúce znak latinského kríža sa pripisujú kamenárom a stavebníkom saského pôvodu.²³

Architektonická prestavba interiéru sásovského kostola bola umocnená aj novým mobiliárom, ktorý patrí medzi najvýznamnejšie sochárske a maliarske diela dochované z tohto obdobia na území Slovenska. V interieri kostola sa zachoval hlavný oltár sv. Antona a sv. Pavla pustovníkov (okolo r. 1500), oltár sv. Heleny a sv. Egídia (okolo r. 1515). V kostole bol pôvodne umiestnený Oltár sv. Žofie (okolo r. 1440), dve tabuľové maľby (začiatok 16. stor.), drevená patronátna lavica (posledná tretina 15. stor.), ako aj kazula s plastickou výšivkou (po r. 1500), dnes všetky umiestnené v Stredoslovenskom múzeu v Banskej Bystrici.

Hlavná banská cesta vedúca údolím popri rieke Bystrica severne od mesta Banská Bystrica, ktorá bola zároveň súčasťou dôležitej obchodnej cesty smerujúcej do Turca a na Liptov, prechádzala okolo kostola sv. Jakuba stojaceho uprostred obce rovnakého mena. Svätý Jakub Starší bol hlavným patrónom cestujúcich, povozníkov a robotníkov, ktorí na trase

²¹ KRESÁNEK, P. (ed.) 2009. *Slovensko. Ilustrovaná encyklopédia pamiatok*. Bratislava : Simplicissimus vydavateľstvo, s. r. o., ISBN 978-80-969839-0-2, s. 548.

²² ŽÁRY, J. 2003. Umenie neskorogotickkej klenby. Sakrálna architektúra stredoslovenských banských miest. In BURAN, D. (ed.) *Gotika. Dejiny Slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovart, ISBN 80-8059-080-X, s. 320, s. 322. Zaklenutie interiéru kostola datuje do obdobia od prelomu 15. a 16. storočia až do druhého desaťročia 16. storočia.

²³ LUXOVÁ, V. 1991. Figurálne konzoly v Kremnici a Banskej Štiavnici. In *Pamiatky a múzeá*, ISSN 4335-4353, roč. 22, č. 1., s. 16.

Špania Dolina – Tajov v hojnom počte zabezpečovali každodenný chod, prepravu materiálu a surovín pre prosperujúci banský podnik.²⁴ Miestom ich poklony k svätcovi bol prícestný

Rímskokatolícky kostol sv. Jakuba v Jakube.

Architektúra kostola sv. Jakuba je príbuzná s kostolom v Sásovej. Môžeme len predpokladať, že stavby vznikli súčasne.²⁵ Prestavbou (alebo primárnou výstavbou) spájanou s dončovskou fundáciou,

bolo jednolodné kostolá predĺžené východným smerom svätyňou s polygonálnym uzáverom a opornými piliermi okolo vonkajšieho plášťa.²⁶ V priebehu 14. a 15. storočia kostol prechádzala viacerými stavebnými úpravami. Okná svätyne s mníškovým ukončením sú z 1. štvrtiny 14. storočia, z južnej strany lode boli pôvodné okná nahradené väčšími s výtvare pokročilejšími rayonantnými tvarmi kružieb v oblúkoch, na západnej strane oknom s kružbou v tvare srdca, ktoré majú analógiu v oknách farského kostola v Banskej Bystrici. Pôvodný západný i južný portál lode, ako i portál do sakristie boli nahradené neskorogotickými portálmi s pretínavými prútmi. Kostol sa spomína v roku 1413 pri príležitosti udelenia odpustkov sväticiacim biskupom Benediktom, vikárom ostrihomského arcibiskupa Jána III., ktorý v tomto období navštívil Banskú Bystricu. Udelenie ďalších odpustkov ostrihomským vikárom a biskupom Michalom v roku 1473 sa viaže na „*capellae s. Jacobi de s. Jacobo*“.²⁷

Kostol sv. Jakuba prešiel tak ako kostol v Sásovej významnou prestavbou interiéru v období od konca 15. storočia až do roku 1516, ktorý je zaznamenaný na východnej strane klenby lode nad triumfálnym oblúkom. Svätyňa a loď boli vtedy zaklenuté neskorogotickou hviezdicovou sieťovou klenbou, na rebrách ktorej boli umiestnené štítkové znaky tu pracujúcich majstrov kamenárov. Severná sakristia je zaklenutá krížovou klenbou bez rebier.

²⁴ KMEŤ, S. (ed.) 1989. *Z histórie a súčasnosti Banskobystrického okresu*. Martin : Osveta, ISBN 80-217-0051-3, s. 35.

²⁵ VÁLAYI, A. 1796. *Magyar Országának leírása*. Budan, s. 23. Kostol datuje do 13. storočia.

²⁶ Rovinaté okolie kostola v Jakube umožňuje jeho prípadné dostavby, na rozdiel od kostola v Sásovej, umiestneného na malej plošine kopca a ohradeného múrom. Architektonické prvky z predchádzajúceho stavebného obdobia, ako napr. východné štrbinové okno z 13. stor. v sásovskom kostole, sa na stavbe kostola v Jakube nezachovali. Preto je otázna doba jeho vzniku.

²⁷ Historia Domus Ecclesiae s. Jacobi. Záznamy od p. f. Albína Hemu v r. 1960, rkp. RK FÚ v Úľanke.

Na mape obce Jakub z 19. storočia je pôdorys kostola sv. Jakuba s južnou dnes už neexistujúcou prístavbou, ktorá mohla už od stredoveku slúžiť charitatívnym účelom pre pútníkov a pútníkov. Vo veži kostola vtiahnutej do konštrukcie krovu je zavesený neskorogotický zvon z roku 1486. Vo svätyni kostola sv. Jakuba bol pôvodne umiestnený hlavný oltár pochádzajúci z obdobia okolo roku 1480, zasvätený sv. Jakubovi Staršiemu Apoštolovi. Z celého oltára sa zachovali len dve krídla s ôsmimi výjavmi zo života sv. Jakuba Staršieho, ktoré sú v súčasnosti umiestnené v zbierkach Kresťanského múzea v Ostrihome. Pôvodne bočný oltár sv. Márie Magdalény je dnes vo farskom kostole v Banskej Bystrici.

Rímskokatolícky kostol Všetkých Svätých, od rozsiahlej prestavby v r. 1886

zasvätený sv. Cyrilovi a sv. Metodovi, je postavený v kopcovitom teréne uprostred dedinky so starobyľým slovanským názvom Selce, nachádzajúcej sa vo vzdialenosti 6 km severovýchodným smerom od Banskej Bystrice. Jednolod'ový kostol s polygonálne ukončenou svätyňou, severnou sakristiou a južnou kaplnkou je obohnaný obranným múrom. Pri kostole bol cintorín a karner.²⁸

Najstaršou časťou stavby je sakristia zaklenutá nepravidelnou valenou klenbou, so záverom zmeneným neskoršou prestavbou východnej fasády na nepravidelný polygón, v snahe prispôbiť sa tvarovo uzáveru gotickej svätyne. Interiér sakristie má však pravouhlé ukončenie členené dvojicou štrbinových okien s lievikovito rozšírenými ostienami. Tieto znaky svedčia v prospech teórie, že dnešná sakristia kostola v Selciach je pozostatkom ranogotickej jednolod'ovej sakrálnnej stavby s dvoma oknami v pravouhlom uzávere svätyne, ktorej analógie môžeme nájsť v susednom Turci, v premonštrátskom kostole Blahoslavennej P. Márie ako aj vo farskom kostole sv. Martina v Martine. Vznik dodnes stojaceho kostola možno klásť do druhej polovice 13. storočia, obdobia po roku 1263, kedy územie medzi Banskou Bystricou a Slovenskou Ľupčou dostáva od panovníka Bela IV. do vlastníctva Ondrej, prvý richtár Banskej Bystrice, „za zásluhy pri osídľovaní mesta a budovaní tamojších baní na striebro“.²⁹ Radikálne prestavby kostola natrvalo zmenili jeho dispozíciu a stavba stratila svoj starobyľý výraz. V prvej polovici 14.

²⁸ Karner bol zbúraný okolo r. 1822. ZÁREVUCKÝ, A., C. d., s. 82.

²⁹ MATULAY, C. 1980. C. d., s. 16-17.

storočia³⁰ bolo k pôvodnému jednodňovému kostolíku, zmeneného na sakristiu, zo severnej strany pristavaná nová polygonálne ukončená svätyňa s vonkajšími opornými piliermi a zaklenutá dvoma poľami krížovej klenby, ktorej rebrá plynulo prechádzajú do valcovitých prípor s ihlanovými hlavicami a polygonálnymi pätkami.

Z neskorogotickej stavebnej aktivity záveru 15. a začiatku 16. storočia dotovanou miestnou patronátnou šľachtickou rodinou Szeleczkých, na ktorej sa pravdepodobne zúčastnila dielňa pracujúca na prestavbe farského kostola v Banskej Bystrici, sa zachovala južná kaplnka Panny Márie, zaklenutá dvoma poľami sieťovej klenby, osvetlená oknami s lomenými oblúkmi s plamienkovou kamennou kružbou a kružbou v tvare srdca. Výtvarne hodnotný je neskorogotický sedlový portál severnej sakristie s tenkými pretínavými prútmi ukončenými točenými pätkami a figúrkou jeleňa v nadpraží. Interiér kostola bol vybavený troma gotickými oltármi, z ktorých niekoľko zachovaných sôch sa nachádza v Stredoslovenskom múzeu.

Summary

Foundation of Medieval sacral buildings of the villages Radvaň and Sásova, now city parts of Banská Bystrica, as well as those of the villages Jakub and Selce in the close vicinity of the city, represent even today an open issue. Beside their obvious religious function, these churches provided also function of refuge. Their location on high places and their architectural character were adjusted in order to serve that purpose as well. The absence of written sources, caused principally by the Tartar invasion of 1241-42 and subsequently by frequent fires, seriously limits the attempts to give a satisfying answer to the question of the foundation of these buildings and of the origin of the villages as well. A complex archeological excavation and historical-architectonic research of these sacral buildings could however substantially help the research.

History of Roman Catholic churches in Radvaň, Sásova and Selce goes back to Early Middle Ages. The churches with a single-cell nave and rectangular chancel were being partially rebuilt in gothic style during the 14th century. At the end of Middle Ages, a costly reconstruction influenced by a construction workshop working on the parish church of Banská Bystrica and subsidised by wealthy donors transformed these churches into a treasury of Late Gothic art, significant on a European scale.

³⁰ *Súpis pamiatok na Slovensku. Zv. III.*, SÚPSAOP, Bratislava : Obzor, 1969, bez ISBN, s. 87.

Zoznam bibliografických odkazov

1. BURAN, D. (ed.) *Gotika. Dejiny Slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovart, 879 s. ISBN 80-8059-080-X.
2. ENDRÖDI, G. 2006. Grosse Kunst "Aus Hass und Neid". Überlegungen zu Bauarbeiten und zur Ausstattung der Neusohler Pfarrkirche um 1500. In *Acta Historiae Artium* 47, s. 37-78, ISSN (electronic): 1588-2608.
<http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/volltexte/2007/303/>
3. FÉLIX, J. (ed.) 1999. *Kláštor pod Znievom. Dôveryhodné miesto*. Bratislava : Šport Press, spol. s. r. o., 192 s. ISBN 80-85742-13-6.
4. GRAUS, I. 1993. Vznik a vývoj zemepanského mestečka Radvaň. In *Inventár. Mestečko Radvaň 1674 – 1871 (1898)*. ŠÚA BB, Banská Bystrica, b. v., b. ISBN.
5. *Historia Domus Ecclesiae s. Jacobi*. Záznamy od p. f. Albína Hemu v r. 1960, rkp. RK FÚ v Úľanke.
6. IPOLYI, A. 1878. *A Beszterczebányai egyházi műemlékek. Története és helyreállítása*. Budapest.
7. IPOLYVÖLGYI, N. 1992. *Búcsújárók könyv*. Balassagyarmat : Novitas B. 308 s. ISBN 963-02-9090.
8. KAHOUN, K. 2002. *Gotická sakrálna architektúra Slovenska*. Bratislava : Vydavateľstvo Gerlach Print, s. r. o., 100 s. ISBN 80-968564-8-0.
9. KMEŤ, S. (ed.) 1989. *Z histórie a súčasnosti Banskobystrického okresu*. Martin : Osveta, 520 s. ISBN 80-217-0051-3.
10. KRESÁNEK, P. (ed.) 2009. *Slovensko. Ilustrovaná encyklopédia pamiatok*. Bratislava : Simplicissimus vydavateľstvo, s. r. o., 984 s. ISBN 978-80-969839-0-2.
11. LUXOVÁ, V. 1991. Figurálne konzoly v Kremnici a Banskej Štiavnici. In *Pamiatky a múzeá*, ISSN 4335-4353, roč. 22, č. 1., s. 14-16.
12. MATULAY, C. 1980. *Mesto Banská Bystrica (1255 – 1536)*. Bratislava : AS MV SSR, bez ISBN.
13. MENCL, V. 1933. *Přehled vývoje středověké architektury na Slovensku*. Bratislava. Otisk z Časopisu učené společnosti Šafaříkovy Bratislava, VII, č. 4-5. Bratislava, Státní tiskárna, s. 398-415.
14. MENCL, V. 1937. *Středověká architektúra na Slovensku*. Praha - Prešov. Československá grafická unie, 478 s.

15. RÁBIK, V. 2000. Banskobystrický richtár Ondrej a jeho potomstvo – zemanie zo Sásovej. In *Genealogicko – heraldický hlas*. Martin : MS, ISSN 1335-0137, roč. 10, č. 2, s. 3-15.
16. RAGAČ, R. 2009. Stoličná šľachta a školský mecenát. Niekoľko príkladov zo Zvolenskej stolice. In *Konferencia „Zemianstvo na Slovensku“*, 8.-10. jún 2009, rkp.
17. REŤKOVSKÁ, A. 2009. Stavebný vývoj svetskej (aristokratickej) a cirkevnej architektúry. In SKLENKA, V. – PECNÍK, M. (ed.) *Radvaň. Monografia mestečka*. Banská Bystrica : Ceprocer, s. 135-148, ISBN 978-80-970078-0-5.
18. SKLENKA, V. – PECNÍK, M. (ed.) *Radvaň. Monografia mestečka*. Banská Bystrica : Ceprocer, 212 s. ISBN 978-80-970078-0-5.
19. SLIVKA, M. 2002. Kresťanské pustovnícke hnutie. In KOŽIAK, R. - MÚCSKA, V. (ed.) *Rehole a kláštory v stredoveku*. Banská Bystrica : Chronos, s. 75-84, ISBN 80-89027-05-9.
20. *Súpis pamiatok na Slovensku. Zv. III.*, SÚPSAOP, Bratislava : Obzor, 1969, 568 s. bez ISBN.
21. VÁLAYI, A. 1796. *Magyar Országnek leírása*. Budan.
22. ZÁREVUCKÝ, A. *Katalóg farností a kostolov banskobystrického biskupstva*. Archív biskupstva v BB, rkp., b. d.
23. ŽÁRY, J. 2003. Umenie neskorogotickej klenby. Sakrálna architektúra stredoslovenských banských miest. In BURAN, D. (ed.) *Gotika. Dejiny Slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovart, 312 s. ISBN 80-8059-080-X.

Reštitúcie židovského majetku v rokoch 1945 – 1946

Mgr. Lucia Sotáková

Katedra histórie

Druhá svetová vojna v spojitosti so židovskou komunitou v priestore strednej Európy, a teda aj na území Slovenska, je dlhodobým predmetom záujmu a výskumnej práce veľkého množstva profesionálnych historikov. Holokaust svojou zápalnou obeťou priniesol smrť takmer 6 miliónom európskych Židov, z toho len na Slovensku sa ich po vojne do svojich domovov vrátilo okolo 30 000. Tí, ktorí besnenie druhej svetovej vojny prežili, sa v mnohých prípadoch vracali do presne identického prostredia, nasiaknutého jedom antisemitizmu, ktoré ešte počas Slovenského štátu v dobytých vagónoch, na úteku, životom v bunkroch alebo skrýšach opúšťali. Nepriateľstvo domáceho obyvateľstva, ako výsledok fašistickej propagandy, ale aj niektorých vládnych predstaviteľov nadobúdalo na intenzite a strpčovalo obnovu pôvodného predvojnového života v zdecimovaných komunitách natoľko, že viacerí jej členovia radšej z tohto dôvodu a pod ťarchou prežitých zážitkov, volili odchod z nášho územia prostredníctvom emigrácie do Palestíny. O tom, že situáciu podrobne sledovala aj domáca tlač najmä v súvislosti so zánikom zákonov a nariadení odporujúcich demokraticko-republikánskemu duchu svedčí aj vyjadrenie časopisu Pravda zo dňa 8. júna 1945. Ten okrem neustále pretrvávajúcej židovskej otázky, ktorá podľa neho neprestala existovať ani zánikom fašistického režimu vo svojom príspevku tvrdí : „... ešte i dnes sú na Slovensku ľudia, a to i v úradoch, ktorí majú o tejto veci (perzekúcie židovského obyvateľstva počas vojny – pozn. autora) inú mienku a ktorí si náš ľudovo-demokratický štát pletú s tiso-vsko-tukovským štátom. Nájdú sa úradníci, ktorí odmietajú prijať občana židovskej národnosti, jedine s odôvodnením, že židovské zákony zrušené neboly. Ba nájde sa i Národný výbor, ktorý si odhlasuje, aby židia a cigáni boli koncentrovaní v táboroch, alebo ktorý nariaďuje pracovnú povinnosť pre Nemcov, Maďarov, gardistov a židov. Ba nájdú sa i takí, čo sa cítia urazení, keď sa do ich mesta alebo obce vracia občan židovského pôvodu, ktorému sa v Nemecku podarilo uchrániť pred upálením alebo umúčením iným beštiálnym spôsobom...“¹ Samozrejme tento negatívny postoj nemožno považovať za zovšeobecňujúci pre celú navracajúcu sa židovskú populáciu.

¹ Pravda, zo dňa 8.VI.1945, číslo 87, s. 5.

Vyskytlo sa mnoho ukážok, nezištnej materiálnej ale predovšetkým ľudskej pomoci zo strany kresťanského obyvateľstva, pred hrozbami a perzekúciami rasového zákonodarstva, vrcholiaceho deportáciami Židov do koncentračných táborov. Rovnako v mierových časoch napomáhali komunite ku konsolidácii a relatívne ľahšiemu zaradeniu do povojnového života.

Jedným z najzákladnejších problémov, ktoré vyvstali bezprostredne po oslobodení a obnovení novej demokratickej ČSR a relatívnom stabilizovaní pomerov, ktoré sa citeľne dotýkali slovenského židovstva, bola obnova a zachovanie štátnej príslušnosti a navrátenie židovského majetku do rúk pôvodných majiteľov. Ten ešte počas vojny skonfiškoval štát a zveril ho do správy náhradných majiteľov, teda arizátorov. Arizácia, jeden z výsledkov legislatívne prijatej protižidovskej politiky, predstavovala postupné vylúčenie Židov z hospodárskeho a sociálneho života na Slovensku. Od roku 1939 postupne prešla dvomi fázami, prijatím zákona 113/1940 Sl. z. (tzv. Prvý arizačný zákon), avšak dôležitejšie bolo vládne nariadenie č. 303/1940 Sl. z. (tzv. druhý arizačný zákon), ktoré už zásahom do židovského vlastníctva a vzniknutou sociálnou situáciou logicky vyústilo k deportáciami príslušníkov komunít z územia Slovenska.² Zhrnuté a podčiarknuté, podľa štatistických prehľadov Ústavu pamäti národa, z celkového počtu 12 300 podnikov vo vlastníctve Židov bolo len v rokoch 1941-42 zahrnutých do arizácie na základe rozhodnutia Ústredného hospodárskeho úradu približne 2 200³ podnikov. Okrem podnikov podliehali arizácii aj kapitálové formy majetku, domové jednotky a podobne. Proces zbavenia ľudských a občianskych práv bol zavŕšený, židovská komunita takmer zničená od základov.

Po vojne Židia museli riešiť svoje existenčné potreby takpovediac od nuly. Bolo treba zreorganizovať nielen náboženský život komunity, ktorý v mnohých prípadoch narážal na najväčšiu prekážku, ktorou bol neúplný „minjan“, teda podľa židovských zákonov, 10 dospelých mužov, potrebných na začiatok modlitieb. V dôsledku vymiznutia celých generácií sa tento jav stával v mnohých náboženských obciach veľmi bežným a znemožňoval tak aspoň čiastočnú renováciu duchovného života menšiny. Prvoradou záležitosťou však bolo navrátenie sa do pôvodných domov, bytov, obchodov, živností, ktoré predstavovali generáciami budované jadro židovských komunít na našom území.

Židia očakávali navrátenie vlastníckeho práva v pripravovanej reštitúcii, ktorá sa však neustále oddŕaľovala. Tento tzv. ekonomický antisemitizmus bol ale záležitosťou, ktorá sa

² NIŽŇANSKÝ, Eduard : Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942. Dokumenty. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2005. s. 9.

³ Arizácie podnikov Židov. [online].[citované dňa 3.septembra 2010]. Dostupné na WWW: <http://www.upn.gov.sk/arizacie/>.

neskôr ukázala ako neriešiteľná, hlavne z dôvodu, že spory o navrátenie majetku nebolo možné z dôvodu uvalenia národnej správy majetkov kompetentne a spravodlivo riešiť.

V kontexte nasledujúceho posudzovania vlastníckych nárokov, možno na báze jednotlivých postupov, priebehov a výsledkov vyčleniť tri špecifické prípady reštitúcií.

Na základe jednaní Ústrednej vlády napokon 16. mája 1946 do praxe vstúpil *Reštitučný zákon č. 128/1946 Sb. s. o neplatnosti niektorých majetko-právnych jednaní z doby neslobody* s celoštátnou platnosťou. Rigorózne navrátenie bývalých židovských majetkov opäť do pôvodnej držby predchádzajúcich majiteľov, vyplývajúce zo znenia tohto zákona, sa uskutočnilo po vzájomnej dohode náhradného správcu - arizátora a osoby uplatňujúcej svoj vlastnícky nárok. Takto sa Židom aspoň sčasti a treba podotknúť, že v dosť obmedzených prípadoch podarilo prevziať svoje domy, byty, podniky, a iné artikly hnutelného a nehnuteľného charakteru takpovediac najschodnejšou cestou s podporou československej právnej istoty. Častejšie sa vracali majetky, ktoré vojnová Slovenská republika nepreviedla na tretie osoby, alebo ich neprevzala do rezortnej správy. Ak náhodou bol na spomínaný majetok predmetom národného správcovstva, ako konštatuje Ivica Bumová, za prechodné riešenie do prijatia reštitučného zákona sa javilo menovanie bývalých židovských majiteľov (alebo ich dedičov) za národných správcov svojho pôvodného majetku. Aj tieto prípady však nemožno definovať ako jednoznačne najjednoduchšie. Nadobudnutie národného správcovstva v osobe pôvodného majiteľa alebo dediča, sa veľmi často spájalo s neúmerným preukazovaním dokladových listín, potvrdzujúcich vlastníctvo a tým aj nárok žiadateľa. V prípade uplatnenia dedičských nárokov sa za primárne považovalo prehlásenie osoby, ktorá mala majetok v pôvodnej držbe za mŕtvu, ak takéto vyhlásenie nebolo úradne potvrdené, vyžadoval sa aspoň svedok, ktorý mohol čestne smrť danej osoby dosvedčiť.⁴

V druhom prípade už dochádzalo k väčším problémom a stratám na strane židovskej komunity. Podľa Ústredného zväzu židovských náboženských obcí na Slovensku (ďalej ÚZŽNO), k histórii reštitučného zákona patrí, že sa na ňom uznieslo Čechom a Slovákom spoločné Národné zhromaždenie po dohode Ústrednej vlády so SNR. Napriek tomu, však prezidentský dekrét č. 5/1945⁵ Sb., z ktorého reštitučné nariadenia v mnohom vychádzali, platil síce de iure pre celú republiku, avšak de facto nie na Slovensku. Eminentný rozdiel spočíval v tom, že SNR prijala k prezidentskému dekrétu vlastné nariadenie, ktoré

⁴ BUMOVÁ, Ivica : Židovská komunita po roku 1945 – snaha o občiansku a sociálnu rehabilitáciu. In : Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a súčasnosti. Bratislava : DSH, 2008. s. 53.

⁵ Prezidentský dekrét č. 5/1945 – Dekrét prezidenta Edvarda Beneša, prijatý 19. mája 1945 právne zrušil niektoré akty z doby neslobody a zároveň preniesol niektoré majetkové hodnoty Nemcov, Maďarov, zradcov a kolaborantov do rúk štátu.

nenariad'ovalo striktné navrátenie arizovaného majetku do rúk pôvodných židovských držiteľov. Z uvedených dôvodov sa preto sa aj SNR dostáva do konfliktu s pražskou vládou.⁶ Konkrétny stret záujmov vyvstal predovšetkým kvôli ignorácii dvoch paragrafov Benešových dekrétov – a to konkrétne § 1 a § 24. § 1 májového dekrétu hovorí, že „*Jakékoliv majetkové převody a jakákoliv majetkově-právní jednání, ač se týkají majetku movitého či nemovitého, veřejného či soukromého, jsou neplatna, pokud byla uzavřena po 29. září 1938 pod tlakem okupace nebo národní, rasové nebo politické persekuce.*“⁷ Pod toto nariadenie sa vzťahovali predovšetkým príslušníci židovskej komunity, pokiaľ u nich bola prešetrená štátna spoľahlivosť a udelené československé štátne občianstvo. § 24 ďalej nariad'oval : „*Majetek, daný pod národní správu, který patřil dělníkům, rolníkům, živnostníkům, drobným a středným podnikatelům, úředníkům, příslušníkům volných povolání a osobám v podobném sociálním postavení a jehož pozbyly v důsledku národní, rasové nebo politické persekuce, budiž pokud nejde o osoby uvedené v § 4 (teda osoby národnosti nemeckej alebo maďarskej a osoby, ktoré vyvíjali činnosť proti štátnej zvrchovanosti, resp. svojou činnosťou napomáhali a podporovali nemeckým a maďarským okupantom, takisto podporovali a agitovali za fašistický režim a pod. - Pozn. autora) vyňat z národní správy a ihned vrácen dřívějším majitelům, resp. jejich dědičům.*“⁸ Predchádzajúce pasáže navodzujú domnienku, že práve Židia by mali byť primárne odškodnení a rearizácia majetku akútna a prvoradá. Reálne v praxi tomu tak nebolo. Najčastejším argumentom, s ktorým sa v prípade komunity operovalo bezprostredne po vojne, bol už spomínaný citovaný dokument prezidentského dekrétu a § 4, ktorý z národnej správy vynímal len tie fyzické osoby, ktoré mohli preukázať, že nie sú národnosti ani nemeckej ani maďarskej. Tento fakt sa ľahko zneužíval práve pri posudzovaní židovskej komunity, pretože väčšina z nich sa naozaj pri sčítaní obyvateľstva v roku 1930 k jednej z týchto národností (v prípade Čiech a Moravy hlavne k nemeckej, v prípade Slovenska k maďarskej – pozn. autora) skutočne hlásila, čo však malo svoje historické opodstatnenie z čias existencie Rakúsko – Uhorska, ako aj z tradičnej židovskej povahovej charakteristiky – prikloniť sa na stranu štátu v ktorom ako diaspora žijú. Po vojne ich preto na základe všeobecných nariadení čakalo siahodlhé preukazovanie lojality vláde Československej republiky, obhájením, resp. získaním štátneho občianstva. Boli politicky prešetrovaní a väčšinou bol tento ich proces

⁶ MLYNÁRIK, Ján : Dějiny Židů na Slovensku. Praha : Academia, 2005. s. 316.

⁷ Dekret prezidenta republiky č.5/1945 Sb. ze dne 19.května 1945 o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zradců a kolaborantů a některých organisací a ústavů.[online].[citované dňa 3.septembra 2010]. Dostupné na WWW : http://klempera.tripod.com/5_1945.htm.

⁸ tamtiež

zavíšený aj zmenou a poslovenčením priezvisk. Ako v mnohých prípadoch aj teraz sa snažili naplno zapojiť do ekonomickej, politickej ako aj sociálnej obnovy štátu po vojne. Až tak sa mohol začať posudzovať ich nárok na majetkovú rehabilitáciu. Vyskytli sa však aj kauzy, kedy boli Židia na základe svojho predchádzajúceho hlásenia sa k jednej zo spomínaných národností, zahrnutí do transportov, určených pre odsun Nemcov, alebo sa stali súčasťou vysídlenia v rámci výmeny obyvateľstva medzi Maďarskom a Slovenskom. Dialo sa tak nedôsledným prístupom jednotlivých národných výborov, ako aj nejasnosťami v oblasti udeľovania československého štátneho občianstva, keď boli Židia paradoxne na základe svojho predchádzajúceho hlásenia sa k maďarskej národnosti zahrnutí pod jednotný štatút kolektívnej viny a spadali pod rovnaké právne predpisy ako vojnoví porazenci (teda Nemci a Maďari). V tomto prípade ich majetok zostal v rukách štátu, alebo pripadol slovenským obyvateľom, ktorí v rámci vnútornej kolonizácie tieto opustené územia obývali.

Z predložených faktov vyplýva, že celý proces s navrátením majetkov z rúk arizátorov do pôvodného vlastníctva židovských majiteľov bol neefektívny, siahodlhý a často v neprospech samotných žiadateľov o nápravu. Výsledok jeho aplikácie do praxe v nijakom prípade nezodpovedal predstavám poškodenej strany pretože, na Slovensku sa proces reštitúcie odkladal aj z dôvodu nevôle a nejednotného postupu vo veciach navrátenia majetkov. Isté opatrenia sa predsa len uskutočnili, vo väčšine prípadov však bola nad židovským majetkom zriadená už spomínaná národná správa ospravedlňovaná tzv. verejným záujmom pri opätovnom budovaní krajiny po vojne.

Tretím osobitným špecifikom boli problémy s navrátením majetku v dôsledku vyostrených nálad jednak majoritného obyvateľstva, ale aj partizánov, vyúsťujúcich do jednotlivých pogromov. Ako v súvislosti s touto situáciou na nedostatky rearizačných opatrení upozorňuje pamätný list o židovskej otázke, „ *do sjazdu Partizánov sa bývalý židovský majiteľ a arizátor dohodnúť mohli na smiernom usporiadaní svojich nárokov navzájom. Dohodu /reštitučnú/ predkládali Povereníctvu obchodu a priemyslu s tým, aby ju vzalo na vedomie, národnú správu zrušilo a obnovilo pre bývalého majiteľa živnostenský list. Po uvedenom sjazde povereník osobne výslovne zakázal schvaľovať takéto dohody a zrušovať národné správy. Ba dokonca v jednotlivých prípadoch zrušilo toto povereníctvo už ním samotným dávno výmerom schválenú rearizáciu a na podniky, kde už na základe takéhoto*

výmeru sedeli ich bývalí majitelia, znovu uvalilo národnú správu, hoci k jej uvaleniu pražiadneho dôvodu nebolo...“⁹

Po schválení reštitučného zákona vydalo krátko na to Povereníctvo vnútra a priemyslu výnos č. VII.-3-318/13-46, ktorý za určitých predpokladov „dovoľuje bývalým židovským majiteľom vracať domy, pokiaľ sú v rukách štátu. Po Partizánskom sjazde vydalo to isté povereníctvo na príkaz povereníka výnos č. VII-3-318/14-16, ktorým sa citovaný povoľujúci výnos zrušuje a vracanie domov sa zakazuje. Čiže nevracia sa Židom ani len to, čo má štát ako balast v rukách! Týmto zásahom sa židia dostali samozrejme do horšieho polozenia, než boli pred prijatím povoľujúceho výnosu. Spústa dobrých zákonov a vyhlásení vlády nemôže napraviť len tú ohromnú morálnu a materiálnu škodu, ktorú židovstvu zapríčinil tento jediný výnos...“¹⁰ V obidvoch prípadoch citovaného dokumentu o židovskej otázke predkladaného Ústredným zväzom židovských náboženských obcí, čitateľ postrehne postupné zhoršovanie podmienok na rearizačné konanie od zjazdu partizánov. Táto manifestácia predstavovala skutočne veľký podiel a ďalšiu métu udávajúcu smer riešenia židovských záležitostí v povojnovej ČSR. Zjazd konaný 2.-4. augusta 1946, predstavoval spolu s Topoľčianskym pogromom a ďalšími pogromami v Kolbasove, jedny z najmarkantnejších dôkazov toho, že antisemitizmus na Slovensku bol v spoločnosti zakorenený ešte aj po roku 1945. Bilancia 24 zranených Židov a antisemitské heslá tomu len nasvedčujú.¹¹ Práve mnohí partizánski správcovia sa bránili proti tomu, aby sa do podnikov vrátili bývalí židovskí majitelia a príslušné povereníctva to ako „verejný záujem“ aj rešpektovali, hoci sa jednalo o smerovanie proti majetku fašistickým režimom najviac prenasledovaných. Navyše podľa ÚZŽNO Zbor povereníkov, ako výkonný orgán SNR sa po zjazde partizánov uzniesol odložiť vykonanie reštitučného zákona na Slovensku do prijatia vykonávacieho nariadenia, čo možno brať ako porušenie celoštátne platného zákona. Postup niektorých partizánov vo veci vlastníckych nárokov navrátiliej židovskej populácie, možno vykresliť ich nespokojnosťou s postupom konsolidácie povojnových pomerov. Ako aktívni členovia protifašistického odboja mali pocit, že ich činy boli bagatelizované, odstrkované do úzadia.

Taktiež jednotliví členovia viacerých rodín, ktoré sa k majetku dostali prostredníctvom arizácií a v priebehu vojny a samotného Slovenského národného povstania sa zapojili do

⁹ Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Povereníctvo vnútra (PV), bezp. III/1, III/2, 1945, kartón (ďalej k.) 442.

¹⁰ Tamtiež

¹¹ MLYNÁRIK, ref. 6. s. 322.

odboja, považovali nadobudnutie majetku za zlegitimizované, teda „očistené“ aj na povojnové časy.¹²

Celkovo situácia ohľadom slovenských Židov bola pozorne sledovaná aj zo zahraničia – už 6.1.1946 časopis „Die Tat“, vychádzajúci v Zürichu vo svojom V. čísle približuje stálu existenciu antisemitských prúdov jednak v Poľsku, ale aj na Slovensku. Článok okrem iného prináša aj zahraničný pohľad na otázku navrátenia židovských majetkov : *„Pripravuje sa zákon o reštitúcii, ktorý má vrátiť Židom ich majetok. V zásade je táto otázka už riešená, ale právne vyvoláva iste rad ťažkých problémov, pretože mnohí Slováci nadobudli jednotlivé časti židovského majetku na dražbách. Nesmie sa totiž zabudnúť, že reštitučný zákon musí mať na mysli poštátnenie veľkopriemyslu a parcelovanie veľkostatkov.“*¹³ Naozaj nejednotné postupy, chaos v nariadeniach, neinformovanosť ako aj nevedomosti jednotlivých okresných úradov spôsobovali vážne trhliny v plynulom uplatňovaní vládnych nariadení. V praxi príkladom takéhoto postupu bolo vytvorenie dočasnej okresnej komisie v Snine, ktorá podľa názoru tunajšieho povereníctva ohľadom vyvlastnenia tých židovských majetkov, *„ktoré sú v pozemkovej knihe napísané ešte ako vlastníctvo pôvodných majiteľov, treba postupovať proti týmto pozemnoknižným vlastníkom. Ak sú nezvestní alebo len niektorí zo spoluvlastníkov – pre nezvestných treba ustanoviť opatrovníka podľa § 16 vlád. nar. č.8/1948 Sb. a o tom upovedomiť aj príslušný okresný súd ako poručenský úrad. Pravda ustanovenie opatrovníka je len vtedy potrebné a odôvodnené, keď nezvestný vlastník nemá známeho zmocnenca, alebo ak súd pre neho neustanovil ešte opatrovníka. Ak pozemnoknižní vlastníci zomreli, vyvlastňovacie pokračovanie treba vykonať proti zákonným dedičom. Ak zomretie nie je preukázané, treba ich pokladať za nezvestných a postupovať tak, ako je vyššie uvedené, bez ohľadu na to, či sa ich údajní dedičia bez pozostalostného pokračovania ujali držby alebo nie. Ak je držiteľom, užívateľom a skutočným vlastníkom osoba, ktorá nehnuteľnosť kúpila od štátu smluvou alebo na dražbe, ale do pozemkovej knihy nie je ešte zapísaná ako vlastník, treba aj túto osobu pokladať za záujemníka podľa § 9 nar. č. 128/1945 Sb. n. SNR a aj proti nej vykonať vyvlastňovacie pokračovanie.“*¹⁴

Pomalý proces reštitúcie vzbudzoval veľké obavy, navyše, keď Povereníctvo obchodu a priemyslu zrušilo v roku 1946 svoj VII. Odbor, majúci na starosti všetky záležitosti týkajúce sa rearizácie, ktorý evidoval celý arizačný materiál, potrebný k navracaniu židovských majetkov a nehnuteľností. Situácia bola o to napätejšia, že nik nevedel čo sa stane

¹² SALNER, Peter : Premeny židovskej Bratislavy. Bratislava, 2008, s. 50.

¹³ SNA Bratislava, f. Povereníctvo písomností školstva /1919/- 1945.-1960. S/1946, 1-970, i.č. 75, 634 e. k. 2

¹⁴ SNA Bratislava, f. PV, adm. I/4-716 vyvlastňovanie 1949. k. 20.

s evidenčným materiálom, jediným písomným dokladom o prevedených arizáciách, potrebným pre prehľadné zdokumentovanie reštitúcie. Už v roku 1946 sa ozvali protesty proti stálemu nenavrátaniu živností, domov, poľnohospodárskych majetkov a cenností do rúk pôvodných majiteľov. Navyše, väčšina židovského majetku bola zahrnutá do procesu konfiškácie, domy boli naďalej v rukách bývalých arizátorov, pôda rozparcelovaná a daná do užívania cudzím osobám, na základe „verejného záujmu“. Tento prípad možno deklarovať na príklade výstavby Oravskej priehrady, kedy obyvateľom zatopeného územia, boli ako forma odškodného poskytnuté židovské pozemky v okolí Nitry, Hlohovca a Topoľčian¹⁵. Tam, kde „verejný záujem“ nebolo možné uplatniť, operovalo sa s označením kolaborant, príp. zradca a majetok pripadol do rúk štátu. Napriek opakovaným žiadostiam Židia ešte ani v septembri 1946 nedosiahli navrátenie niektorých lekární, pôdohospodárskeho majetku, cenností (šperky, cenné papiere a pod.), malé podniky boli slovenským štátom zlikvidované, stredné podniky sa vo väčšine prípadov nemali vracat' z verejného záujmu, veľké podniky boli znárodnené, značná časť domov ako aj hnuteľnosti sa nevrátili.

Rovnako ako majetok, nenavrátili sa židovským príslušníkom ani pracovné miesta, ktoré zastávali pred vojnou. Ako v prípade majetku aj v rámci nástupu do povolání existovalo nariadenie, podľa ktorého museli byť pracovníci na úradných a administratívnych postoch prioritne najprv prešetrení, no v mnohých prípadoch aj tak svoje pôvodné profesie vykonávať nemohli.

Samotní predstavitelia obnovených židovských náboženských obcí sa snažili na laxné pristupovanie úradov k reštitúcii reagovať vlastnými silami a prostriedkami. Tie však predstavovali len formu rôznych vyhlásení, žiadostí a intervencií na kompetentných vládnych miestach prostredníctvom dvoch najvýznamnejších alma mater slovenského židovstva a to Ústredného zväzu židovských náboženských obcí a Sdruženie fašistickým režimom rasove prenasledovaných (SRP), ktoré sídlili v Bratislave. Tieto inštitúcie v septembri 1946 na základe neriešenej situácie a rozdielnej aplikácie reštitučného zákona v Čechách a na Slovensku vypracovali a predložili vlastný *Návrh na vydanie opatrení potrebných k rýchlemu a snadnému prevedeniu reštitučného zákona čís. 128/1946 Sb. na Slovensku*. V prehľadnom spise určenom slovenskej justícii, podávajú vlastný pohľad a návrhy k jednotlivým bodom reštitúcie. Listina obsahuje 7 základných bodov, v ktorých sú zapracované pripomienky a možné riešenia smerujúce k jednotlivým poverením (Povereníctvu financií, pravosúdia, vnútra, zdravotníctva a pod.), v ktorých vidia možnú nápravu nedoriešených majetko-

¹⁵ BUMOVÁ, ref. 4. s. 59.

právných pomerov. Do akej miery sa jednotlivé poverenictva návrhmi predstavenstva slovenského židovstva nechali inšpirovať, nám žiaľ nie je známe, možno len na základe všeobecných faktov konštatovať, že reálnemu stavu prevádzania vlastníckych práv na pôvodných majiteľov výraznejšie nepomohli. Treba však hodnotiť pozitívne vôľu a snahu náboženských obcí intervenovať za svoju vec aj na vládnych miestach.

Postavenie židovskej komunity v povojnovom Československu sa opieralo o veľmi krehké základy. Okrem prežitých útrap, museli riešiť mnoho existenčných problémov a hlavne praktických záležitostí ohľadom opätovného získania svojich majetkov, ktoré by im či už v podobe domov, alebo obchodov, tovární, živností, ktoré v minulosti prechádzali z generácie na generáciu, boli zárukou obživy a predstavovali aspoň jediný záchytný bod pri snahe o návrat do pôvodného života. Neprehliadnuteľným faktom zostáva, že aj v zmenených „demokratických“ pomeroch, bolo národné a štátne vlastníctvo povýšené nad osobné vlastníctvo aj takých perzekvovaných osôb, akými boli zvyšky židovských komunít. Niektoré majetkové prevody sa neuskutočnili dodnes a majitelia zostali neodškodnení. K zostreniu situácie celkovo prispeli aj obavy obyvateľstva, že Židia opätovne zaujmú dominantné postavenie vo sférach obchodu, priemyslu, úradných pozícií a podobne. Ekonomické aspekty a záujmy majoritného obyvateľstva tak aj po roku 1945 dávali základ pre výskyt nových prípadov a nárastu napätia, čo sa odzrkadlilo najmä v neskorších pogromoch a ďalších politicko-spoločenských pomeroch nastupujúceho komunistického totalitarizmu.

Summary

The period after second world war was very difficult for the jewish community in Czechoslovakia. Only a few of them were alived and came back to their home. But they could not go back to own houses, shops, offices, or corporations, bussiness atc. Their movable and estate properties were involved to the aryanizing proces vvhich war- Slovak republic legalizated in the year of 1939. Untill the years 1941-42 the aryanizing process led to elimination of Jews from the economic and social life to it's two periods After war Jews anticiated a backward of their property to their ownership by means of the Restitution law, which was errected by president of Czechoslovak republic, Edvard Beneš, in 1946. But the law was accepted „de iure“ at all republic, but „de facto“ not at Slovakia. Properties of jews were backvard only in case, if it hadn't nation administration. Also Jews had to obtain or vindicate czecho-slovak citizenship, if they had germanic or hungarian citizenship in the year 1930. Big troubles with jews properties represented also partizans soldiers, who fought in Slovak nation uprising. They understood that ownership of these jews articles was

something like the reward for their anti-fascism activities. Another part of majority citizens was afraid that Jews would take again important posts in agrarian, economic, business, and administrative spheres. The result of Restitution law was that small Jewish corporations were destroyed by Slovak state, middle corporations were not backwarded from so-called „public interest“, big corporations were nationalizing, a lot of houses and movable properties didn't come back to their previous owners. Economical aspects and interests of some citizens, at the end of 1945 also took a base to appearance of new cases and voltage rise, which culminated in pogroms and another political-social conditions of communistic totalitarianism

Zoznam bibliografických odkazov

1. MLYNÁRIK, J. 2005 Dejiny Židů na Slovensku. Praha : Academia, 358 s. ISBN 80-200-1301-6.
2. NIŽŇANSKÝ, E. 2005 Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942. Dokumenty. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku. 646 s. ISBN 80-969242-3-0.
3. SALNER, P. 2008 Premeny židovskej Bratislavy. Bratislava : Marenčin. 170 s. ISBN 978-80-89218-33-7.
4. BUMOVÁ, I. 2008 Židovská komunita po roku 1945 – snaha o občiansku a sociálnu rehabilitáciu. In : Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a súčasnosti. Bratislava - Dokumentačné stredisko holokaustu. 463 s. ISBN 978-80-969857-2-2.
5. Pravda, 1945
6. Dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. ze dne 19. května 1945 o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů. [online].[citované dňa 3. septembra 2010]. Dostupné na WWW http://klempera.tripod.com/5_1945.htm.
7. Arizácie podnikov Židov. [online].[citované dňa 3. septembra 2010]. Dostupné na WWW : <http://www.upn.gov.sk/arizacie>.

Archívne pramene :

Slovenský národný archív Bratislava :

Fondy : Povereníctvo písomností školstva

Povereníctvo vnútra

Koncentračné stredisko v Žiline

PhDr. Jana Stráska

Katedra histórie

Osobitnú a veľmi problematickú kapitolu existencie Slovenskej republiky (1939 – 1945) tvorí vzťah režimu k židovskému obyvateľstvu. Prešiel niekoľkými etapami. Prvé protižidovské opatrenia sa začali objavovať už v období autonómie, ale od 14. marca 1939 sa degradácia Židov uskutočňovala sústavne. Tzv. riešenie židovskej otázky viedlo vo vzťahu k židovskému obyvateľstvu k postupnému zbavovaniu politických, hospodárskych, občianskych a nakoniec aj základných ľudských práv. Protižidovské opatrenia zhrnul tzv. Židovský kódex, vládne nariadenie č. 198 z 9. 9. 1941, v 270 paragrafoch. Kódex bol založený na rasovom princípe podľa vzoru nemeckých, tzv. norimberských zákonov. Jeho realizácia v praxi urobila zo Židov segregovanú vrstvu obyvateľstva. Židia, vyradení z hospodárskeho a verejného života, sa postupne stávali pre Slovensko vážnym sociálnym problémom. Nemecká ponuka prijatá V. Tukom a A. Machom, že Židia budú vyvezení údajne na práce na východných územiach, bola logickým vyvrcholením trojročnej protižidovskej politiky vlády. Násilné deportácie židovského obyvateľstva do koncentračných táborov na území Poľska sa začali 25. marca 1942. Pred vysídlením z územia Slovenska boli Židia sústredovaní do jedného z piatich koncentračných stredísk – v Žiline, Seredi, Novákoch, Poprade a na bratislavskej Patrónke.¹

Nasledujúca štúdia je pokusom o pohľad na existenciu koncentračného strediska v Žiline predovšetkým prostredníctvom spomienok pamätníkov dobových udalostí, i tých, ktorí sa v koncentračnom stredisku nedobrovoľne ocitli. Zároveň sa vyjadruje k spornej otázke celkového počtu Židov deportovaných zo žilinského koncentračného strediska.

Koncentračné stredisko v Žiline začalo fungovať od 21. marca 1942.² Rozhodnutie zriadiť takéto stredisko v Žiline bolo pravdepodobne ovplyvnené jej polohou a dopravnými možnosťami. Žilinský zberný tábor bol zriadený v mestskej časti Rudiny vo vojenských objektoch vtedajších Štefánikových kasární. Pôvodný zámer vybudovať ho na území mesta

¹ MLYNÁRIK, J. 2005. *Dějiny Židů na Slovensku*. Praha: Academia – nakladatelství Akademie věd ČR, 360 s. ISBN 80-200-1301-6 s. 171.

² MLYNÁRIK, J. 2005. *Dějiny Židů na Slovensku...*, s. 171.

zamietla Mestská rada Žiliny na čele so starostom Vojtechom Tvrdým. Preto vznikol v štátnom priestore, kasárne v tom čase nepatrili na mestské územie.³ Odpor Vojtecha Tvrdého voči výstavbe koncentračného strediska v Žiline sa mu často pripisuje k dobru. V odborných kruhoch sa však objavujú i názory, ktoré odmietajú tento jeho skutok glorifikovať. Napríklad Peter Salner uvedenú skutočnosť komentuje nasledovne: „*To však bola ľudskosť skôr k Žilinčanom, aby nemali na očiach to, čo sa deje so Židmi, ťažko však pre samých Židov.*“⁴

Koncentračné stredisko spravovala Hlinkova garda a jeho veliteľom bol bývalý učiteľ Rudolf Marček.⁵ Dôležité postavenie mali aj zástupcovia veliteľa Richter, Malý a Mútňanský.⁶ Hlinkova garda tu mala aj svoje kancelárie, z ktorých riadila transporty.⁷ Nad počínaním samotnej Hlinkovej gardy bdeli príslušníci nemeckej brannej moci, ktorí kontrolovali a usmerňovali slovenských gardistov.

V žilinskom koncentračnom stredisku boli sústredení Židia z celého Slovenska. Išlo o celé rodiny, mužov, ženy, deti. Podľa obežníka zaslaného pobočkám Ústredne Židov si mali všetci Židia pripraviť výstroj podľa zoznamu, maximálne však do výšky 50 kg. Vzhľadom k tomu, že oficiálne mali byť zaradení do práce v továrňach v Poľsku, odporúčalo sa im, aby si remeselníci a odborníci vzali so sebou v rámci prípustnej váhy svoje nástroje. V rámci prípustnej váhy bolo dovolené vziať si so sebou potraviny i na cestu dlhšiu ako 1 týždeň.⁸

Na dennom poriadku sa v tábore objavovalo šikanovanie, ponižovanie a fyzické týranie. Jeho veliteľ pred súdom priznal, že zo 75 príslušníkov stráže musel postupne prepustiť 66 pre brutálne zaobchádzanie s osadenstvom tábora.⁹ Juraj Pollák na základe vlastnej skúsenosti hodnotí veľmi negatívne najmä charaktery Marčeka a Mútňanského. Označil ich ako ľudí, ktorí „*bezohľadne rozhodovali v podstate o živote*“.¹⁰

Podmienky v tábore opisuje nasledovne: „*Koncentračné stredisko v kasárňach zriadili z bývalých konských stajní. Hygienické podmienky tam boli nulové, nebolo tam nič.*

³ KRCHO, M., HALAJ, D.1975. Protifašistický odboj a SNP v Žiline. In HALAJ, D. , MARSINA, R. (eds.) *Žilina – dejiny a prítomnosť*. Martin: Osveta, 292 s. s. 136.

FOLKMEROVÁ D. 2006. *Životný príbeh Arieľa Kleina, žilinského rodáka: Zberný tábor nebol na území mesta*. [online] [cit. 2007-06-27]. Dostupné na internete: < <http://www3zilinskyvecernik.sk/archiv/2006/zv30/str.5html> > .

⁴ GETTING, P. 2007. Bronzový arizátor. In *Plus 7 dní*, roč. 18, č. 14, s. 26.

⁵ MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Okresný úrad Žilina, 526/1942 prez.

⁶ KRCHO, M., HALAJ, D.1975. Protifašistický odboj a SNP v Žiline. In HALAJ, D. , MARSINA, R. (eds.) *Žilina – dejiny a prítomnosť*. s. 136.

⁷ Zvukový archív autorky – rozhovor s Jurajom Pollákom, Žilina, 19. 4. 2007.

⁸ MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Okresný úrad Žilina, 312/1942 prez.

⁹ MLYNÁRIK, J. 2005. *Dějiny Židů na Slovensku...*, s. 190.

¹⁰ Zvukový archív autorky – rozhovor s Jurajom Pollákom, Žilina, 19. 4. 2007.

Iba slama, jeden hydrant, z ktorého tiekla len studená voda. Sociálne zariadenia si museli urobiť sami tak, že vykopali vonku priekop, nad ktorým boli dve brvná. Samozrejme boli spoločné aj pre mužov, aj pre ženy. Strava tam prakticky nebola. Žili iba z toho, čo si doniesli z domu, ak si teda stihli niečo zobrať. Potom si navzájom pomáhali. Tábor bol uzavretý, aby sa nedalo z neho ujsť, ale nebol až tak veľmi dobre chránený. Na odtransportovanie sa čakalo niekoľko dní, niektorí tam boli aj týždeň – dva.“¹¹

Eleonóra Hrabovcová vo svojej výpovedi o stredisku uviedla: „Koncentračné stredisko bolo vybudované od trate skoro až po kostolík sv. Štefana, časť bola ohradená murovaným plotom, časť pletivom, navrchu bol natiahnutý ostnatý drôt. Cez to ohradové pletivo sa dalo rozprávať s ľuďmi vnútri. Boli ubytovaní v dlhých úzkych barakoch, hladní, smädní...K zbernému táboru som chodievala spolu s rodičmi. Bol tam vtedy mamin bratranec so ženou a s malým dievčatom. Naťahovalo ruky a volalo: „Teta, zober ma!“ A potom na trať, čo ide od Rajca, pristavili vagón pre dobytok, postavili ku schodom dosky, okolo nich stáli gardisti. Tam ich hnali, po tých doskách išli hore, gardisti to odpočítavali. Potom vagón zavreli a stál tam v horúčave, v akomkoľvek počasí. Nevieť o tom, že by im tam dávali jesť.“¹²

Eva Neumannová, ktorá bola zaradená do žilinského transportu zo 17. na 18. júla 1942, upratovala predtým 10 – 14 dní v zbernom tábore Žilina a mala teda možnosť vidieť, čo sa tam deje. Pamätá sa na malý betónový kryt, ktorému sa hovorilo bunker, kde boli umiestnení tí väzni, ktorí dopĺňali počet v transporte. Odchod zo Žiliny opisuje takto: „Prípravy k transportu začali už ráno, tak ako obvykle aj inokedy. Všetko organizovali a dozor nad všetkým mali členovia Hlinkovej gardy. Policajti stáli opodiaľ vlaku, aby nikto nemal prístup k deportovaným. Do vagónov sa nastupovalo po 40 osobách do každého. Batožinu do 50 kg, ktorú si každý mohol vziať z domova, musel odložiť na určenom mieste na peróne a do vagónu sme si mohli vziať iba malý príručný kufrík alebo tašku. Zo Žiliny vlak odišiel v poludňajších hodinách.“ Samozrejme, svoju batožinu už nikto z nich nevidel.¹³

Žilinský rodák židovského pôvodu Arieľ Klein, dnes žijúci v Izraeli, mal v čase deportácií v roku 1942 pätnásť rokov. Živo si však spomína na konanie svojho otca v tejto kritickej situácii. Židovská náboženská obec v Žiline sa krátko pred druhým transportom,

¹¹ Zvukový archív autorky – rozhovor s Jurajom Pollákom, Žilina, 19. 4. 2007.

¹² KRAKOVSKÝ, R. 1995. *Židia v Žiline*. Žilina: Gymnázium, Hlinská 29, 52 s. s. 15. (Práca SOČ, ústne svedectvo p. Eleonóry Hrabovcovej autorovi dňa 24. augusta 1994).

¹³ HALAJ, D. 2008. *Sústredovací tábor Židov v Žiline v roku 1942*. [online] [cit. 2010-01-19]. Dostupné na internete: < http://www.zilinskyvecernik.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=6007&Itemid=75>

v ktorom boli deportovaní väčšinou mladí muži, dozvedela, že chlapci nedostávajú jesť ani piť. Otec Arieha Kleina mal tú výhodu, že ako známy obchodník každého poznal, preto ho náboženská obec poslala do tábora zistiť, čo sa tam deje. Marček a Mútňanský boli synovia jeho priateľov, preto nemal pred nimi žiadne zábrany. Marčekovi vynadal, ale ten odvetil, že za situáciu je zodpovedný nemecký obersturmbahnführer. Jakub Klein (tak sa volal otec A. Kleina) sa vrátil domov po dokumenty o svojej účasti v bojoch pri Verdune. Išiel späť do tábora a Nemcovi vyčítal neľudské zaobchádzanie s osadenstvom tábora. Ten sa mu začal vyhrážať. Zmenil tón až po tom, čo mu ukázal dokumenty o svojej účasti v bojoch pri Verdune. Obersturmbahnführer dovolil priviesť chlapcom v tábore čaj.¹⁴

O akútnom nedostatku potravín v koncentračnom stredisku vypovedá aj svedectvo Jara Cimbalíka, ktorý mal v tom čase trinásť rokov: „...Ako chlapci sme boli zvedaví, čo sa deje. Chodili sme sa pozeráť, ako Židov privádzajú do zberného tábora v rohu žilinských kasární, do prízemných barakov... K plotu žilinského zberného tábora sa dalo priblížiť iba v nestráženu chvíľu, gardisti boli veľmi ostražití. Židia nás prosili, aby sme im z obchodu priniesli nejaké veci. Nestihli ich so sebou vziať, svoje domy museli okamžite opustiť. Najviac potrebovali zubnú pastu, kefkú, mydlo, cigarety, čokoládu... Väčšinou sa nám to podarilo doniesť a čestne odovzdať aj výdavok z peňazí. Pri tom vždy zaznela veta: „To si nechaj, chlapček, a ďakujem.“ Raz pri odovzdávke som to nestihol, gardista bol rýchlejší. Sukovicou som dostal takú ranu cez chrbát, že som sa tam asi desať dní neukázal...“¹⁵

Príslušníci Hlinkovej gardy, ktorí robili dozor v koncentračnom stredisku, sa snažili ešte aj v týchto chvíľach na úkor Židov zbohatnúť. Okrem toho, že ich bezohľadne okrádali o osobné veci, ťažili z ľudského nešťastia a nechali sa podplácať. Úplatkami sa Židia snažili dosiahnuť ústupčivosť členov Hlinkovej gardy asistujúcich pri transportoch alebo pri domových prehliadkach. Tento stav podporoval aj samotný veliteľ tábora Marček, ktorý mal z neho najväčší prospech. Za úplatok pustil na slobodu niektorých Židov, ktorí už boli pripravení na vysídlenie. Dokonca sa stalo, že vytiahol z transportného vlaku dvoch Židov, Paula Kleina z Považskej Bystrice a Weinera z Lúku pod Makytou. A. Vašek, prednosta 14. oddelenia na Ministerstve vnútra, vykonal dokonca kvôli tomu v tábore kontrolu. Marček usporiadal veľkú hostinu spojenú s popíjaním a kontrola prebehla bez problémov. A. Vašek

¹⁴ SCHUSTER, R. 2001. *Muž s dvoma srdcami*. Košice: PressPrint, 156 s. ISBN 80-968272-5-1 s. 39 – 40.

¹⁵ CIMBALÍK, J. 2005. Ako som zarábala na holokauste. In *Žilinský večerník*, roč. 9, č. 6, s. 5.

údajne prepustil z tábora 52 Židov.¹⁶ Aj Juraj Pollák hovorí, že Marček a Mútňanský sa nechávali od Židov často podplácať: „Dalo sa dostať von, kto mal prostriedky... Aj také prípady boli. Samozrejme každý sa snažil deportácii vyhnúť. Kto nemal peniaze, tak ten bol na tom zle...“.¹⁷ V Žiline sa stal známy aj prípad Vojtecha Adamicu, riaditeľa Slovenskej strážnej a zátvorovej spoločnosti, ktorý zástupcovi veliteľa Vojtechovi Malému ponúkal 15 000 Ks a veliteľovi Marčekovi raz 15 000 Ks a druhýkrát 10 000 Ks za prepustenie niektorých Židov z tábora. Kvôli úplatkárstvu bol odsúdený na dvojmesačné väzenie Najvyšším súdom v Bratislave.¹⁸

Na príkaz Ministerstva vnútra vypravili zo Žiliny 20 transportov. Najviac z nich, celkom 12, smerovalo do Osvienčimu. Do okolia Lublinu a Sobiboru vypravili 7 vlakov. Tieto transporty boli väčšinou rozdelené. Do Lublinu išli muži a do Sobiboru ženy. Jeden zo žilinských transportov smeroval do Cholmu.¹⁹ Transporty prechádzali slovenskú hranicu pri Čadci a vo Zwardoni, na poľskej strane, ich preberal nemecký železničný, vojenský a policajný personál.²⁰

Najintenzívnejšia vlna deportácií sa uskutočnila v apríli a máji. Po májových a júnových transportoch sa ich počet podstatne znížil a proces vysídľovania sa spomalil. Postupne vznikali problémy s dostatočným naplnením transportov.²¹ Niektorí Židia boli chránení výnimkami, iných chránilo zadelenie do židovských pracovných táborov. Potrebný počet Židov sa získaval rôznym spôsobom. Často sa nerešpektovali výnimky. Posledné transporty sa doplňovali aj z pracovných táborov, kde mali byť Židia chránení pred deportáciou. Koncom júna prezidiálny šéf Ministerstva vnútra I. Koso, nariadil, že transporty pôjdu už len raz do týždňa zo žilinského strediska. Ani tento harmonogram sa nepodarilo dodržať, preto vláda rozhodla, že nový transport sa vypraví až vtedy, keď sa v žilinskom stredisku zhromaždí dostatočný počet, t. j. 1000 väzňov.²²

¹⁶ NIŽŇANSKÝ, E. (ed.). 2003. *Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939 – 1945)*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku a Židovská náboženská obec Bratislava, 328 s. ISBN 80-968662-3-0 s. 204.

¹⁷ Zvukový archív autorky – rozhovor s Jurajom Pollákom, Žilina, 19. 4. 2007.

¹⁸ MV SR, Štátny archív v Bytči, fond Štátny policajný úrad v Žiline, k. č. 104, A 205 adm.

¹⁹ NIŽŇANSKÝ, E., KAMENEC, I. (ed.). 2003. *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku a Židovská náboženská obec Bratislava, 364 s. ISBN 80-968662-2-2 s. 220 – 222.

²⁰ MLYNÁRIK, J. 2005. *Dějiny Židů na Slovensku*. s..., 191.

²¹ MLYNÁRIK, J. 2005. *Dějiny Židů na Slovensku*..., s. 196.

²² KAMENEC, I. 1991. *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, 285 s. ISBN 80-7115-015-0 s. 192 – 193.

Keďže od polovice júna 1942 boli všetky transporty vypravené už len zo Žiliny do Osvienčimu,²³ tu sa v podstate doplňovali a uzavierali. Žilina sa tak stala svedkom pravdepodobne tých najdrastickejších a najdramatickejších transportov.

Keď vychádzame z celkového počtu transportov, tak zo zberného tábora v Žiline mohlo byť približne deportovaných 20 000 Židov. V slovenských archívoch sa ale nenachádzajú zoznamy všetkých transportov vypravených zo Slovenska, ktoré na hraniciach potvrdila nemecká bezpečnostná polícia. Je tak veľmi ťažké určiť konečné číslo. Môže byť aj oveľa vyššie alebo nižšie. Cez Žilinu prechádzali aj transporty z iných miest, ktoré sa tu zvykli dopĺňať. Na druhej strane posledné transporty figurujú ako vypravované zo Žiliny, ale nie všetci Židia z nich boli sústredení v miestnom koncentračnom stredisku. Na túto skutočnosť poukazuje i Dušan Halaj. Odhaduje, že zo zberného tábora v Žiline bolo deportovaných približne 18 600 Židov.²⁴

Nasledujúca tabuľka obsahuje prehľad o transportoch, ktoré figurujú ako vypravované zo Žiliny, a počet deportovaných vytvorený na základe údajov uvedených v publikácii *Z denníka mladého rabína* od E. Friedera. Celkovo ide o 19 609 osôb.²⁵

Tabuľka 1 Počet Židov deportovaných z koncentračného strediska v Žiline

Dátum transportu	Cieľ transportu	Počet deportovaných	Poznámka
27. 3. 1942	Osvienčim	1 000	mladí muži a lekári
5. 4. 1942	Lublin	1 495	
17. 4. 1942	Osvienčim	1 000	
19. 4. 1942	Osvienčim	1 030	
24. 4. 1942	Osvienčim	1 251	
29. 4. 1942	Osvienčim	1 040	
12. 5. 1942	Cholm	1 040	
26. 5. 1942	Treblinka	1 032	
6. 6. 1942		1 000	

²³ NIŽŇANSKÝ, E., KAMENEC, I. (eds.). 2003. *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945). Dokumenty.* s. 220 – 222.

²⁴ HALAJ, D. 2008. *Sústredovací tábor Židov v Žiline v roku 1942.* [online] [cit. 2010-01-19]. Dostupné na internete: < http://www.zilinskyvecernik.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=6007&Itemid=75>

²⁵ FRIEDER, E. 1993. *Z denníka mladého rabína.* Bratislava: SNM – Oddelenie židovskej kultúry, 203 s. ISBN 80-85753-01-4 s. 57 – 73.

Dátum transportu	Cieľ transportu	Počet deportovaných	Poznámka
14. 6. 1942	Osvienčim		
19. 6. 1942	Osvienčim	2 059	spolu s predchádzajúcim
júl	Osvienčim	4 810	spolu 5 transportov
18. 9. 1942	Osvienčim	991	
21. 9. 1942	Osvienčim	1 001	na Deň zmierenia
20. 10. 1942	Osvienčim	860	pacienti z nemocníc a ústavov pre mentálne postihnutých

Posledný transport zo Žiliny a tým i zo Slovenska bol vypravený 20. októbra 1942. K zastaveniu deportácií došlo pod tlakom verejnej mienky, cirkvi, ale nepochybne aj pod vplyvom zmien medzinárodnopolitickej a vojenskej situácie. V slovenskej spoločnosti, ale aj na pôde niektorých štátnych orgánov sa pomaly zostruje kritika riešenia židovskej otázky, či už po stránke hospodárskej alebo neskôr aj morálnej a právnej. Nariadená likvidácia koncentračných stredísk bola neklamným dôkazom, že sa deportácie aspoň v najbližšej budúcnosti nebudú realizovať alebo sa aspoň podstatne obmedzia. Likvidácia koncentračného strediska v Žiline bola nariadená na 24. októbra 1942.²⁶

Zusammenfassung

Die Deportation von Juden in die Konzentrationslager auf dem Gebiet Polens begann am 25. März 1942. Vor der Deportation aus der Slowakei wurden sie in fünf Konzentrationszentren zusammengezogen – in Žilina, Sereď, Nováky, Poprad und Bratislava. Die Studie beschreibt die Existenz im Konzentrationszentrum in Žilina durch die Erinnerungen der Teilnehmer an tragische Ereignisse. Die Studie beschäftigt sich auch mit dem Streitpunkt der Gesamtzahl deportierter Juden aus diesem Konzentrationszentrum.

Zoznam bibliografických odkazov:

Použitá literatúra:

CIMBALÍK, J. 2005. Ako som zarábal na holokauste. In *Žilinský večerník*, roč. 9, č. 6, s. 5.

²⁶ MLYNÁRIK, J. 2005. *Dějiny Židů na Slovensku*. s. 219.

FOLKMEROVÁ D. 2006. *Životný príbeh Ariea Kleina, žilinského rodáka: Zberný tábor nebol na území mesta*. [online] [cit. 2007-06-27]. Dostupné na internete: < [http:// www3 zilinskyvecernik sk/ archiv/2006/ zv30/ str.5html](http://www3.zilinskyvecernik.sk/archiv/2006/zv30/str.5html) >

FRIEDER, E. 1993. *Z denníka mladého rabína*. Bratislava: SNM – Oddelenie židovskej kultúry, 203 s. ISBN 80-85753-01-4. s. 57 – 73.

GETTING, P. 2007. Bronzový arizátor. In *Plus 7 dní*, roč. 18, č. 14, s. 26.

HALAJ, D. 2008. *Sústred'ovací tábor Židov v Žiline v roku 1942*. [online] [cit. 2010-01-19]. Dostupné na internete: < [http:// www.zilinskyvecernik sk/index.php?option=com_content&task= view&id=6007 &Itemid =75](http://www.zilinskyvecernik.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=6007&Itemid=75)>

KAMENEC, I. 1991. *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, 285 s. ISBN 80-7115-015-0.

KRAKOVSKÝ, R. 1995. *Židia v Žiline*. Žilina: Gymnázium, Hlinská 29, 52 s. (Práca SOČ, ústne svedectvo p. Eleonóry Hrabovcovej autorovi dňa 24. augusta 1994)

KRCHO, M., HALAJ, D. 1975. Protifašistický odboj a SNP v Žiline. In HALAJ, D. , MARSINA, R. (eds.) *Žilina – dejiny a prítomnosť*. Martin: Osveta, 292 s. s. 135 – 150.

MLYNÁRIK, J. 2005. *Dějiny Židů na Slovensku*. Praha: Academia – nakladatelství Akademie věd ČR, 360 s. ISBN 80-200-1301-6.

NIŽŇANSKÝ, E., KAMENEC, I. (eds.). 2003. *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku a Židovská náboženská obec Bratislava, 364 s. ISBN 80-968662-2-2.

NIŽŇANSKÝ, E. (eds.). 2003. *Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939-1945)*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku a Židovská náboženská obec Bratislava, 328 s. ISBN 80-968662-3-0.

SCHUSTER, R. 2001. *Muž s dvoma srdcami*. Košice: PressPrint, 156 s. ISBN 80-968272-5-1.

Dokumenty:

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina – fond Okresný úrad Žilina (1938 – 1945).

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Bytči, fond Štátny policajný úrad.

Zvukový archív autorky – rozhovor s Jurajom Pollákom, Žilina, 19. 4. 2007.

Kľúčové slova: Rodina, ústavná starostlivosť, rodinné práva, štátom riadená výchova, Štátny výchovný ústav Ilava, Komenského ústav v Košiciach, Zaisťovací tábor Ilava

Štátny výchovný ústav v Ilave v rokoch 1938 – 1945 („Sonda“ do problematiky ústavnej starostlivosti na Slovensku)

Mgr. Jozef Vicen

Katedra histórie

Dramatické udalosti nasledujúce po Mníchovskej konferencii 1938, respektíve po Viedenskej arbitráži sa okrem iného podstatne dotkli sociálnej starostlivosti na Slovensku. Prvé kroky slovenskej vlády ako aj vedenia ústavov sa zamerali na premiestnenie funkčných zariadení z odstúpeného územia republiky. Uvedená skutočnosť sa dotýkala Komenského ústavu pre chlapcov v Košiciach a Súkromného ústavu pre dievčatá „Záchrana“ v Likieri. Komenského ústav bol premiestnený do Ilavy a ústav „Záchrana“ do Bytčice pri Žiline.¹

Ilavská väznica plnila v období rokov 1938 – 1945 významnú funkciu pre štátny režim. Funkciu v systéme perzekučno-represívnych postupov ako aj ústavnej starostlivosti pre mládež. Slovenský snem prijal dňa 23. 3. 1939 vládne nariadenie č. 32/1939 Sl. z. „*O zaisťovacom uväznení nepriateľov Slovenského štátu*“, ktoré v § 2 hovorí o naliehavosti výstavby zaisťovacieho tábora pre zámery Ministerstva vnútra. Na základe výnosu Prezídia ministerstva vnútra z 2. 4. 1939 č. 6400/ 1a – 1939 sa zaisťovací tábor podľa § 3 zriadil v budove niekdajšej väznice v Ilave.² Vládnym nariadením č. 333/1940, nariadením s mocou zákona zo dňa 11. 12. 1940 sa menilo vládne nariadenie č. 609/1919 Sb. z. „*Vláda Slovenskej republiky podľa § 44 zákona č. 185/1939 Sb. Z. nariaďuje: vládne nariadenie č. 609/1919 Sb.*

¹ Nariadením vlády republiky Československej č. 609/1918 zo dňa 14.11.1918 bola Košická kráľovská polepšovňa (Výchovný ústav pre mladistvých delikventov) premenovaná na Komenského ústav v Košiciach. Uvedené nariadenie vlády v § 4 uvádza *Príjímání budou chovanci mužského pohlaví, mající právo domovské v některé obci na území Československé republiky, včetně území Podkarpatské Rusi...* Pre dievčatá bol zriadený Súkromný ústav pre dievčatá „Záchrana“ v Likieri, ktorý bol v novembri 1938 premiestnený do ústavu v Bytčici pri Žiline, kde ďalej plnil svoju funkciu. Štátny archív Bytča pobočka Považská Bystrica (ŠA Bytča pobočka P. Bystrica), f. Okresná starostlivosť o mládež (OSM) Púchov 1937 – 1938, šk. 6, nespracovaný. Obsahuje Obežník „Záchrana“ spolok pre ochranu žien a dievčat na Slovensku so sídlom Bratislava, Palisády č. 47, Obežník je bez podpisu, pečiatky, bez dátumu.

² *Slovenský zákonník*, č. 32/1939 Sl. z. z 23.9. 1939.; Slovenský národný archív Slovenskej republiky (SNA SR) Bratislava, fond (f.) Policajné riaditeľstvo (PR), k.741,oz.spisu 443/26–4072, č. 6400/1a–1939–Úprava MV o zaisťovacom tábore.; K problematike Zaisťovacieho tábora Ilava ďalej pozri VICEN, J. 2005: K problematike Zaisťovacieho tábora Ilava v rokoch 1939 – 1945 (Perzekučno-represívny prostriedok). In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005*. ISBN: 80-8083-341-9, s. 135 – 143.

z. a n. sa mení takto: čl. I. ustanovenie § 2 sa zrušuje a nahradzuje sa týmto znením: *Komenského ústav, premiestnený do Ilavy, bude mať názov „Štátny výchovný ústav v Ilave“*.³ Obidva tieto subjekty mali svoj samostatný správny aparát a každý z nich plnil svoju individuálnu funkciu prevýchovy v rámci Slovenskej republiky.⁴

Zariadenie na výkon ochrannej výchovy pre chlapcov v Komenského ústave v Košiciach bolo na základe evakuačnej komisie premiestnené najskôr na tri týždne do Ružomberka, do priestorov väznice krajského súdu. Pobyt v Ružomberku predstavoval určité provizórium, nakoľko *„vedenie ústavu prepustilo na dovolenku väčšiu časť chovancov. Materiál a inventár zostali nevyložené vo vagónoch, pretože bolo jasné, pretože ústav v Ružomberku nezostane. Dozorci a majstri ústavu boli pracovne zameraní na stráženie majetku a časť chodila s chovancami na práce, aké sa v Ružomberku naskytli“*.⁵ O tom, že ústav mal byť premiestnený do priestorov ilavskej väznice, svedčí aj fakt, že 1. 11. 1938 vedenie ústavu prevzal po JUDr. Kočím ešte v Košiciach P. Krchniak.⁶ Uvedený dátum prevzatia vedenia ústavu P. Krchniakom v Košiciach je diskutabilný, nakoľko podľa správy Ministerstva pravosúdia z 13. 12. 1938 je evidentné, že už v dňoch 28. a 29. 10. 1938 sa v časti ilavskej väznice nachádzal Komenského ústav, evakuovaný z Košíc. Teda Komenského ústav bol premiestnený do ilavskej väznice ešte pred prevzatím vedenia ústavu

³ *Slovenský zákonník*, 1940, č. 333, nariadenie s mocou zákona zo dňa 11. 12. 1940.

⁴ Dohoda medzi Ministerstvom pravosúdia a Ministerstvom národnej obrany zo dňa 21. 11. 1944 nám hovorí o prenechaní časti objektov Štátneho výchovného ústavu v Ilave v užívaní Ministerstvu národnej obrany pre účely zaisťovacieho tábora. SNA SR Bratislava, f. Národný súd (NS), A – 872, TN ľud 49/45 P. Starinský.; SNA SR v Bratislave, f. PR, k. 741, oz. spisu 443/ 26 – 4072, č. 6400/ 1a – 1939 – Úprava MV o zaisťovacom tábore § 3.; BAGIN, A. – BYSTRICKÝ, V. 1991: *Ilava*. Bratislava, Osveta, s. 157. ISBN 80 – 217 – 0249 – 4.

⁵ Kol. autorov 1973: *70 rokov v Hlohovci. Sedemdesiat rokov výchovného ústavu pre mládež v Hlohovci*. Hlohovec, s. 55

⁶ Tamže str. 56.; JUDr. František Kočí – narodený 27.11.1880 bol od roku 1911 sudcom trestného oddelenia krajského súdu a v rokoch 1922 – 23 zastával kontrolnú funkciu v pankráckej väznici. V roku 1923 sa stal riaditeľom trestnice na Borech. Od 12.02.1926 viedol Komenského ústav v Košiciach a v roku 1932 bol vymenovaný do funkcie jeho riaditeľa. In: http://www.vscr.cz/clanky/?cl_id=489. Pavol Krchniak – vykonával funkciu veliteľa Zaisťovacieho tábora v Ilave pred 29.4.1939, k júlu 1941 ako aj k marcu 1942; Kolektív autorov vo svojej publikácii: *70 rokov v Hlohovci. Sedemdesiat rokov výchovného ústavu pre mládež v Hlohovci*. okrem iného na strane 56 uvádza: *Vedenie ústavu prevzal po doktorovi Kočím ešte v Košiciach 1.11.1938 Pavol Krchniak, ktorý viedol ústav v Ilave až do príchodu osloboditeľských vojsk v apríli 1945*. Uvedená informácia odporuje skutočnostiam uvedeným v poznámke č. 3., nakoľko Pavol Krchniak zastával funkciu veliteľa Zaisťovacieho tábora v Ilave v rokoch 1939 – 1945 opakovane niekoľkokrát po zmenách na uvedenej funkcii. Teda by dochádzalo ku kumulovaniu funkcií riaditeľa výchovného ústavu a riaditeľa zaisťovacieho tábora. Pozri VICEN, J. 2005: *Zaisťovací tábor Ilava 1939 – 1945* (magisterská diplomová práca). B. Bystrica, FHV UMB Banská Bystrica. s. 33 – 34.

P. Krchniakom.⁷ V uvedenej inštitúcii chlapčenský ústav pôsobil do konca vojny pod záštitou Ministerstva vnútra, sociálneho oddelenia.⁸

O umiestnení dieťaťa do ústavnej starostlivosti v uvedenom období vždy rozhodoval súd na základe podaného návrhu. Návrh podľa platnej legislatívy⁹ mal právo podať rodič alebo zákonný zástupca dieťaťa; škola (respektíve školský úrad); ďalej podľa pôsobnosti obecný úrad, kde dieťa žilo; okresné starostlivosti o mládež, do ktorej pôsobnosti podľa trvalého pobytu dieťa patrilo; taktiež ústav, kde bolo dieťa predtým dočasne alebo trvale umiestnené, alebo trestný senát nad mládežou z podnetu trestného činu. Poručenský súd podľa zákona č. 48/1931 Sb. *o trestnom súdnictve nad mládežou*¹⁰ rozhodoval o nariadení ústavnej starostlivosti vždy, ak išlo o dieťa (nedospelého) do 14. roku veku. Takisto rozhodoval aj vo veciach mladistvých (vek do 18 rokov), ak bol v trestnom konaní z trestu oslobodeným alebo bolo trestné konanie zastavené a bolo opodstatnené nariadiť ochranné opatrenie (ochranný dozor alebo ochranná výchova). Uvedené opatrenia bolo možné kombinovať. *Trestný súd, senát mládeže, mohol nariadiť tie isté ochranné opatrenia a to len vtedy, ak uznal mladistvého vinným, alebo ak bolo trestné konanie zastavené. Ochranné opatrenie trvalo maximálne do 21. roku veku. Tresty do šiestich mesiacov odňatia slobody boli vykonávané v samostatných oddeleniach väznic, ktoré boli určené ministerstvom pravosúdia alebo s jeho súhlasom sa trest realizoval v ústavoch, ak na trest nadväzovala ochranná výchova. Tresty nad šesť mesiacov odňatia slobody sa realizovali v polepšovniach.*¹¹

Štátny výchovný ústav v Ilave sa vnútorne delil na oddelenie sociálnej starostlivosti a oddelenie justičné. Tento model bol prevzatý zo stanov Komenského ústavu v Košiciach. Oddelenie sociálnej starostlivosti bolo určené pre deti vo veku 10 – 21 rokov. Išlo o siroty, opustené deti, deti zanedbané vo výchove alebo mravne ohrozené. Taktiež sa tu nachádzali

⁷ DEÁK, L. (zost.) 2005: *Viedenská arbitráž 2. november 1938. Dokumenty III. rokovania (3. november – 4. apríl 1939)*. Martin. dokument č. 73, s. 169 – 170.

⁸ ŠA Bytča pobočka P. Bystrica, f. OSM Púchov 1937 – 1938, šk. 7, nespracovaný. Spis: Obežníky. Napríklad *Obežník* č. 16. Zemské ústredie pečlivosti o mládež na Slovensku Bratislava, č. j. 6911/39 N/M zo dňa 4. VII. 1939.

⁹ Legislatívou k ústavnej starostlivosti sa bližšie zaoberá štúdia VICEN, J. 2010: Vzťah štátu a rodiny – legislatíva k ústavnej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In: príspevok odznel na konferencii *Život v Slovenskej republike Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX.* dňa 13. apríla 2010 v P. Bystrici (toho času v tlači).

¹⁰ Zákon č. 48/1931 Sb. z. a n., „o trestním soudnictví nad mládežou“ hlave 1 § 1 ods. 1) ods. 2)

¹¹ VICEN, J. 2010: Vzťah štátu a rodiny – legislatíva k ústavnej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1939 – 1945.; ZAVŘEL, L. 1937: Co bude s ochrannou výchovou. In: *Úchylná mládež. Revue pro pedopathologii nápravnou pedagogiku sociální péčí o mládež úchylnou*. Praha. Ročník XIII, číslo 1 – 2, s. 15 – 20.; Zákon č. 48/1931 Sb. z. a n. o trestním soudnictví nad mládežou.

mladistvé osoby vo veku 15 – 21 rokov, ktoré už boli trestané alebo *mravne narušené*¹². Na justičné oddelenie boli prijímané deti vo veku 15 – 21 rokov, ktoré boli odsúdené rozhodnutím trestného súdu alebo súdu mladistvých k trestu odňatia slobody, respektíve súd uložil dieťaťu povinnosť podrobiť sa ochrannej výchove v uvedenom zariadení.¹³ Chovanci boli v ústave ďalej vnútorne diferencovaní podľa chovania na I., II. a III. triedu. Podľa zaradenia do určitej triedy mohli samotní chovanci využívať určité výhody, respektíve pociťovali viaceré nevýhody počas celého pobytu v ústave. Zaradenie do triedy nebolo definitívne. Na základe mesačného bodového systému, pričom sa u chovanca prihliadalo na jeho chovania, usilovnosť pri práci, v škole ako aj pri dodržiavaní poriadku počas sledovaného obdobia, mohol byť chovanec ústavu preradený do inej triedy.¹⁴ Po presťahovaní ústavu do Ilavy bolo dodatočne zrušené oddelenie sociálnej starostlivosti. Fungujúce justičné oddelenie malo kapacitu 150 chovancov.¹⁵

Z viacerých fragmentov čiastočne dokážeme opísať vnútorné podmienky ilavskej väznice ako aj každodenný život zaistencov tábora a chovancov ústavu v uvedenom období. Životné podmienky pre chovancov ako aj pre zaistencov, ktorí boli internovaní do väznice, boli počas celého jeho trvania nehumánne. Úroveň životných podmienok v tábore bola nevhodná ľudskej dôstojnosti, nakoľko umývadlá s tečúcou vodou, kúpeľne, sprchy a toalety boli v priestoroch väznice postavené až po roku 1945.¹⁶

Súčasťou komplexu bolo viacero dvorov, na ktorých zaistenci ako aj chovanci ústavu vykonávali nariadené prechádzky. Nachádzali sa na nich hospodárske budovy s hospodárskymi dvormi, dielne pre učňov. V ďalších budovách bola v pivničných priestoroch zriadená miestnosť na vykonávanie osobnej hygieny. Na druhom poschodí starej

¹² Pojem „*mravne vadná*“ mládež je bežný terminologický pojem z odboru pedopatológie z prvej polovice 20. stor. Z legitimácie pre dôverníkov okresnej starostlivosti o mládež sa dozvedáme, že dôverník zaraďuje mládež podľa telesných a duševných porúch: a) *Deti ochrany potrebné – mravne nezávadné a zdravé, siroty, polosiroty, nezákonné deti, deti rodičmi opustené, týrané, deti ohrozené veľkým nedostatkom, zlým prostredím, nákazlivou chorobou niektorého člena domácnosti, deti bez dohľadu atď.* ; b) *Mravne vadné – mravne narušené, ohrozujúce mravnosť súrodencov a okolitých detí, detí túlavé, žobrajúce, spustlé, stíhané trestným súdom, policajnými úradmi pre krádež a pod.*; c) *telesne vadné* - ...; d) *duševne vadné*... ŠA Bytča pobočka P. Bystrica, f. OSM Púchov 1938 – 1939, šk. 7, nespracovaný. Sberný spis: značka I.

¹³ Kol. autorov 1973: *70 rokov v Hlohovci. Sedemdesiat rokov výchovného ústavu pre mládež v Hlohovci*. Hlohovec, s. 38 – 39.

¹⁴ Tamže s. 44 – 45.

¹⁵ ZAFÉR, J. 2002: *Storočnica výchovných ústavov na Slovensku*. In: *Pedagogické rozhľady* 4/2002, s. 26 dostupné na [www.http://rozhlady.pedagog.sk/cisla/pr4-2002.pdf](http://rozhlady.pedagog.sk/cisla/pr4-2002.pdf); Výkazy o stave chovancov v ústave Ilava hovoria, že ešte k 1. 6. 1940 sa tu nachádzalo oddelenie sociálnej starostlivosti. SNA SR Bratislava, f. Ministerstvo vnútra (MV), k. č. 1496, č. prez. 255/1940

¹⁶ VARINSKÝ, V. 1996: *Nútené práce na Slovensku v rokoch 1945 – 1953*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB, s. 16. ISBN 80 – 8055 – 001 – 8.

kláštornej budovy sa nachádzala kaplnka, ktorú používala správa tábora na nedeľné bohoslužby. Ďalšiu časť tvoril ústav, kde bola v roku 1941 zriadená ženská väznica. Nad ženskou časťou väznice bol v horných väzenských miestnostiach zriadený ústav. Kontakt medzi chovancami ústavu a ženskými väzňami nebol možný z dôvodu oddelenia poschodia ako aj vybudovaním samostatného vchodu pre chovancov.¹⁷ Chovanci bývali v spoločných väzenských celách, v jednej izbe bolo asi 20 chovancov.

Z dostupných informácií¹⁸ môžeme určiť, že stravná jednotka chovancov v Komenského ústave v Košiciach, i keď bola jednoduchá, jednotvárna a skromná, zodpovedala veku chovanca. Taktiež je potrebné uviesť, že strava sa chovancom podávala aj podľa výhod, t. j. podľa vnútornej diferenciacie chovancov v ústave (zaradenie chovanca do niektorej z triedy). Naopak, strava chovancov v Štátnom výchovnom ústave v Ilave bola „*pomerne biedna*“..¹⁹ Denná predpísaná stravná jednotka pre chovancov ústavu ako aj pre zaistencov tábora v prvej polovici roku 1939 bola v hodnote 3,45 Sk.²⁰ Táto hodnota stravnej jednotky bola pre zaisťovací tábor upravená v roku 1940 na 4,- Sk.²¹ Môžeme predpokladať, že uvedená skutočnosť sa dotýkala aj štátneho ústavu. K nasledujúcemu nás vedú dve skutočnosti: 1.) snaha aplikovať zaužívaný systém Komenského ústavu v Košiciach do nových podmienok v ilavskej väznici zo strany zamestnancov ústavu; 2.) predpokladáme, že i napriek formálnej samostatnosti každého subjektu v ilavskej väznici, tu existovala určitá efektívna a nevyhnutná jednotnosť, súlad, spolupráca. Napríklad, *zásah do stravnej jednotky v zaisťovacom tábore mohol povoliť ústavný lekár na základe zdravotného stavu zaistencov, ale aj správa tábora ako formu trestu v procese cielenej prevýchovy. Zaistenci, ktorí sa zúčastňovali na vykonávaní ťažkej práce mali podľa väzenského poriadku nárok na zvýšený prídel jedla. Tento prídavok ku strave mal povinnosť na základe pracovnej dohody zaistiť*

¹⁷ Kol. autorov 1973: 70 rokov v Hlohovci. Sedemdesiat rokov výchovného ústavu pre mládež v Hlohovci. Hlohovec, s. 58.; ŠANDOR, E. 1947: Ilava. Brno: Mír, s. 125 - 126, s. 154, s. 307., SNA SR v Bratislave, f. Ústredná štátna bezpečnosť (ÚŠB), k. 209 – 853 – 7, č. 90.

¹⁸ Porovnaj s poznámkou č. 19. Na porovnanie, strava v Komenského ústave v Košiciach obsahovala: „*Raňajky pozostávali zo zapraženej polievky s chlebom. Obed mal dva chody: polievka zeleninová, hustý príkrm /fazuľa, hrach, šošovica/ a čierny chlieb. Večera: hustý pokrm – v letných mesiacoch 2-3 krát bola polievka. Chovanec dostal na deň 80 dkg chleba. Mäso bolo raz do týždňa – v nedeľu na obed.*“ Ďalšiu úpravu stravy mohol vykonať lekár tak, že chovancovi predpísal mlieko, kašu, múčnik, zeleninu a ovocie. Kol. autorov 1973: 70 rokov v Hlohovci. Sedemdesiat rokov výchovného ústavu pre mládež v Hlohovci. Hlohovec, s. 50.

¹⁹ Tamže s. 59. Porovnaj s poznámkou č. 18. „*Chovanec dostal na celý deň prídel 30 dkg chleba. Túto dávku dostávali chovanci pri raňajkách a mali si ju rozdeliť tak, aby im vystačil na celý deň. ... V ústavnej kuchyni sa varilo pre chovancov iba hovädzím lojom a mäso bolo raz do týždňa – v nedeľu. Bolo to vždy mäso hovädzie, predtým vyvarené v polievke.*“

²⁰ Archív Múzea SNP (AM SNP) Banská Bystrica, f. VIII, k. 9, prir. č. S 122/ 67, s. 16 – 18.

²¹ SNA SR v Bratislave, f. ÚŠB, k. 209 – 853 – 8, č. 9646.

*zamestnávateľ, ktorý si najal zaistencov na prácu.*²² Archívne materiály²³ ako aj spomienky zaistencov²⁴ poukazujú na jednotvárnú, nedostatočnú stravnú jednotku zaistencov po stránke kvality ako aj kvantity. Vyššie uvedené skutočnosti sa po stránke obsahovej zhodujú so skutočnosťami, ktoré sme uviedli pri Štátnom výchovnom ústave v Ilave, respektíve pri Komenského ústave v Košiciach.

Doteraz publikované knižné tituly ako aj články²⁵ uvádzajú, že chovanci ústavu sa mohli učiť v stolárskej, krajčírskkej, obuvníckej, kníhviazačskej, čalúnnickej, maliarskej, kováčskej a zámočnickej dielni ako aj v ústavnej záhrade. *Výkazy o stave chovancov*²⁶, ktoré pre potreby Ministerstva vnútra, sociálneho oddelenia vypracovával personál zariadenia, poukazujú na fakt, že chovanci ústavu boli prerozdeľovaní na prácu aj do iných dielní, respektíve vykonávali inú prácu. Napríklad prácu holiča vykonávali aj pre potreby zaistovacieho tábora. Prácu chovanci vykonávali pod dozorom 19 majstrov „*zriadencami odbornej služby*“.²⁷ Odborná náuka prebiehala v odbore *kovorobnej, drevorobnej a obuvníckej*.²⁸ Pre negramotných chovancov boli organizované doobedňajšie kurzy na začlenenie sa do učebného odboru. Poobede sa uvedení chovanci zúčastňovali pracovných činností. Ústavná škola mala troch učiteľov: Ferdinanda Buňáka, ktorý bol zároveň aj správcom školy, Jozefa Balka a Františka Haštu. Správcom dielní bol od roku 1938 Anton Minárik, ktorého v roku 1942 vo funkcii vystriedal Jozef Šulik. Hospodársku správu viedol hlavný tajomník Ján Cvičiarik a tajomník František Sura.²⁹ Personálne obsadenie ústavu (riaditeľ, kňaz, administratívna sila pre osobné veci zamestnancov a administratívna sila pre osobné veci chovanecké) podľa autorov zborníka *70 rokov v Hlohovci. Sedemdesiat rokov*

²² Pozri VICEN, J. 2005: *Zaistovací tábor Ilava 1939 – 1945* (magisterská diplomová práca). B. Bystrica, FHV UMB Banská Bystrica, s. 60.

²³ SNA SR Bratislava, f. NS, A – 872, TN ľud 49/45 P. Starinský. č. 26845/ 4 – 1944 ÚŠB z 25.9.1944.; SNA SR Bratislava, f. NS, A – 872, TN ľud 49/45 P. Starinský. č. 28635/ 4 – 1944 ÚŠB z 3.11.1944

²⁴ ŠANDOR, E. 1947: Ilava. Brno: Mír, s. 142 – 174.; Pravda 3.10.1944, s. 4. obsahovo podobnú výpoveď nájdeme v Pravde zo 14.10.1944, s. 4.

²⁵ Kol. autorov 1973: *70 rokov v Hlohovci. Sedemdesiat rokov výchovného ústavu pre mládež v Hlohovci*. Hlohovec, s. 56 - 57.; ZAFÉR, J. 2002: *Storočnica výchovných ústavov na Slovensku*. In: Pedagogické rozhľady 4/2002, s. 26 dostupné na [www.http://rozhlady.pedagog.sk/cisla/pr4-2002.pdf](http://rozhlady.pedagog.sk/cisla/pr4-2002.pdf)

²⁶ SNA SR Bratislava, f. MV, k. č. 1496, č. prez. 255/1940; č. prez. 93/1940 č. prez. 2/1940.

²⁷ ŠANDOR, E. 1947: Ilava. Brno, Mír, s. 148-150.; ZAFÉR, J. 2002: *Storočnica výchovných ústavov na Slovensku*. IN: Pedagogické rozhľady 4/2002, s. 26 dostupné na [www.http://rozhlady.pedagog.sk/cisla/pr4-2002.pdf](http://rozhlady.pedagog.sk/cisla/pr4-2002.pdf)

²⁸ SNA SR Bratislava, f. MV, k. č. 1496, č. prez. 255/1940; č. prez. 93/1940 č. prez. 2/1940.

²⁹ Kol. autorov 1973: *70 rokov v Hlohovci. Sedemdesiat rokov výchovného ústavu pre mládež v Hlohovci*. Hlohovec, s. 57.

výchovného ústavu pre mládež v Hlohovci,³⁰ viedlo ženskú väznicu nachádzajúcu sa v budove. Celkovo v ústave pracovalo asi 50 zamestnancov. Hlavnými prostriedkami výchovy bola *práca, disciplína, spravodlivosť a osobný príklad zamestnanca*.³¹

Súčasťou výchovy, vzdelávania bola aj účasť na náboženských obradoch. Viac ako 90 % chovancov v zariadení bolo rímsko-katolíckeho vierovyznania. U ostatných chovancov sa uvádza evanjelické vierovyznanie.³² „Ústavný kňaz navštevoval chovancov v družinách – výchovných oddieloch aj v samoväzbe. Rozhovormi ich usmerňoval. Duchovné cvičenia, náboženskú výchovu a bohoslužby vykonávali len v duchu rímsko-katolíckeho náboženstva. Účasť chovancov na nedeľných bohoslužbách bola opäť povinná“.³³ Podľa väzenského poriadku pre Zaisťovací tábor Ilava z 1. 12. 1943,³⁴ vieme, že evanjelické bohoslužby sa podľa väzenského poriadku vykonávali občasne, a to podľa potreby a možnosti. Povinnosťou správy tábora bolo zabezpečiť náboženskú činnosť v tábore jeden raz do týždňa, a to v nedeľu.³⁵ Predpokladáme, že podobný postup bol aj pre chovancov v ústave. Poddumbiersky³⁶ vo svojich spomienkach opisuje, že spoločných pobožností sa zúčastňovali aj ženy, ktoré tu boli taktiež zaisťované. Nikde nespomína účasť chovancov na náboženských obradoch, predpokladáme, že tieto sa vykonávali samostatne. Z dostupných informácií³⁷ dedukujeme, že duchovnú činnosť pre zaisťovací tábor a ústav vykonávala tá istá osoba.

Podobne nahliadame aj na lekársku starostlivosť pre chovancov ústavu. Predpokladáme, že podobne ako pre zaisťovací tábor, aj pre ústav na zdravotný stav dohliadal štátny obvodný lekár Dr. Csilagyi, ktorý dochádzal k prehliadkam do zaisťovacieho tábora

³⁰ Tamže s. 58.

³¹ Tamže s. 40

³² SNA SR Bratislava, f. MV, k. č. 1496, č. prez. 255/1940; č. prez. 93/1940 č. prez. 2/1940.

³³ ZAFÉR, J. 2002: *Storočnica výchovných ústavov na Slovensku*. IN: Pedagogické rozhľady 4/2002, s. 26 dostupné na [www.http://rozhlady.pedagog.sk/cisla/pr4-2002.pdf](http://rozhlady.pedagog.sk/cisla/pr4-2002.pdf)

³⁴ AM SNP Banská Bystrica, f. VIII, prir. číslo S 122/ 67 *Väzenský poriadok pre zaisťovací tábor Ilava*.

³⁵ SNA SR Bratislava, f. NS, A – 872, TN ľud 49/45 P. Starinský. č. 39817/ 4 – 1943 – ÚŠB.

³⁶ PODDUMBIERSKÝ, J., G. 1947: *Z kalicha utrpenia. Rozpomienky na zážitky v koncentračnom tábore v Ilave*. Komárno: Nákladom vlastným tlačené v kníhtlačiarňi Pravda. s. 143.

³⁷ *Neúplný historický schematizmus farnosti Ilava*. 1. vyd., január 2002, Prima Print, 20 s. ; SNA SR Bratislava, f. ÚŠB, k. 209 – 853 – 7, č. 5280. Vec: *Bohoslužby v zaisťovacom tábore 16.2.1941*.; VICEN, J. 2005: *Zaisťovací tábora Ilava 1939 – 1945* (magisterská diplomová práca). B. Bystrica: FHV UMB Banská Bystrica. s. 36 – 38.; K uvedenému je potrebné uviesť, že Kol. autorov 1973: *70 rokov v Hlohovci. Sedemdesiat rokov výchovného ústavu pre mládež v Hlohovci*. Hlohovec, s. 57 uvádza Michala Valla ako osobu, ktorá vykonávala funkciu ústavného kňaza. Michal Vallo vykonával uvedenú funkciu až v rokoch 1943 – 1947. V rokoch 1938 - 1942 nepoznáme meno ústavného kňaza.

každý štvrtok. V jeho neprítomnosti bola správa tábora uvedená volať štátnu lekárku MUDr. Pivicovú z Ilavy, ktorá zisťovala, či išlo o vážny prípad.³⁸

Ústavný lekár mal právo zrušiť pracovnú povinnosť zaistenca dočasne, ale aj nastálo, určiť výnimku v stravovaní, napríklad nariadením diéty. Mohol nariadiť nemocničné liečenie, návštevu u zubného lekára, ktorý sa nachádzal v meste, ale aj zrušiť trest a podať návrh na prepustenie.³⁹ Vo vnútri tábora sa liečili ľahšie prípady, ťažšie prípady boli posielané na liečenie do nemocnice v Trenčíne.⁴⁰

Po oslobodení mesta dňa 29. 04. 1945 ako aj celej Československej republiky sa história ústavnej starostlivosti v spojení s Komenského ústavom v Košiciach, respektíve Štátneho výchovného ústavu v Ilave nekončí.

Resume

During the years 1938 – 1945 State Educational Institute in Ilava was one of the most important Institution in Slovakia. This Institution took care exclusively for young boys, which were there placed by court decision. There were two departments: social and prison. The boys life was directed by prison features at the possibility to master some craft profession. After 1945 the State Educational Institute was moved to Košice again. After certain differences it operates until now.

Zoznam bibliografických odkazov

³⁸ SNA SR Bratislava, f. ÚŠB, k. 209 – 853 – 6, č. 26859.

³⁹ AM SNP Banská Bystrica, f. VIII, k. 3, prir. číslo S 122/ 67. Väzenský poriadok § 5 bod 2, § 6, § 8 bod 2 – 3, § 23.; ŠA Bytča pobočka P. Bystrica, f. OSM Púchov 1942 - 1943, šk. 11. spis č. 13/42,; PODDUMBIERSKY, J., G. 1947: *Z kalicha utrpenia*. s. 139.

⁴⁰ SNA SR Bratislava, f. ÚŠB, k. 209 – 853 – 6, č. 26859.

FILOZOFIA

Vnútorné hodnoty, realizmus a argument posledného človeka

Mgr. Barbora Baďurová

Katedra filozofickýchvied

Vnútorná, intrinsická hodnota je ponímaná ako kľúčová pre etiku, pretože od nej sa odvíjajú aj prípadné hierarchie hodnôt v etike. Aj podľa Zimmermana „intrinsická hodnota bola tradične ponímaná ako ležiaca v srdci etiky.“¹(Zimmerman, 2007). Intrinsická, či vnútorná hodnota, z hľadiska etických teórií, môže byť potrebná napríklad na to, aby dokázala hodnotu niektorých vecí (napríklad prírody) bez ohľadu na človeka a jeho potreby. Čiže to, že daná vec tu nie je len pre človeka ponechaná napospas jeho rozhodnutiu.² Hodnoty tak majú, v tomto prípade, v etike najmä orientačnú funkciu.

Populárnym argumentom, ktorým sa pomerne často a občas trochu neuvážene oháňajú niektorí autori je tzv. argument posledného človeka, za ktorého myšlienkového otca je považovaný R. Routley (resp. R. Sylvan). Ten má dokázať vnútornú hodnotu alebo intrinsickú hodnotu prírody, prírodných entít. No napriek tomu, že termín vnútorná, intrinsická hodnota sa dosť často používa ako samozrejmy a nepochybný, nie je až taký jednoznačný, ako by sa čitateľovi a rovnako aj niektorým autorom, mohlo zdať. Keďže sa domnievam, že podstatnou črtou filozofovania je práve pochybovanie, pokúsím sa najprv spochybniť jednoznačnosť chápania vnútornej, intrinsickej hodnoty.

Ak začneme uvažovať vo všeobecnej rovine, hodnoty môžeme chápať ako „vnútorné“ alebo „vonkajšie“. Vnútorné hodnoty môžeme rozdeliť na intrinsické hodnoty a inherentné hodnoty. Niektorí autori však nerozlišujú intrinsické a inherentné hodnoty, prípadne sa zameriavajú hlavne na intrinsické (pojem používajú najmä vo všeobecnom význame vnútorné) hodnoty, ktoré dávajú do protikladu k extrinsickým (vonkajším) hodnotám, prípadne inštrumentálnym hodnotám. Je to buď preto, že sa vo svojej argumentácii nevenujú toľko problematike vzťahu hodnotiaceho subjektu k hodnotám alebo len používajú rozličné

¹ „Intrinsic value has traditionally been thought to lie at the heart of ethics.“

² Z hľadiska nositeľov intrinsických hodnôt, intrinsické hodnoty môžeme priznávať nie len živým bytostiam (napr. človek, zvieratá), ale napríklad aj potešeniu, láske, priateľstvu atď. Zoznam týchto intrinsických hodnôt sa pokúsil zostaviť napríklad W. Frankena, aj keď tam neuviedol práve hodnoty environmentálnych entít, alebo zvieracích druhov. (pozri Zimmerman, 2007).

pojmy. Ako príklad by som mohla uviesť chápanie vnútorných hodnôt, ktoré prinášajú autorky Z. Palovičová a L. Villka.

Z. Palovičová, ktorá vo svojej stati interpretuje názor J.B. Callicotta, chápe *intrinsic* hodnotu ako hodnotu objektu, „ktorá existuje objektívne, nezávisle od hodnotiaceho subjektu.“ (Palovičová, 1996, s. 91). Naopak *inherent* hodnota, tiež existuje nezávisle, „ale požaduje prítomnosť hodnotiaceho subjektu, ktorý môže oceniť objekt alebo skúsenosť. (...) Hodnoty sa subjektu odhaľujú ako preň hodnotné, ale nezávislé od neho.“ (Palovičová, 1996, s. 92).

Podľa L. Villka môžeme *intrinsic* hodnoty chápať ako 1. *slabé objektívne hodnoty*, ktoré z ontologického hľadiska závisia na ľudskom hodnotení a z hľadiska etiky sú intersubjektívne, alebo 2. *silné objektívne hodnoty*, ktoré z ontologického hľadiska sú nezávislé na hodnotení, sú izolované a z pohľadu etiky sú postojom rešpektu k svetu. (Vilka, 1997, s. 90). Čiže v podstate tu, podľa mňa, ide o obdobné rozdelenie, z hľadiska vzťahu hodnôt k hodnotiacemu subjektu, ako spomenula Z. Palovičová, keď interpretovala názor J.B. Callicotta, na *inherent* - t.j. slabé objektívne hodnoty a *intrinsic* hodnoty - t.j. silné objektívne hodnoty, aj keď boli v prípade L. Villka inak pomenované. Aj pre túto pojmovú nejasnosť je ťažké jednoznačne definovať vnútorné a/alebo *intrinsic* hodnoty.

To by však nebol možno až taký problém. Horšie je, že napríklad R. Audi, ktorý sa tiež zaoberá problematikou vnútorných hodnôt (najmä u G.E. Moorea a C.I. Lewisa) ponúka v podstate opačné pomenovanie *intrinsic*ých a *inherent*ých hodnôt ako ich opísala Palovičová. Podľa R. Audi nič nemôže mať *intrinsic*ú hodnotu vo svete, kde by neboli osoby alebo aspoň nejaké živé bytosti, ktoré sú schopné skúsenosti. Naopak niečo, čo má *inherent*ú hodnotu môže existovať aj v inak prázdnom svete. (Audi, 2006, s. 96). Nebudem sa tu zaoberať jeho koncepciou podrobnejšie, no zo spomenutého, podľa mňa, vyplýva, že pokiaľ by sme jeho termíny *intrinsic*á a *inherent*á hodnota chceli neuvážene aplikovať na teórie, ktoré vychádzajú napr. z koncepcie, ktorú prezentuje J.B. Callicott dostali by sme sa do vážnych ťažkostí. Preto je, podľa mňa, dôležité, aby sme sa snažili zistiť, čo pojem *intrinsic*á hodnota u toho, ktorého autora znamená. Respektíve, aké základné podoby v textoch má. Ako sme si mohli všimnúť na uvedených príkladoch, dosť podstatný je vzťah vnútornej, *intrinsic*kej hodnoty k etickému realizmu, resp. antirealizmu.

Vplyvným autorom, ktorý sa zaoberal intrinsickými hodnotami bol aj G. E. Moore.³ Zaoberal sa otázkou: ako zistíme, prípadne dokážeme, že niečo má intrinsickú hodnotu? Autori, ktorí vychádzajú z Moorea, ako i on sám, navrhujú tzv. *izolačný test* (isolation test), ktorý spočíva v tom, že „sa spýtame, či by si daná vec zachovala svoju hodnotu aj ak by bola jedinou vecou v univerze.“⁴ (Dancy, 2004, s.165). Sám Moore napríklad v tejto súvislosti píše: „[T]vrdiť o akejkol'vek veci A, že *je vnútorne* lepšia ako ďalšia B, znamená tvrdiť, že ak by A existovalo *celkom osamotene*, bez akýchkoľvek iných prvkov alebo iných dôsledkov – stručne povedané, ak by A konštituovalo celý vesmír, bolo by lepšie, keby existoval taký vesmír ako taký, ktorý by namiesto toho obsahoval iba B. Aby sme zistili, či akákoľvek jedna vec je *vnútorne* lepšia ako iná, museli by sme vždy uvažovať či bolo by lepšie, že táto vec by existovala *celkom sama*. Žiadna vec alebo skupina vecí A nemôže byť vnútorne lepšia ako iná B, ak nebolo by lepšie, že A by existovalo celkom osamotene, ako že B by existovalo celkom osamotene.“ (Moore, 1999, s. 46).⁵

Spomenutý Mooreov izolačný test však, podľa mňa, nie je veľmi dobrým argumentom, ktorý by mal dokázať intrinsickú hodnotu, pokiaľ ju chápeme ako takú, ktorá by mala byť nezávislá od človeka, hodnotiaceho subjektu a jeho hodnotenia, pretože si myslím, že aj pri danej predstave stále robíme určité hodnotenie, čiže sme hodnotiacim subjektom, ktorý v podstate spoluvytvára danú hodnotu. Ide tu však o to, že Moore je intuitivista a nonnaturalistický realista. (Miller, 2003, s. 4-5) Moore teda predpokladá, že morálne vlastnosti, hodnoty existujú reálne, nie sú však redukovateľné na prírodné vlastnosti. Zároveň Mooreova „pozícia implikuje, že akékoľvek poznanie, ktoré môžeme mať o tom, ktorá vec alebo veci majú intrinsickú hodnotu je apriorne.“⁶ (Zimmerman, 2001, s. 191). Podobný ako Mooreov izolačný test je však aj Routleyho argument o poslednom človeku. Ide tu, podľa mňa, o podobné chápanie intrinsickej hodnoty u Routleyho, ako u Moorea.

Ako som už spomenula prístupy v oblasti metaetiky najmä koncepcia realizmu a antirealizmu⁷ sa odrážajú aj v chápaní hodnôt, najmä vzhľadom k pojmu intrinsická

³ Moore je známy svojim naturalistickým omylom, aj keď tento omyl, podľa niektorých autorov, tiež nebol neomylný. (pozri napr. Miller, 2003)

⁴ „we ask whether that thing would retain its value if it were the only thing in the universe“

⁵ Pre samotného Moorea tak boli intrinsickými hodnotami ľudská náklonnosť (personal affection) a estetické uvedomenie (aesthetic appreciation). (Dancy, 2004, s. 165), ale aj iné napr. vedenie, múdrosť, cnosť, láska. (Audi, 2006, s. 82)

⁶ „Moore's position implies, that any knowledge we may have of what kind or kinds of things have intrinsic value is apriori.“

⁷ Antirealizmus je prezentovaný napríklad kongnitivistickou koncepciou error theory (Mackie) alebo nonkongnitivistickou koncepciou expressivizmom – (Stevenson) resp. emotivizmom. (pozri napr. Miller, 2003)

hodnota, ktorá je síce v etike často skloňovaná, napriek tomu, že jej chápanie nie je jednoznačné. O'Neill vyčleňuje 4 základné chápania intrinsickej hodnoty:

1. Chápanie ako neinštrumentálnej hodnoty, avšak ktorá závisí od určitých osôb. Pretože určité entity môžu byť cieľom o sebe, ale pre určitú osobu. (O'Neill, 2001, s. 164). Ide tu teda o nutnosť existencie hodnotiaceho subjektu a tým pádom intrinsická hodnota nemôže existovať sama o sebe ako v realizme.

2. Chápanie, ktoré vychádza z Kantovej etiky a priznáva objektu cieľ o sebe a zároveň určité etické postavenie (treba si všimnúť, že to v predchádzajúcom chápaní nebolo). Podľa Kanta sú osoby cieľom o sebe a tak majú intrinsickú hodnotu (O'Neill, 2001, s. 165).⁸ Aj M.J. Zimmerman píše, že intrinsická hodnota sa často nazýva aj konečnou hodnotou (final value), ktorá je hodnotná sama o sebe. (Zimmerman, 2001, s.251). Aj keď aj Zimmerman, ktorý sa tiež zaoberá variantmi intrinsickej hodnoty uvádza, že môže byť rozdiel medzi intrinsickou hodnotou a konečnou hodnotou (Zimmerman, 2007). Intrinsická hodnota je, podľa Bahma, chápaná ako cieľ (end) a naopak inštrumentálna hodnota je chápaná ako prostriedok (mean) k tomuto cieľu. (Bahm, 1993, s. 40).

3. Intrinsická hodnota ako protiklad extrinsickej hodnoty ako u G. E. Moorea. (O'Neill, 2001, s. 165). Intrinsická hodnota sa často chápe, na rozdiel od vonkajšej hodnoty, ako neodvoditeľná (nonderivative) hodnota. (Zimmerman, 2007). Určitý objekt má takto chápanú intrinsickú hodnotu vďaka svojim intrinsickým, čiže nerelačným vlastnostiam. (O'Neill, 2001, s.165). Keďže vychádza z Moorea malo by ísť o koncepciu, ktorá je zlučiteľná s realizmom.

4. Intrinsická hodnota ako objektívna hodnota, ktorá je nezávislá od hodnotenia a hodnotiteľov. (O'Neill, 2001, s. 165). Takto je chápaná intrinsická hodnota znova z pozície realizmu. Práve tento realistický pohľad na hodnoty je v environmentálnej filozofii dosť často prijímaný ako nevyhnutný pre neantropocentrické koncepcie a často sa apeluje na to, že práve Routleyho argument posledného človeka by mal takto chápanú intrinsickú hodnotu dokazovať.

No je pre neantropocentrickú environmentálnu etiku nevyhnutné chápanie intrinsickej hodnoty prírodných entít len z pozície realizmu? Podľa O'Neillova názoru, že environmentálna etika je nekompatibilná s odmietnutím realizmu v metaetike je mylný. Naopak odmietnutie realizmu v metaetike nevedie nevyhnutne k tvrdeniu, že nie-ludské bytosti majú len

⁸ Kantova teória však, podľa mňa, nevyklučuje, aby mali zároveň aj inštrumentálnu hodnotu, no problematickou vzťah intrinsickej hodnoty k inštrumentálnej hodnote sa v tejto práci zaoberať nebudem.

inštrumentálnu hodnotu. (O'Neill, 2001, s. 166). Napríklad podľa expresivizmu (čiže formy antirealizmu), keďže zdrojom hodnôt sú hodnotové postoje ľudí, to neznamená, že aj ich nositeľmi musia byť len ľudské bytosti. Zároveň realizmus v metatetickej teórii zas môže byť zlučiteľný s antropocentrizmom. O'Neill sa tak snaží naznačiť, že neantropocentrické stanovisko nie je nevyhnutne späté s realizmom, tak ako antropocentrické stanovisko nie je nevyhnutne späté s antirealizmom. Neantropocentrické stanovisko sa tak nevylučuje s expresivistickým postojom (t.j. formou antirealizmu). Expresivizmus tak nie je spätý výlučne s egoistickým či humanistickým postojom (t.j. postojom orientovaným len na človeka). (O'Neill, 2001, s. 166).

Námietky voči expresivizmu z dôvodu jeho nekompatibilnosti s environmentálnou etikou môžu byť postavené na predpoklade, že keďže ľudia sú tvorcami hodnôt svet bez ľudí nemôže obsahovať hodnoty. O'Neill poukazuje práve na problém s argumentom posledného človeka, ktorý použil R. Routley, v ktorom ide o obhajobu intrinsickej a nie iba inštrumentálnej hodnoty nie-ľudských entít, kedy by zničenie napr. lesa posledným človekom bolo nesprávne napriek tomu, že by už prestali existovať aj ľudia ako zdroje hodnôt. O'Neill v tejto súvislosti, podľa mňa, správne apeluje na časový rozmer, ktorý je často pri interpretácii argumentu posledného človeka skreslený. (O'Neill, 2001, s. 166).

O'Neill sa domnieva, že v expresivizme nie je nič, čo by zaväzovalo predstaviteľku expresivizmu k tomu, aby objektmi jej postojov ako vyjadrenia hodnôt boli len objekty, ktoré existujú v rovnakom čase ako sa nachádza ona, keď tieto postoje, hodnoty vytvára. (O'Neill, 2001, s. 166). Preto len súhlasím s názorom O'Neilla, že predstaviteľka expresivizmu môže svoje postoje a z nich vyplývajúce hodnoty orientovať aj na objekty v čase, kedy už ona sama nemusí reálne existovať. O'Neill sa tak domnieva, že koncepcia expresivizmu môže presahovať jeden svet a môže sa orientovať aj na niekoľko možných svetov. Súhlasím preto s jeho názorom, že tvrdenie, že „ľudia sú zdrojom hodnôt je zlučiteľné s ich vyjadrením normatívnych postojov k svetom, ktoré neobývajú.“⁹(O'Neill, 2001, s. 167)

Argument posledného človeka je, podľa mňa, sporný celkovo vďaka svojej hypotetickej povahe, kedy sama tvorkyňa tejto hypotézy je, podľa mňa, aj tvorkyňou hodnôt a normatívov, ktoré do nej premieta. Na jednej strane sa snaží vytvoriť zdanie reality, v ktorej je intrinsická hodnota neobľomne ukotvená, na druhej strane je hodnotiteľkou de facto stále ona sama, pretože práve ona vyjadruje hodnotiaci postoj k danému hypotetickému činu posledného človeka, keď tvrdí, že by tento človek konal nesprávne. Myslím si, že tento

⁹...humans are the source of value is compatible with their expressing normative attitudes about worlds which they do not inhabit.“

argument posledného človeka tak vytvára analógiu s Mooreovým poňatím intrinsickej hodnoty a jeho izolačného testu¹⁰. Takýto argument, podľa mňa, môže obhájiť intrinsickú hodnotu v prvých dvoch významoch u O'Neilla, a nie len vo význame objektívnej hodnoty nezávislej od hodnotiteľa (teda tak ako ju chápe realizmus). Samozrejme ide tu znova o rôzne chápanie pojmu intrinsická hodnota, ktoré však nepredpokladá jej chápanie len z pozície realizmu.

Je teda realizmus nevyhnutný pre neantropocentrickú environmentálnu etiku? Podľa O'Neilla realizmus nezaručuje neinštrumentálnu hodnotu nie-luďom, rovnako ako odmietnutie realizmu im ju neupiera.¹¹ Teda môžeme tvrdiť, že priznanie (odmietnutie) intrinsickej, neinštrumentálnej hodnoty nie je priamo viazané na prijatie (odmietnutie) realizmu. (O'Neill, 2001, s. 167). O'Neillovi, rovnako ako mne, sa nezdá byť populárna realistická koncepcia v environmentálnej etike bezproblémová. Keďže realizmus v etike predstavuje názor, že existujú morálne fakty a vlastnosti, ktoré sú nezávislé od ľudského úsudku. (Miller, 2003, s. 4). Taktiež si nemyslím, že Routleyho argument posledného človeka sa viaže len s etickým realizmom a že etický realizmus je tak jediným správnym prístupom v environmentálnej filozofii, aj v prípade, ak ju nechceme chápať ako šovinistickú.

Summary

The aim of this article is to deliberate about varieties of intrinsic value which are related to ethical realism. The author tries to consider the problem of the last man argument as well as the problem of ethical realism and ethical antirealism and its significance for contemporary environmental ethics.

Zoznam bibliografických odkazov:

1. AUDI, R. 2006. Intrinsic Value and Reasons for Action. In: *Metaethics after Moore*. Oxford University Press. s. 79- 106. ISBN 0-19-926990-4
2. BAHM, A. J. 1993. *Axiology: the science of values*. Amsterdam-Atlanta: Rodopi. 134 s. ISBN 90-5183-519-1
3. DANCY, J. 2004. *Ethics without principles*. Oxford University Press. 229 s. ISBN 0-19-927002-3

¹⁰ Aspoň s interpretáciou, s akou som sa v použitej literatúre stretla.

¹¹ While the rejection of realism does not rule out non-humans having non-instrumental value, realist position do not rule it in.

4. MILLER, A. 2003. *An Introduction to Contemporary Metaethics*. Polity, 316 s. ISBN 0-7456-2344-1
5. MOORE, G. E. 1999. *Etika*. Prel. M. Gluchmanová, V. Gluchman. Prešov: LIM, 121 s. ISBN 80-967778-6-6
6. O'NEILL, J. 2001. Meta-ethics. In: *A Companion to Environmental Philosophy*. Blackwell Publishers, s. 163- 176. ISBN 1-55786-910-3
7. PALOVIČOVÁ, Z. 1996. Problém hodnôt v environmentálnej etike. In: *Filozofia*. Roč. 51, 1996, č. 2. s. 91- 97.
8. VILKKA, L. 1997. *The intrinsic value of nature*. Amsterdam-Atlanta: Rodopi. 168 s. ISBN 90-420-0325-1
9. ZIMMERMAN, M. J. 2001. *The nature of intrinsic value*. Rowman & Littlefield. 279 s. ISBN 0-7425-1262-2
10. ZIMMERMAN, M. J. 2007. *Intrinsic vs. Extrinsic Value*. (online) dostupné na: <http://plato.stanford.edu/entries/value-intrinsic-extrinsic/>

Informácia (pokús o celistvé uchopenie základného vesmírneho parametru)

Mgr. Robert Burgan

Katedra filozofických vied

Na začiatku 21. storočia pociťuje filozofia viac ako kedykoľvek predtým potrebu vnútornej sebareflexie, dôkladného zamyslenia sa nad svojimi úlohami tak v blízkej, ako aj vo veľmi vzdialenej budúcnosti, ako to vyplýva z viacerých príspevkov, uverejnených nedávno v zborníku *Filozofia ako problém* (Višňovský, 2004). Väčšina prispievateľov tohto zborníka sa pritom veľmi kriticky vyslovila proti bežnému chápaniu a „praktikovaniu“ filozofie ako úzko zameranej, vysoko odbornej a „prísnej“ disciplíny, ktorá sa oportunisticky izoluje od aktuálnych spoločenských a životných problémov, zatiaľ čo J. Rybár už priamo konštatoval, že dáva prednosť takým filozofickým špekuláciám (alebo koncepciám), ktoré sú „spojené so skúmaním pozitívneho empirického materiálu“ (tamže, s. 197), pretože len tie môžu pomôcť pri prekonávaní bariér medzi jednotlivými vedeckými disciplínami a objavovaní univerzálne platných teórií a hodnôt. Presne v tomto duchu sme sa pokúsili koncipovať tento príspevok.

1. Čo všetko by mohla byť a predsa len nie je, ale aj popritom je, informácia

Už po letmom prelistovaní bežne používaných filozofických slovníkov rýchlo zistíme, že informácii ako takej buď vôbec nevenujú pozornosť¹, alebo si ju všímajú len povrchné či zbežne, snažiac sa predovšetkým oboznámiť čitateľa so základnými významami tohto pojmu, resp. priblížiť mu zrozumiteľným spôsobom niektoré najzaujímavejšie a z hľadiska zdravého rozumu najťažšie pochopiteľné stránky tohto základného vesmírneho parametru². Jednou z mála výnimiek tu je, ako sa tak trochu dalo očakávať, Audiho Kembridžský filozofický

¹ Čo platí tak o Bruggerovom filozofickom slovníku z roku 1994 (prvý raz vydanom v roku 1976), ako aj o Durozoiovom a Rousselovom filozofickom slovníku z roku 1994 (ktorý bol prvý raz vydaný v roku 1990).

² Vo Frolovovom filozofickom slovníku z roku 1988 je tak na s. 204-205 informácia vymedzená ako určitá správa, súhrn nejakých údajov a poznatkov, miera organizovanosti systému; v slovníku *Filozofia a prírodné vedy* z roku 1987 už v zmysle Shannonovej teórie informácie ako miera na zníženie výskytu náhodných udalostí, ako kontrárny pojem voči pojmu entropia, ako určitá diferenčná miera abstraktne opisujúca štruktúrne zmeny, resp. forma súvislosti (s. 280-288); zatiaľ čo V. Neff vo svojom *Antigorgiasovi* (z rokov 1970, 1993 a 2007) práve tieto definície informácie na s. 188-202 s pomocou ich názorných aplikácií veľmi precízne objasňuje.

slovník z roku 1999, v ktorom sa pri hesle *information theory* po dôslednom rozlíšení dvoch základných prístupov vo výskume informácie – *matematicko-fyzikálneho*, uplatňujúceho sa predovšetkým v rámci komunikačnej teórie, kde ide najmä o zistenie maximálneho množstva potenciálne prenášateľnej informácie v tom či onom komunikačnom kanáli, a *filozofického*, zameraného najmä na rozvinutie sémantickej teórie informácie a významu, na s. 435-437 opakovane zdôrazňuje, že „informácia je objektívna (od ľudskej mysle nezávislá) entita“.³

Podľa nášho názoru práve nedostatočné zohľadňovanie (alebo vedomé ignorovanie) objektívnej existencie informácie ako takej, t. j. jej všadeprítomnosti na všetkých vývojových stupňoch vesmírnej matérie, a následný intuitívny alebo otvorený príklon k jej subjektívnemu (alebo subjektivistickému) chápaniu, kedy sú informačné kvality prisudzované len jednému z vyššie uvedených vesmírnych vývojových stupňov, je hlavnou prekážkou na ceste k jej celistvému uchopeniu (a vari aj precíznemu vymedzeniu), ako sa môžeme presvedčiť na viacerých veľmi inštruktážnych príkladoch. J. Cejpek (2008) napríklad na jednej strane tvrdí, že informácia je „univerzálnym a holistickým javom a procesom. Existovala pred vznikom Zeme a pred objavením sa človeka na Zemi. Zrejme by existovala aj po zániku človeka na Zemi“ (tamže, s. 23); na strane druhej však zdôrazňuje, že jadrom informačnej vedy v užšom poňatí by mala byť informácia chápaná predovšetkým *ako psychofyzologický jav*, realizujúci sa *prednostne v ľudskom vedomí*, stotožňujúc dokonca biologickú informáciu so sociálnou.⁴

J. Šmajš v rámci celej série svojich evolučno-ontologických prác zas vymedzuje (resp. klasifikuje) zemskú biosféru ako najrozvinutejšiu *a najinformovanejšiu* časť pozorovaného vesmíru, do ktorej však začleňuje v rámci akejsi bližšie neobjasnenej koevolúcie *aj zemskú geosféru* (či dokonca planétu Zem ako celok)⁵ a následne *aj celú sociosféru*, pretože aj keď pripúšťa, že kultúrna „evolúcia“ sa principiálne odlišuje od (opäť len ním postulovanej) tzv.

³ Pozri Audi, R., c. d., s. 435, kde sa takisto uvádza, že: „...almost any event can (and usually does) generate information capable of being encoded and transmitted“, alebo s. 436, kde je informácia (s principiálnymi epistemickými dôsledkami) vymedzená ako samozrejma súčasť okolitého prostredia: „The fact that messages (or mental states, for that matter) can contain information about what is happening elsewhere, suggests an exciting prospect of tracing the meaning of a message (or of a thought) to its informational origins in the environment“.

⁴ Pozri Cejpek, J., c. d., najmä s. 177-179, kde sa na s. 177 môžeme skutočne dočítať, že biologická informácia, „zahrnujúca aj informáciu sociálnu, sa týka všetkých živých tvorov“; vrátane tých, čo *nedisponujú vedomím*.

⁵ Odvolávajú sa pritom na známu Lovelockovu hypotézu o existencii Gaie (t. j. Zeme) *ako živej bytosti*, ktorá disponuje vlastnými homeostatickými mechanizmami a dokáže tak dlhodobo odolávať rôznym katastrofickým udalostiam či vplyvom, neberúc vôbec do úvahy, že Zem ako špecifický fyzikálno-chemický celok *sa nemôže*, tak ako všetky živé systémy, *reprodukovať a vyvíjať* (Ward – Brownlee, 2003, s. 53); ako sa môžeme presvedčiť napríklad v jeho texte z roku 2008, kde na s. 60 úplne suverénne tvrdí, že dnes už našťastie „vieme, že celá naša planéta tvorí jeden veľký organizmus, Gaiu, a že si s autoregulatívnymi štruktúrami života nesmieme zahrávať“.

biotickej evolúcie, predsa len považuje náhodne vzniknútšieho človeka, účelovo vytrhnutého z celého sociálno-kultúrneho kontextu, *za čisto biologického tvora* (resp. *druh*), ktorý spolu s celou svojou voči prírode antagonistickou kultúrou (a tzv. útočno-adaptívnou behaviorálnou stratégiou) naďalej zostáva podriadenou a de facto efemérnou (t. j. na skorý zánik odsúdenou) zložkou zemskej biosféry, konštatujúc dokonca, že „kategória informácie je pre ontologické pochopenie sveta významnejšia ako novoveké, značne antropologické kategórie... pohybu, priestoru či času“ (Šmajs – Krob, 2003, s. 216), a jasne tak preferujúc tzv. procesuálne alebo štruktúrne ontológie pred (vraj) prekonanými a úplne zastaranými substančnými ontológiami.⁶

Napokon J. Pavlík (2004) sa vo svojom argumentačne zdanlivo „nepriestrelnom“ texte pokúsil vyhnúť tak subjektivistickému chápaniu informácie – podľa ktorého je informácia, rovnako ako entropia, čisto antropomorfným pojmom, ktorý účelovo zavádzame do okolitej reality, ako aj jej objektivistickému chápaniu, podľa ktorého je zas všadeprítomnou „entitou“ (ako predpokladá aj vyššie spomenutý Kembridžský filozofický slovník), rozlišujúc medzi *informačno-teoretickým* a *štatisticko-termodynamickým* prístupom k informácii a konštatujúc, že v rámci teórie informácie sa pri určovaní stupňa usporiadanosti daného systému „horizont možností iba kombinatoricky konštruuje, zatiaľ čo v termodynamike existuje spôsob, ako onen horizont možností merať a vyjadriť v príslušných (neinformatických, t. j. fyzikálnych – R. B.) jednotkách“ (tamže, s. 21), na základe čoho sa potom postavil proti zavádzaniu pojmu „štruktúrna informácia“⁷ a navrhol, aby sme pojem informácia používali len tam, kde v rámci (gnozeologického) subjektovo-objektového vzťahu *reálne dochádza k obmedzeniu variety*⁸.

Na rozdiel od J. Pavlíka sa však domnievame, že k obmedzovaniu alebo redukovaniu variety dochádza aj v neživej prírode, pretože *vesmírny vývoj ako taký* je na jednej strane silne stochastickým (alebo pravdepodobnostným) procesom, pri ktorom prítomné nikdy nie je jednoznačne určené minulým, a o tom, ako bude ďalej pokračovať, nerozhoduje žiaden živý

⁶ Zdôrazňujúc pritom, že *prvú* reálnu štruktúrnú a sémantickú informáciu „spontánne akumuluje a využíva prirodzená biotická evolúcia“, v dôsledku čoho informácia v oboch týchto svojich základných podobách musela vzniknúť a plniť „onticko-kreatívne funkcie dávno pred človekom“ (Šmajs – Krob, 2003, s. 216).

⁷ A takisto aj všetkých jemu podobných pojmov, ktoré podľa neho môžu byť „plne nahraditeľné pojmami fyzikálnej entropie/negentropie, samoorganizácie atď.“ (Pavlík, 2004, s. 21), podotýkajúc dokonca, že z toho istého dôvodu by mal byť spolu s pojmom štruktúrna informácia zamietnutý *aj* pojem *genetická informácia*, „ktorý však označuje typ samoorganizácie natoľko podobný ľudskému kódovaniu správ, že je veľmi pohodlné používať preň nekorektné antropomorfné (a antropomorfické – R. B.) pomenovanie“ (tamže, s. 21).

⁸ A zároveň k výberu z viacerých ponúkajúcich sa behaviorálnych alebo epistemických možností tým či oným vnímajúcim (*biologickým*) *kvázisubjektom* alebo vnímajúcim a mysliacim (*ľudským*) *subjektom* (tamže, s. 22).

ani ľudský subjekt, ale len v daných podmienkach platný zákon (ktorý sa s väčšou či menšou presnosťou pokúšame v poznávacom procese „rekonštruovať“), zatiaľ čo protiklad subjektu a objektu nie je funkčný (a aplikovateľný) len v gnozeologickej, ale aj v ontologickej rovine, pretože vystupuje do popredia aj v neživej prírode, ktorú by sme v žiadnom prípade nemali redukovať, ako súdi F. T. Archipcev (in Zeman, 1978, s. 45) „na súbor pasívnych objektov bez momentov aktivity a subjektivity“. V tzv. danej alebo prirodzenej „rovine“ bytia, ako zvyknú hovoriť fenomenalisti, okrem toho bežne hovoríme o ukladaní, prenášaní a meraní informácie, a tak sa celkom logicky tlačí na jazyk otázka, odkiaľ a kam sa informácia prenáša.

K informačnému transferu očividne dochádza pri interakcii aspoň dvoch objektov, ktoré na seba látkovo-energeticky-informačne pôsobia, odovzdávajú si (v rôzne veľkej miere a rôzne intenzívne) svoj diferencovaný obsah, ktorého súčasťou sú aj spontánne či prirodzene vzniknulé *relatívne stále* vzťahy medzi ich prvkami a nakoniec aj pravidlá, ktoré riadia ich správanie, ktoré pri takomto prístupe môžu byť pochopené *ako informácie v najvlastnejšom slova zmysle*⁹, a to bez toho, aby sme museli informáciu (a tieto pravidlá) chápať ako nejaký „oživený“ alebo substancializovaný organizujúci princíp či niečo *vyslovene formálne* (alebo mimomateriálne), ako to prejedukuje J. Patočka (in Pavlík, 2004, s. 19), pretože pri apriórne danom rozčlenení reality do minimálne dvoch objektov s rozdielnymi energetickými (ako aj informačnými) hladinami a následným termodynamickým a *informačným* spádom a rovnako odôvodnenom predpoklade o nevyhnutnej parametrickej zmene každého objektu po danej interakcii *môžu byť informácie skutočne vymedzené ako všadeprítomný vesmírny parameter*.¹⁰

⁹ Tak ako je pre rastlinné a živočíšne organizmy životne dôležité preniesť do svojho genómu čo najviac informácií o vonkajšom anorganicko-organickom prostredí (a takto sa mu prispôbiť), je pre ľudí, pokiaľ sa chcú ďalej rozšíriť reprodukovať a rozvíjať pritom svoju civilizáciu a kultúru, pochopiť a využiť pravidlá fungovania okolitého sveta, lebo len po ich spoznaní a technickom ovládnutí sú schopní čoraz účinnejšie využívať a kontrolovať mohutné energetické toky a zdroje, ako opakovane upozorňuje I. S. Novik (in Zeman, 1978, s. 63), podľa ktorého: „Pre získanie informácie je potrebný určitý výdaj energie, ale informačný zisk z toho plynúci umožňuje ovládnuť veľké energetické toky“. I. Szent-György (in Dvořák – Dvořák – Liebl, 1986, s. 92) v tom istom zmysle definuje život ako (metabolický) proces, pri ktorom je čo najviac spomaľovaný návrat excitovaných elektrónov na pôvodnú energetickú hladinu, čo umožňuje všetkým bohato štruktúrovaným (či viacúrovňovo usporiadaným) organizmom získavať obrovské množstvo voľnej energie, zatiaľ čo B. F. Poršnev (1979, s. 287-288) si ako jeden z mála všimá, že podstatou evolúcie živej prírody (a očividne aj meradlom pokroku v nej) je schopnosť organizmov potlačiť bezprostredné reakcie, aby sa „dosiahlo selektívne (výberové) a korigovateľné reagovanie“, čo je ale nutne spojené s obrovskými a čoraz väčšími energetickými výdavkami.

¹⁰ A to aj v rámci tzv. všeobecnej definície informácie (Floridi, 2005), kedy sú viacerí vedci venujúci sa najmä fyzikálnym aspektom výpočtovej techniky ochotní pripustiť, že *nemôže existovať informácia bez fyzikálnej implementácie*, pretože pri svojej práci „musia brať do úvahy fyzikálne vlastnosti a limity dátových nosičov“.

Na základe takto vymedzenej a pochopenej informácie – *ako fundamentálnej, vývoj a vývin zakladajúcej diferencie v materiálnych objektoch* (G. Bateson; in Pavlík, 2004, s. 6) – potom už môžeme ľahšie rozlíšiť a nakoniec aj akceptovať rozličné „nadstavbové“ významy tohto pojmu, uplatňujúce sa prednostne v rôznych pragmatických kontextoch, kde vystupujú do popredia najmä rozdiely medzi *technickou informáciou*, ktorá „sa týka bezprostredného prenosu kanálom pomocou signálov, dá sa presne matematicky vyjadrovať a nemá priamo do činenia s ľudským vedomím“ (Zeman, 1978, s. 66), a *sémantickou informáciou*, ktorá sa už týka priamo obsahu a zmyslu správy, vzťahuje sa k adresátovi *disponujúcemu vedomím*, ktorý ju špecifickým spôsobom spracúva (a *nemala by byť* teda využívaná pri opise správania sa živých systémov), ďalej *syntaktickou informáciou*, ktorá „sa vzťahuje k nejakému usporiadaniu elementov (napríklad vo formálnej logike, v matematickej lingvistike) bez zreteľa k obsahu a významu“ (tamže, s. 66), a napokon aj *štruktúrnou*, t. j. v systéme viazanou (či vnútornou), a *signálnou* (vonkajšou alebo „prenášanou“) *informáciou*, a následne aj pristúpiť k posúdeniu otázky, či informácia v našom vesmíre pribúda, ubúda *alebo sa naopak prísne zachováva*.¹¹

2. Ako informácia v našom vesmíre pribúda, ubúda a ešte sa aj prísne zachováva

Usudzovanie jednotlivých bádateľov o tomto fundamentálnom *epistemickom* probléme je silne podmienené tým, akým súborom poznatkov o globálno-evolučnom procese (alebo, presnejšie, vesmírnom vývojovom procese), títo bádatelia reálne disponujú. Podľa J. Šmajsa, ktorý informáciu vymedzuje (2008, s. 47) ako „usporiadanosť súcna či jeho pamäť v širšom i užšom zmysle“, bola usporiadanosť vesmíru na (jeho) začiatku *najnižšia* a „až evolúciou *sa postupne zvyšovala*“ (tamže, s. 53; podč. R. B.). Ten istý autor ale vzápätí tvrdí, že takto určená „prirodzená evolúcia“ (spojená s rastom usporiadanosti, štruktúrnosti a informovanosti *celého* vesmíru) je zároveň „spontánnym konštitutívnym procesom *vnútri* súčasnej tendencie vesmíru k rozpínaniu a ochladzovaniu“, spojenej naopak s rozpadom štruktúr a poklesom tzv. prirodzenej usporiadanosti.¹² J. Pavlík má zas na rozdiel od J. Šmajsa v tejto veci úplne jasno,

¹¹ A ešte precíznejšie pritom zdôvodniť naše chápanie informácie ako vývoj a vývin zakladajúcej diferencie.

¹² J. Šmajš *rovnako zmätočne* pristupuje k tomuto problému aj v ďalších svojich evolučno-ontologických prácach, kde opakovane tvrdí, že na začiatku bola usporiadanosť vesmíru najnižšia a až evolúciou sa postupne zvyšovala, ale zároveň kontradiktory pripúšťa (2003, s. 154), že spolu „s univerzálnou tendenciou k rastu entropie, t. j. s tendenciou skutočnosti k rozpadu, dezorganizácii a zániku štruktúr“ sa vo vesmíre realizuje aj parciálna (alebo lokálna) „tendencia k rastu usporiadanosti a diverzity“; stavajúc dokonca do protikladu evolúciu a entropiu a popritom konštatujúc (2008, s. 57), že „evolúcia na rozdiel od entropie je procesom onticky konštitutívnym“, ktorý ale tiež „entropizuje prostredie jeho neadekvátnou náhradou“, bez toho, aby dokázal postrehnúť, že vo vesmíre sa v skutočnosti realizujú dve „evolúcie“ – jedna súvisiaca s postupným rozpadom

pretože, ako bez väčšieho váhania konštatuje (2004, s. 20), informáciu v takomto chápaní nemožno v žiadnom prípade dávať na rovnakú úroveň ako hmotu a energiu, keďže v dôsledku 2. termodynamickedy vety¹³ „sa množstvo informácie ako usporiadanosti stále znižuje“.

R. Penrose mu dáva čiastočne za pravdu, keď na jednej strane tvrdí, že vychádzajúc z 2. termodynamického zákona by sme mali skôr očakávať, že smerom do minulosti nášho vesmíru bude jeho entropia, čiže celková neusporiadanosť *sústavne klesať* a nie rásť, pričom na počiatku sa vesmír bude nachádzať *v najviac usporiadanom* alebo nízkoentropickom stave, a na strane druhej podotýka, že štandardná teória veľkého tresku neposkytuje nijakú odpoveď na otázku o pôvode tejto počiatkovej, extrémne nízkej entropie, pretože predpokladá, že v tzv. počiatkovom ohňostroj bol plyn v teplotnej rovnováhe, t. j. v stave, ktorý bežne stotožňujeme *s maximom entropie* (Penrose, 1990, s. 315, 328). Podľa Penrosa sa však tento difúzny plyn (vytvárajúci pri gravitačnom zhľukovaní a „stláčaní“ dlhodobo žiariace hviezdy ako skutočné „motory“ progresívneho vývoja vo vesmíre) mohol utvoriť len z počiatkovej nízkoentropickej kozmickej singularity, v tesnej blízkosti ktorej bol tzv. Weylov tenzor (súvisiaci so slapovými deformáciami sféry voľne padajúcej častice) *nulový*, zatiaľ čo Ricciho tenzor (vzťahujúci sa k zmenám v objeme tejto sféry) naopak *nekonečne veľký* (tamže, s. 204-211, 317-345).

S ďalšími mimoriadne zaujímavými „vhl'admi“ do celej tejto problematiky prichádza C. Shannon, ktorý, ako uvádza slovník *Filozofia a prírodné vedy* (FAP), vychádzal vo svojej matematickej teórii informácie najmä z exaktného vymedzenia entropie ako miery „pre stupeň neurčitosti konečného pravdepodobnostného poľa“ (tamže, s. 281), na základe čoho sa potom začali rozlišovať systémy s vyššou a nižšou entropiou (alebo neusporiadanosťou) a súčasne aj s vyššou a nižšou negentropiou (resp. usporiadanosťou a organizovanosťou), pričom za vyššie usporiadané (a tým pádom aj štruktúrovanejšie, vnútorne rôznorodejšie *a informovanejšie*) systémy (či objekty) sa začali považovať tie štatisticky menej pravdepodobné, ktorých prvky či zložky boli navzájom prepojené *viacerými štruktúrnymi väzbami alebo vzťahmi*, v dôsledku čoho zas bolo možné hovoriť o vzraste určitosti nášho poznania, pretože na základe takto matematicky vymedzenej informácie *ako diferenčnej miery štruktúrnych zmien v objektoch či medzi objektmi* už bolo možné jasne rozlišovať medzi viac a menej usporiadanými systémami.

Ten istý C. Shannon ale (in Floridi, 2005) zároveň tvrdí, že entropia nám môže poslúžiť aj ako skvelý indikátor reverzibility, pretože pokiaľ sa nemení, *daný proces musí byť*

vesmírneho substrátu a druhá s *lokálnou* akumuláciou inovačného potenciálu (tzv. štruktúrnej informácie), kedy za zvláštnych a špeciálnych podmienok vznikajú čoraz efektívnejšie pracujúce disipatívne štruktúry či systémy.

¹³ Hovoriacej o sústavnom raste entropie (alebo neusporiadanosti) v nami pozorovanom a obývanom vesmíre.

reverzibilný, pričom perfektne štruktúrovaná a organizovaná správa popritom, že sa vyznačuje nižším stupňom entropie a náhodnosti (v porovnaní s menej štruktúrovanou a organizovanou správou), *obsahuje aj menej informácie*, čo by nás ale nemalo príliš znepokojovať či dokonca vzrušovať, pretože v tomto prípade má Shannon zrejme skôr na mysli *potenciálnu informáciu*, ktorá vo fyzikálnych (termodynamických) systémoch vzrastá práve s rastúcim počtom stupňov voľnosti (v pohybe jednotlivých maximálne homogenizovaných častíc), a tak sa opäť celkom logicky a prirodzene musíme pýtať, či sa informácia (nazhromaždená alebo „stlačená“ spolu s energiou v jednotlivých vyššie usporiadaných systémoch)¹⁴ môže z nášho vesmíru nakoniec strácať a „vymazávať“, alebo či sa predsa len *nejakým zvláštnym spôsobom prísne zachováva*.

S prvými možnými a zároveň *veľmi konštruktívnymi* riešeniami tohto problému však prichádza až H. Reeves (in Bertola – Curi, 1993)¹⁵, ktorý v prvom rade konštatuje, že celkovú termodynamickú entropiu (toho či onoho fyzikálneho systému alebo objektu) môžeme zistiť až po sčítaní (obyčajnej) termálnej entropie s gravitačnou, na základe čoho potom s pomocou Hawkingovej a Bekensteinovej formuly pre výpočet entropie čiernej diery môžeme vypočítať nielen informáciu obsiahnutú v tom či onom objeme hmoty (alebo látky, angl. matter)¹⁶ ako rozdiel medzi maximálnou entropiou tohto fyzikálneho objemu (alebo systému) S_{max} a jeho aktuálnou entropiou S_{actual} , ale aj informáciu obsiahnutú v našom vesmíre v jeho najranejšej fáze (či epoche), ktorá je pri Planckovom objeme s polomerom 10^{-33} cm, Planckovej teplote 10^{32} K a Planckovej energii 10^{19} GeV po vyparení sa takto vygenerovanej počiatkovej čiernej diery v Planckovom čase $t = 10^{-43}$ s prostredníctvom jedného fotónu *rovná nule* (tamže, s. 71).

¹⁴ Floridi, parafrázujúc C. Shannona, doslova píše: „A highly structured, perfectly organized message contains a lower degree of entropy or randomness, less information in Shannon sense, and hence it causes a smaller data deficit, which can be close to zero... By contrast, the higher the potential randomness of the symbols in the alphabet, the more bits of information can be produced by the device. Entropy assumes its maximum value in the extreme case of uniform distribution, which is to say that a glass of water with a cube of ice contains less entropy than the glass of water once the cube has melted, and a biased coin has less entropy than a fair coin. In thermodynamics, we know that the greater the entropy, the less available the energy.“; čo len znova potvrdzuje správnosť Pavlíkových námietok voči príliš priamočiaremu stotožňovaniu negentropie a informácie, pretože negentropia, spájaná s rastúcim poriadkom a väčšími rozdielmi v jednotlivých systémoch (či objektoch), sa zásadne odlišuje od informácie ako *špecifického štruktúrno-funkčného vzťahu* v týchto systémoch (a objektoch).

¹⁵ Keďže C. Shannon svoju slávnu štúdiu *A mathematical theory of communication* publikoval už v roku 1948.

¹⁶ Nebudeme sa tu bližšie venovať rozdielom vo význame pojmov *hmota* a *látka*, pretože zatiaľ čo v našom sociálno-kultúrnom a epistemicom kontexte sa látka väčšinou stotožňuje s elektricky neutrálnou hmotou, ktorá pozostáva z kompletných atómov s jadrami a okolo nich „obiehajúcimi“ elektrónmi, v anglosaskom sociálno-kultúrnom a epistemicom kontexte sa pod látkou v niektorých kozmologických textoch rozumie látka v našom chápaní, v iných zas hmota ako taká, v ďalších hmota pozostávajúca z ešte neskompletizovaných atómov, t. j. voľných nukleónov a elektrónov, ako sa ľahko môže presvedčiť každý trochu pozornejší čitateľ týchto textov.

Podľa Reevesa tak náš vesmír vo svojej najranejšej fáze *nebol* v stave maximálnej entropie, pretože jeho termálna entropia bola *maximálna* (alebo maximálne možná? – R. B.), zatiaľ čo jeho gravitačná entropia bola kvôli veľmi malému, ak vôbec nejakému, množstvu primordiálnych čiernych dier *minimálna* (tamže, s. 83)¹⁷, s čím by určite bez výhrad súhlasil aj R. Penrose (1990, s. 338), ktorý takisto poukázal na principiálny rozdiel medzi entropiou obyčajného plynu, pri vzraste ktorej sa stáva distribúcia jeho molekúl *uniformnejšou*, zatiaľ čo v prípade entropie gravitujúcich telies (resp. gravitačnej entropie) táto vzrastá *práve pri ich zhlukovaní* do väčších a objemnejších celkov, aby o pár strán ďalej dokonca poznamenal, že v singularitách čiernych dier musí dochádzať k spĺývaniu trajektórii častíc i častíc samotných *a tak aj k strate informácie*, čo si podľa neho vyžaduje, aby v priestore mimo čiernej diery naopak dochádzalo *k štiepeniu* trajektórií častíc a zároveň aj častíc samotných (tamže, s. 364).

P. Davies (2004) už v podstate vôbec nepochybuje o tom, že informácia sa v našom vesmíre *prísne zachováva*, pretože, ako tvrdí, celková informačná kapacita nášho vesmíru *musí byť konečná*, vychádzajúc pritom z veľmi pragmatického Landauerovho-Wheelerovho chápania (či „princípu“) fyzikálnych zákonov¹⁸ a konštatujúc, že ak navzájom prepojíme tri určujúce limity pre výpočet celkovej informačnej kapacity nášho vesmíru – prvý, súvisiaci s existenciou tzv. časticového horizontu a stotožňujúci náš vesmír s kauzálnou ohraničenou (či vymedzenou) oblasťou priestoru, druhý vzťahujúci sa k maximálnej rýchlosti, pri ktorej môže byť informácia spracovaná vo fyzikálnych procesoch¹⁹, a napokon tretí, konkretizujúci sa v tzv. Bekensteinovej limite $kER/\hbar c \geq 1/2\pi$, zohľadňujúcej predošlé dve limity a stanovujúcej, aké množstvo informácie môže byť uskladnené a „vymazané“ v konečnom počte fyzikálnych stupňov voľnosti – môžeme po zahrnutí Shannonovej relácie $S = k \ln 2$ a započítaní všetkých častíc hmoty vo vesmíre a všetkých gravitačných stupňov voľnosti vypočítať nielen celkový

¹⁷ Aj keď červík pochybnosti nás núti poznamenať, že aj v takto vymedzenej počiatočnej vesmírnej singularite by sme *museli rozlišovať* dve entropie – termálnu a gravitačnú – a „mať“ tak k dispozícii aspoň 1 informáciu (či jeden informačný *bit*), čo ale nič nemení na tom, že v takomto poznatkovom kontexte sa informácia v porovnaní s hmotou a energiou a v rozpore so Šmajsovými veľmi odvážnymi tvrdeniami predsa len stáva ontologickou kategóriou nižšieho „rangu“, pretože tu a takto vznikajúca diferenciacia medzi dvomi objektmi či dvomi stavmi toho istého objektu (nášho vesmíru) predpokladá spoločné látkovo-energetické „pozadie“, v rámci ktorého sa daný rozdiel objavuje, *a tak aj vzájomný štruktúrno-funkčný vzťah* (FAP, s. 286), čiže *informovanosť* týchto objektov či stavov, vedúci k ich kvalitatívne odlišnému – a teda aj ďalší vývoj a vývin iniciujúcemu správaniu.

¹⁸ Podľa ktorého „existujú fundamentálne fyzikálne limity na to, čo môže byť vypočítané v reálnom svete, z čoho zas vyplývajú fundamentálne limity na implementáciu fyzikálnych zákonov“ (Davies, 2004, s. 3), pričom, ako vzápätí zdôrazňuje Landauer, dané limity nevyplývajú (len) z praktických výpočtových problémov, ale sú podmienené samotnou povahou fyzikálnych zákonov, akousi ich „spriahnutosťou“ (R. B.) s reálnymi objektmi.

¹⁹ Kedy je maximálne tempo elementárnych (kvantovomechanických) operácií dané vzorcom $2E/\pi\hbar$, čo je ale *limitná rýchlosť*, ktorá sa dá (hypoteticky) dosiahnuť *len na ideálnom kvantovom počítači* (Davies, 2004, s. 4).

počet bitov dostupných momentálne vo vesmíre (čo je 10^{120}), ale aj *maximálny počet bitov*, ktorý sa kedy bude v našom zrýchlene sa rozpínajúcom vesmíre nachádzať (čo je zas 10^{122})²⁰.

Tzv. obyčajných ľudí ale určite viac zaujíma, akým množstvom informácií budeme môcť *reálne disponovať* a v akých dlhých *časových úsekoch* budeme môcť informácie čoraz efektívnejšie spracúvať, produkovať a prenášať. Podľa L. Kraussa a D. Starkmana (2002) je pri (experimentálne potvrdenom) zrýchlenom rozpínaní sa nášho vesmíru naša situácia veľmi neradostná, pretože v jeho dôsledku sa nielenže už pred 5 miliardami rokov začala (nami) pozorovateľná časť vesmíru *postupne zmenšovať*²¹, ale asi o 5 biliárd rokov budeme môcť z tohto miesta v priestore pozorovať *už len našu Miestnu skupinu* (asi 30 zatiaľ detegovaných) *galaxií*, zatiaľ čo v ešte dlhších časových úsekoch sa po predpokladanom rozpade všetkých častíc hmoty s pokojovou hmotnosťou a vymiznutí termálnych gradientov z nášho vesmíru stane ďalšie prevádzkovanie vysoko energeticky náročných ľudských tiel i počítačov fakticky nemožné, pretože nebudú mať kde odvádzať tzv. odpadové teplo (tamže, s. 53-57). Ak ale vezmeme do úvahy, že pri menších hviezdach tried K a M by rozumný život mohol pretrvať *d ďalšie desiatky miliárd rokov*, určite urobíme lepšie, ak si najprv všimneme tie riziká, ktoré by naše informačné aktivity mohli ovplyvniť *už o niekoľko desiatok rokov, a to úplne fatálne*.

3. Prečo je dnes orientačná informácia dôležitejšia ako transformačná informácia

Je totiž zrejmé, že informácie môžeme v čoraz väčšom objeme získavať a produkovať len ako príslušníci relatívne početnej a technicky vyspelej ľudskej spoločnosti (či civilizácie), ktorá však na začiatku 21. storočia musí čeliť externým a interným globálnym existenčným rizikám, ktoré sa zväčšujú a vyostrujú práve v súvislosti s jej sústavne sa zrýchľujúcim rastom a rozvojom. Mimoriadne dôležité pritom je, že najviac hrozivé nie sú ani tak „čisté“ externé riziká (súvisiace s kometárnymi a asteroidálnymi impaktmi, výbuchmi supervulkánov a pod., t. j. s rôznymi *čisto prírodnými katastrofami*)²², ako skôr „kontaminované“ externé riziká,

²⁰ A to po zohľadnení ďalšieho, tentoraz *de Sitterovho udalostného horizontu*, súvisiaceho práve so zrýchleným rozpínaním sa nášho vesmíru, iniciovaným tzv. tmavou energiou (Davies, 2004, s. 5-6); a bez ohľadu na to, že celkové množstvo *spracúvaných* informácií bude vo vesmíre sústavne rásť, *aj keď tiež nie donekonečna*, pretože, ako zdôrazňuje Davies (tamže, s. 6), z tzv. holografickej limity vyplýva, že vesmír je systém *s konečným počtom stavov* a tak bude opakovane navštevovať (angl. – re-visit) všetky (svoje) možné stavy počas tzv. Poincarého cyklov, aj keď v monštruózne dlhých časových odstupoch či intervaloch rádu (10^{10})²⁶ (Penrose, 1990, s. 315).

²¹ A tzv. kozmický horizont (alebo horizont viditeľnosti) čoraz viac približovať k našej Miestnej skupine galaxií.

²² Ako ďalej objasňujeme v našom príspevku *Aké úzke je globálno-evolučné hrdlo?*, prednesenom 29. 6. 2010 na interdisciplinárnej konferencii Fyzika a etika V v Nitre a onedlho publikovanom v konferenčnom zborníku.

iniciované alebo zosilňované ľudskými civilizačnými (a informačnými) aktivitami (ktorých najlepším príkladom je globálne otepľovanie), a najmä *interné riziká*, súvisiace s tým, ako je organizovaná a riadená ľudská spoločnosť, presnejšie, *sociálna forma pohybu hmoty* ako určitá *bio-psycho-sociokultúrna jednota*, ako rozšírene sa reproduktujúci, vysoko komplexný a nestabilný systém, náchylný k náhlemu prechodu do katastrofického behaviorálneho módu.

Práve preto si myslíme, že pri vymedzovaní *životne dôležitej, t. j. štruktúrno-funkčnej informácie* už nevystačíme ani s koncepciou tzv. pásma gnozeologickej prístupnosti (Zeman, 1978, s. 172-173) daného „jednak vlastnosťami objektívneho sveta, jednak charakteristikami poznávajúceho ľudského subjektu“, ani s Cejpekovou (2008, s. 18) koncepciou osobnostného (znalostného a skúsenostného) fondu ako „určitého súboru ozmyslených zážitkov najrôznejšej úrovne a najrozmanitejšieho pôvodu, ktorý nám umožňuje takto s odstupom, nadhľadom a individualizovane prijímať informácie z okolitého sveta“, ale potrebujeme koncept úplne nový, koncept zohľadňujúci našu situovanosť do vesmírneho globálno-evolučného prúdu, t. j. koncept tzv. *orientačnej informácie* ako tej a takej informácie, ktorá nám (ľudským jedincom a zároveň príslušníkom rozrastajúcej sa ľudskej spoločnosti) umožňuje pochopiť našu reálnu pozíciu v danom prúde a ako taká sa principiálne odlišuje od tzv. *transformačnej informácie* ako tej a takej informácie, ktorá nám umožňuje plniť naše každodenné povinnosti a úlohy²³.

Orientačná informácia je teda tou životne dôležitou *a (možno aj) štruktúrno-funkčnou informáciou*, v rámci ktorej sú prírodné a ľudské dejiny ponímané ako jeden celok, ako jedna z dvoch paralelne (a proti sebe) idúcich vesmírnych vývojových vetiev s vlastnou dynamikou a permanentným zrýchľovaním sa všetkých procesov (Panov, 2005); pri ktorej sa celkom seriózne uvažuje nad tým (Vinge, 1993; Panov, 2004), či sa ľudské dejiny nakoniec predsa len o niekoľko desiatok rokov nekončia v tzv. *technologickej singularite*, v ktorej akoby do nekonečna (alebo neznáma) divergujú (či zbiehajú sa) všetky exponenciálne sa zrýchľujúce civilizačné procesy (a trendy); a celkom reálnym sa tak stáva buď *náhle vystriedanie*, alebo naopak *dlhodobé „spolužitie“* sociálnej formy pohybu hmoty s kvalitatívne vyššou a omnoho efektívnejšie fungujúcou nadsociálnou formou pohybu hmoty – či už v podobe Panovovho galaktického kultúrneho poľa, alebo Sandbergových (1999) extrémne rýchlo mysliacich (či pracujúcich) *infomorfov*, schopných v *krajnom prípade* uchovávať $5 \cdot 10^{61}$ bitov informácií a vykonávať takmer nepredstaviteľných 10^{85} výpočtových operácií za sekundu (tamže, s. 29).

²³ Čím nemáme na mysli len konkrétne profesijné zručnosti, manažérske schopnosti a pod., ale aj celý súbor tzv. sociálnych zručností, zvyčajne spájaných s emocionálnou inteligenciou, empatiou, toleranciou či asertivitou.

A súčasne aj tou informáciou, ktorá nám dovoľuje predstaviť si našu súčasnú globálnu (či celoplanetárnu) ekonomicko-politickú situáciu (resp. mocenskú interakciu) *ako špecifickú strategickú hru* s rýchlo sa meniacimi pravidlami a proti sebe stojacimi hráčmi (jednotlivými štátmi, mocenskými zoskupeniami, nadnárodnými monopolmi, ale aj tzv. obyčajnými ľuďmi), ktorí buď v nasledujúcich niekoľkých desaťročiach spotrebujú takmer všetky zostávajúce surovinové, energetické a potravinové zdroje a potom sa začnú vyvražďovať v zúfalom boji o posledné odrobinky z voľakedy bohatej tabuly, alebo naopak začnú čoraz premyslenejšie *spolupracovať* pri dosahovaní nie krátkodobých a partikulárnych, ale globálnych evolučných cieľov, predovšetkým pri vývoji *umelej inteligencie*, s pomocou ktorej potom budeme môcť dostatočne efektívne prebudovať našu civilizáciu *ešte predtým*, ako ľahkomyselne vyčerpáme *všetky zostávajúce zdroje*; tú hru, v ktorej nechce prehrať *nielen autor* tejto informáciou možno až príliš nasýtenej state, ale určite ani jej *rovnako zaangažovaný a znepokojený čitateľ*.

Summary

In the first part of this article we discuss about ontological and epistemological statute of information, about what information exactly is, what relation information has against related terms of structure, organisation, arrangement etc., while the most frequently occurred definitions of this maybe the most controversial parameter of our world are briefly characterised and reviewed. In the second part we investigate if information in our universe really increases, in which stages of universe development the most suitable conditions for its accumulation and propagation are, and it in relation to dynamically developing human society. In the third part finally the principled difference between so called orientation information and so called transformation information is being clarified.

Zoznam bibliografických odkazov

1. AUDI, R. (ed.). 1999. *The Cambridge Dictionary of Philosophy, Second Edition*. Cambridge: University Press, 1999. 1001 s. ISBN-10 0-511-07417-4 eBook (Gale).
2. BRUGGER, W. (ed.). 1994. *Filosofický slovník*. Praha: Naše vojsko, 1994. 640 s. ISBN 80-206-0409-X.
3. CEJPEK, J. 2008. *Informace, komunikace a myšlení*. Praha: Karolinum, 2008. 234 s. ISBN 978-80-246-1037-5.
4. DAVIES, P. C. W. 2004. *Emergent Biological Principles and the Computational Properties of the Universe*. [cit. 2010-08-25]. Dostupné na internete: <<http://arxiv.org/ftp/astro-ph/papers/0408/0408014.pdf>>

5. DUROZOI, G. – ROUSSEL, A. 1994. *Filozofický slovník*. Praha: EWA Edition, 1994. 352 s. ISBN 80-85764-07-5.
6. DVOŘÁK, J. – DVOŘÁK, I. – LIEBL, V. 1986. *Rok 2000. Poznáme tajemství života?* Praha: Mladá fronta, 1986. 224 s.
7. FLORIDI, L. 2005. *Semantic Conceptions of Information*. [cit. 2010-08-25]. Dostupné na internete: <<http://plato.stanford.edu/entries/information-semantic/>>
8. FROLOV, I. T. (ed.). 1989. *Filozofický slovník*. Bratislava: Pravda, 1989. 616 s.
9. KRAUSS, L. M. – STARKMAN, G. D. 2002. *The Fate of Life in the Universe*. [cit. 2010-08-25].
Dostupné na internete: <<http://cosmos.phy.tufts.edu/~zirbel/ast21/sciam/cosmos.pdf>>
10. NEFF, V. 2007. *Filosofický slovník pro samouky neboli Antigorgias*. Praha: Mladá fronta, 2007. 456 s. ISBN 978-80-204-1547-9.
11. PANOV, A. D. 2004. *Krizis planetarnogo cikla Universal'noj istorii i vozmožnaja rol' programmy SETI v postkrizisnom razvitiji*. [cit. 2010-08-25]. Dostupné na internete: <<http://Infml.sai.msu.ru/SETI/koi/articles/krizis.html>>
12. PANOV, A. D. 2005. *Scaling law of the biological evolution and the hypothesis of the self-consistent Galaxy origin of life*. [cit. 2010-08-25]. Dostupné na internete: <http://dec1.sinp.msu.ru/~panov/ASR_Panov_Life.pdf>
13. PAVLÍK, J. 2004. *Informace, ontologie, entropie*. [cit. 2010-08-25]. Dostupné na internete: <<http://nb.vse.cz/kfil/elogos/epistemology/pavl1-04.pdf>>
14. PENROSE, R. 1990. *The Emperor's New Mind*. Oxford: University Press, 1990. 466 s. ISBN 0-19-851973-7.
15. PORŠNEV, B. F. 1979. *O začiatkoch ľudských dejín*. Bratislava: Pravda, 1979. 472 s.
16. REEVES, H. 1993. The Growth of Complexity in an Expanding Universe. In BERTOLA, F. – CURI, U. (ed.). 1993. *The Anthropic Principle*. Cambridge: University Press. 181 s. ISBN 0-521-38203-3.
17. SANDBERG, A. 1999. *The Physics of Information Processing Superobjects: Daily Life Among the Jupiter Brains*. [cit. 2010-08-25]. Dostupné na internete: <<http://www.jetpress.org/volume5/Brains2.pdf>>
18. *Slovník - Filozofia a prírodné vedy*. Bratislava: Pravda, 1987. 864 s.
19. ŠMAJS, J. – KROB, J. 2003. *Evoluční ontologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2003. 400 s. ISBN 80-210-3038-0.
20. ŠMAJS, J. 2008. *Filosofie – obrat k Zemi*. Praha: Academia, 2008. 432 s. ISBN 978-80-200-1639-3.

21. Vinge, V. 1993. *The Coming Technological Singularity: How to Survive in the Post-Human Era*. [cit. 2010-08-25]. Dostupné na internete: <<http://www-rohan.sdsu.edu/faculty/vinge/misc/singularity.html>>
22. VIŠŇOVSKÝ, E. (ed.). 2004. *Filozofia ako problém? Dvanásťkrát o zmysle filozofie*. Bratislava: Kalligram, 2004. 272 s. ISBN 80-7149-651-0.
23. WARD, P. D. – BROWNLEE, D. 2003. *The Life and Death of Planet Earth*. New York: Henry Holt, 2003. 241 s. ISBN 0-8050-6781-7.
24. ZEMAN, J. 1978. *Teorie odrazu a kybernetika*. Praha: Academia, 1978. 252 s.

Problém persony v Jungovskej koncepcii osobnosti vo vzťahu medzi vedomím a nevedomím

Mgr. Tomáš Gerbery

Katedra filozofických vied

Významný švajčiarsky psychoanalytik a psychoterapeut Carl Gustav Jung vniesol svoju osobnú kontroverziu do mnohých disciplín, ktorými sa vo svojom živote zaoberal. Či už sa jednalo o psychológiu, filozofiu, religionistiku či niektoré antropologické a kulturologické aspekty jeho výskumu, nikdy sa neprestal zaoberať problémom človeka a jeho vedomej osobnosti fungujúcej na báze kooperácie s nevedomím. V dostupnom výbere Jungovho diela ide o syntézu niekoľkých významných prác¹ na tému nevedomia, ktorých teoretické východiská sú postupne doplňované obrovským množstvom empirického materiálu².

V otázke vzťahu medzi osobným a kolektívnym nevedomím Jung automaticky formuluje problematickosť skoršieho Freudovho prístupu k nevedomiu, ktorý je nekomplexný vzhľadom na preexponovanosť vytesnených infantilných tendencií ako primárnej (a v u raného Freuda dokonca jedinej) funkcie nevedomia.

Freudom založený vzťah medzi egom a superegom, ktoré pôsobí na vytesňovanie určitých častí osobnosti, je napriek svojej vysokej pravdepodobnosti a redukcionistickej sympatickosti na vysvetlenie vzťahu medzi vedomím a nevedomím, nedostatočný. Pokiaľ by bolo nevedomie iba skládkou, či menejcennou časťou psychiky, akýmsi podvedomím, nedokázalo by vyrovnanú osobnosť, ktorá svoj nevedomí materiál priblížila prahu vedomia, ničím prekonať: „Podprahovosť veškerého materiálu nelze vysvětlit podle principu vytěsnění, jinak by člověk zrušením vytěsnění musel nabýt fenomenální paměť, která už nic nezapomíná“ (Jung, 2000b, s. 14). Nevedomie je podľa Junga studnicou, ktorej nielenže vedomie vďačí za svoj vznik, ale aj za svoje vymedzenie a navyše, o čo sa Jung vo svojom výskume usiloval, o možnosť akejsi vlastnej psychologickej genézy vedomia. Otázka: „Čo je

¹ Predovšetkým sa jedná o prednášku *La structure de l'inconscient* z roku 1916 neskôr vydanú pod názvom *The Concept of the Unconscious* v *Collected Papers on Analytical Psychology*, ako aj o čiastočne doplnenú prednášku *Obsah psychózy* z roku 1912.

² Za primárny empirický materiál môžeme pokladať vlastné Jungove poznámky a lekárske správy ako aj anamnézy pacientov či opis ich vlastných zážitkov, pričom sekundárnu kategóriu zastupujú práce, správ a poznámky Jungových kolegov psychoanalytikov (Freud, Adler, Bleuler) či odborné práce z iných oborov.

nevedomie?“ je v celej svojej komplexnosti zložitá a menej praktická než otázka: „Ako nevedomie pôsobí na vedomé procesy vytvárania osobnosti?“.

Kráľovskou cestou ku skúmaniu nevedomia, ako ju nazval Freud vo svojom slávnom diele *Výklad snov*, je symbolická analýza snových obrazov. Pojem symbolický v Jungovom ponímaní nadobúda dôležitosť vzhľadom k potrebe deskripcie obsahu snu, ktorý úspešne odoláva našim vedomým obmedzenou jazykovou schopnosťou založenou na reprezentácii a kontextualizácii. Sen však nie je vedomým výmyslom, ale symbolickou komunikáciou, kedy je nevedomie komunikátorom a komuniké zakódovanou správou, ktorú nie je možné na základe bežnej skúsenosti prezentovať ako úplnú či pochopenú. Navzdory Freudovi (ako aj klasickej mystickej teórie sna) Jung obracia modalitu vzťahu vedomia a snovej reality, keďže podľa jeho skúsenosti sny „(...) zrejme opakujú vedomí, ale bez vedomé kritiky, ktorou co nejzásadnejšie ignorujú. Opakujú totiž vedomé obsahy, ale nikoli v úplnosti, prosazujú fantazijné stanovisko proti „zdravému ľudskému rozumu“ (Jung, 2000b, s. 21).

Takto získané poznatky Jung spracúva no vyzdvihuje ich divergenciu vo vzťahu ku konkrétnemu človeku. Nejde však už o predchádzajúce rozlišovanie medzi „predvedomím“ (Vorbewußte), medzi „podvedomím“ (subconsciousness) a „nevedomím“ (unconsciousness), ale ako zaznamenáva vo svojom diele *Premeny a symboly libida*, je nutné rozlišovať medzi kolektívnym nevedomím a osobným nevedomím (Jung, 2000b, s. 24). Nie je možné jednoznačne tvrdiť, že medzi morálnymi kvalitami človeka a jeho nevedomými dispozíciami je akýsi kauzálny vzťah, avšak empirickým faktom zostáva, že vďaka morálnej tenzii dochádza, uvedomenej často až prostredníctvom rušivej neurózy, ku kontaktu vedomia s obsahmi vytesnenými do sféry nevedomia. Vedomé zavŕšenie tohto vzťahu vedie k asimilácii svojho pôvodne nevedomého bytostného Ja (Self) do vedomia, ktoré je známe ako proces individuácie.

Ako dôkaz procesu vplyvu nevedomia sa často uvádza *anamnésis*, čiže rozpomínanie, v psychoanalytickom kontexte však už nie na nemenný svet Ideí, ale na predvedomé, teda mimoosobnostné zážitky, alebo prozaickejšie, o metódu výskumu a objavu (research and invention)). Ak by samotné vedomie ako určitá štruktúra disponovalo určitou sumou riešení, nebolo by nutné na rôzne riešenia prichádzať celé veky. Opačným vzťahom je *kryptomnézia*, čiže vybavenie si spomienok, ktoré vzbudzujú dojem originálnosti, ktorá je pre vedomie bez objektívneho arbitra len zložitá odlíšiteľná od *anamnésis*. Tak či onak by vedomie určitého jedinca disponovalo celou schémou riešení, zatiaľ čo štruktúra vedomia iného jedinca by bola projektovaná absorbovať dané poznatky a následne si ich vybaviť a prezentovať vo forme opätovnej inovácie. Tento proces nadmieru pripomína Nietzscheho teóriou večného návratu.

Asimilácia nevedomia však podľa Junga prebieha v dvoch najčastejších variáciách: prvá skupina si tak buduje nepominuteľné, ba nepríjemne vystupňované sebavedomie, druhá skupina však trpí a je utláčaná prostredníctvom nevedomých obsahov, čo vedie k postupnej rezignácii (Jung, 2000b, s. 27-28). Za voluntaristickým Jungovým tvrdením³ ohľadom dvoch kategórií asimilácie nevedomia sa však skrývajú hlbšie motívy, ktoré vedú k posilneniu vzťahu k objektu v aktívnom či reaktívnom zmysle, čoho dôsledkom je posilnenie kolektívneho momentu.

Zdanlivé prekonanie morálnych predsudkov vedie pri asimilácii nevedomia často k pocitu „bohorovnosti“ či identifikácie sa s ideou „nadčloveka“, ktorá sa často hodnotí ako spoločensky atraktívna vlastnosť či dokonca ako asertivita, avšak v konečnom dôsledku dochádza k zrúteniu individua a veľkú časť jeho nevedomých procesov začínajú preberať nevedomé mechanizmy. Tento stav Jung nazýva postupnou psychickou infáciou, pričom aktívna kompenzácia neukončenosti asimilácie nevedomých obsahov sa často prejavuje ako docilita či stotožnenie sa s určitým úradom alebo spoločenskou pozíciou (Jung, 2000b, s. 33), ktoré môže prerásť do schizofrénie. Samo o sebe je totiž len dôsledkom vrodenej slabosti konkrétnej osobnosti jedinca voči autonómnym obsahom kolektívneho nevedomia.

Dôležitým faktorom výstavby vlastnej osobnosti je podľa Junga nielen rozlíšenie osobného a kolektívneho nevedomia, ale práca s vyššou časťou psychických funkcií („*parties supérieures*“), teda vedomia a osobného nevedomia, prostredníctvom úsilia oprostiť sa od inflácie spôsobenej zosobňovaním kolektívneho nevedomia vedúceho k strate svojho ja, prípadne k chorobnej vôli k moci. Osobná analýza bežného človeka a jeho „liečba“ je však často prevádzaná neuspokojivým výsledkom – väčšinou ide o vyriešenie problému návratu do „normálneho“ života zatiaľ čo, podľa Junga, by cieľom malo byť úsilie o individuáciu, čiže o dosiahnutie stavu svojho bytostného Ja, ktoré však bežný človek okázalo ignoruje.

U primitívom je možné pozorovať, nakoľko spôsobuje kolektívna psyché určité prejavy infantilného správania (v oboch extrémnych prejavoch), ktorými disponujeme aj my, avšak v oveľa subtílnejšej forme. Ide predovšetkým o *personu* čiže masku, ktorú primitív ritualizuje ako faktickú premenu, zatiaľ čo moderný človek ju má ako nevedomú časť svojej osobnosti s ktorou sa často identifikuje a pod ktorou ho pozná aj jeho najbližšie okolie. Dôvodom infantilnej identifikácie s *personou* je na jednej strane ochranná funkcia psyché,

³ „Když se teď analyticky přesněji podíváme naoba způsoby reagování, shledáme, že za optimistickým sebevědomím prvních spočívá stejně hluboká, nebo lépe řečeno ještě hlubší bezmocnost, vůči níž se vědomí optimismus vyjímá jako nevydařená kompenzace. Za pesimistickou rezignací druhých se skrývá vzdorovitá vůle k moci, která co do sebejistoty mnohonásobně převyšuje vědomý optimismus prvních“ (Jung, 2000b, s. 28)

ktorá vytvára bariéru pre neželanými vplyvmi prostredia – individualita sa však vytesňuje a stráca zábrany pred deštruktívnosťou, anarchizmom či akoukoľvek inou patológiou. To však nevylučuje existenciu daného jedinca v spoločenstve, či dokonca negatívny vplyv spoločenstva, ktorého dôsledkom môže byť identifikácia s *personou*, ktorá je produktom kolektívnej psyché ako odpovede na požiadavky daného spoločenstva, čím sa sebeinteligentnejší jedinec mení na kolektívneho človeka čiastočne alebo úplne zbaveného zábran. Modernej racionalite sa napriek zdanlivému egocentrizmu môže zdať prijatie diktátu kolektívneho nevedomia ako pozitívne či dokonca vysoko kreatívne riešenie vlastnej existenčnej prázdnoty, Jung však varuje: „Kolektivní pudy a základní formy lidského myšlení a cítění, které analýza nevědomí rozpoznala jako účinné, jsou pro vědomou osobnost výdobytkem, který nemůže přijmout, aniž se sama podstatně narušila“ (Jung, 2000b, s. 47).

Spoločne s Baconom kritizuje Jung idolatriu, pričom jej najhorším prejavom vzhľadom na možnosť dosiahnutia individuácie je napodobňovanie. Subjektívna analýza „objektívnych“ kritérií napodobňovania za účelom jeho pozitívneho odôvodňovania nutne zlyháva, prerastá v sugesciu a postupne zvyšuje (nevedomú) sugestibilitu jedinca. V danom momente je jedinec odolný minimálne alebo vôbec proti akejkoľvek forme duševnej infekcie. Bolševizmus, maoizmus či národný socializmus sú dostatočné dôkazy a poskytujú obrovský počet vzoriek, pričom odlišnosť myslenia na základe individuálnej diferencie sa v danom momente podľa Junga redukuje na obyčajnú pózu, pričom faktická nadvláda patrí kolektívnej psyché. Objavovanie individuality v sebe samom je nanajvýš zriedkavý a odvážny celoživotný proces úspešne vrcholiaci v procese individuácie.

Hra na jedinečnosť, ktorá je v Západnej kultúre natoľko rozlíšená, má však aj pozitívnu funkciu, ktorú môže psychoterapeut, či sám postihnutý, pokiaľ jeho stav neprerástol do psychózy, využiť vo svoj prospech. Psychologickú dištanciu dokáže zužitkovať za účelom skúmania, nakoľko je jeho vedomá osobnosť zahalená *personou* a nakoľko o sebe môže vyhlásiť, že pozná. Sokratovské „gnóthi seauton“ je v psychoanalytickej teórii aj praxi často používané v mnohých variáciách, avšak u Junga patrí na piedestál psychoanalytickej maximy. Avšak je dôležité si uvedomiť, že určití jedinci či niektoré špecifické stavy si vyžadujú odbornú pomoc, kedy sám prostredník musí splňať atribúty vyrovnanej osobnosti, a podrobiť subjekt psychoanalýze. Pričom analýzou osobného nevedomia „je do vedomí priveden kolektivní materiál současně s prvky individuality. (...) Jakmile se zruší osobní vytěsnění, vynoří se – vzájemně promísěny – individualita a kolektivní psyché a nahradí dříve vytěsněné osobní fantazie.“ (Jung, 2000b, s. 51-53).

Ďalším pozitívnym javom pri hre „quid pro quo“ medzi nevedomým ustanovením *persony* a prístupom k vedomému poznaniu vlastnej individuality, je akt regresívneho obnovenia *persony*, ktoré je výnimočne vhodné v momente, kedy si jedinec vlastným preceňovaním privodil extrémne negatívnu životnú situáciu. Infantilné utlačenie osobnosti môže mať v tomto prípade úspech pri nastolení stavu osobnosti a pôvodný individualizmus, je nahradzovaný individuáciou. Nemožno však tvrdiť, že nastolenie problému individuácie popiera akýkoľvek súvis s kolektívnym zameraním psyché: „Individualismus je úmyslné vyzdvihování a zdůrazňování domnělé svéráznosti v protikladu ke kolektivním zřetelům a závazkům. Individuace však znamená tak říkajíc lepší a úplnější naplnění toho, k čemu je člověk kolektivně určen, protože je respektována svéráznost jedince, dá se očekávat lepší sociální výkon, než když je tato svéráznost zanedbávána, nebo dokonce potlačována. (...) Individuace může znamenat jen psychologický vývojový proces, který naplňuje daná individuální určení, jinými slovy, činí člověka tím určitým jednotlivcem, kterým už prostě je“ (Jung, 2000b, s. 70). Individuácia predpokladá zosobnenie človeka ako biopsychosociálnej bytosti, takže na rozdiel od individualizácie, nie je spoločensky direktívna, to však neznačí, že nebude prejavovať, vzhľadom na myslenie väčšiny, určité elitárske tendencie, najmä vo vzťahu k sebe, svojmu blízkeho okoliu ako aj svojím činom predpokladajúcim určitú činnosť a profesionalitu. Dosiahnutie tohto stredu, o ktorí sa vo svojej múdrosti usilovali už starovekí myslitelia, Jungom nazývaného bytostného Ja je samotným cieľom procesu individuácie, pričom je Jung podotýka: „Intelektuálne není bytostné Já nic než psychologický pojem, konstrukce, která má vyjádřit nám nepoznatelné jsoucno, jež jako takové nemůžeme pochopit, protože přesahuje možnosti našeho chápání, jak to vyplývá z jeho definice“ (Jung, 2000b, s. 152).

Pravdepodobne sa ale individuovaná osobnosť stane cieľom nepriateľstva blízkeho okruhu, ktorí si zvykol ťažiť z *persony* daného jedinca, pričom jedinci daného okruhu racionalizujú svoje správanie a argumentujú svojou väčšinou. Nejedná sa však o nič iné, než o obľúbenú nietzscheovskú tému vyzdvihovania cnosti u druhých za účelom vlastného prospechu. Jung nielenže otvára filozoficky plodnú debatu o možnosti, postmodernou zavrhaného pojmu, ľudskej prirodzenosti prostredníctvom kolektívneho nevedomia ako akejsi substancie, z ktorej pochádza vedomie každého jedinca, obsahujúce vlastnú osobnú sféru nevedomia, ale zároveň odmieta formulovať akýkoľvek uzavretý systém. Odmieta akýkoľvek spiatočnický fanatizmus autority univerzálnej pravdy. Hoci sa relativizáciou vedomia „má omezit jeho jednostranná a nadsazená platnosť (...) relativizace nesmí jít tak daleko, aby fascinace archetypickými pravdami přemohla já“, avšak bez danej relativizácie sa

vytvára zárodok sebaopotvrdzovania, kedy sa „věčné pravdy (...) stávají nebezpečnými poruchami, jestliže potlačí jedinečné já a žijí na jeho útraty a k jeho škodě“ (Jung, 2000b, s. 297)

Summary

In this article we try to approve the one of main theories of Swiss psychoanalytic C. G. Jung – empirically veritable fact, that unconscious interfering the conscious personality and creating „persona“ known well as „mask of identity“. Self-identification with „persona“ leads to state of infantilisation – subject can't longer act as self-conscious personality and his sense of self and reality has torned appart. The social community is also supporting the subject's persona in the view of gaining advantage from his false personality and increasing the chance of disguising own false personalities.

Zoznam bibliografických odkazov

1. JUNG, C. G. 2000a. *Výbor z díla I – Základní otázky analytické psychologie a psychoterapie v praxi*. Brno : Nakladatelství Tomáše Janečka, 2000.
2. JUNG, C. G. 2000b. *Výbor z díla III – Osobnost a přenos*. Brno : Nakladatelství Tomáše Janečka, 2000.
3. JUNG, C. G. 2001a. *Výbor z díla IV – Obraz člověka a obraz Boha*. Brno : Nakladatelství Tomáše Janečka, 2001.
4. SHARP, D. 2005. *Slovník základních pojmů psychologie C. G. Junga*. Brno : Nakladatelství Tomáše Janečka, 2005.

Byť samým sebou a sám, alebo byť samým sebou s Bohom? : Soren Kierkegaard

PhDr. Róbert Halaj

Katedra filozofických vied

Postava S. Kierkegaarda sa často skloňuje v spojení s existencializmom. Vari aj preto, že v spôsobe filozofovania tohto dánskeho autora, objavili existencialisti jednu zo svojich ariadniných nití. Medzi hlavne impulzy autorovho učenia, ktoré našli odozvu v existencializme, bola otázka autenticity človeka. O jej „praotcovstvo“ sa Kierkegaard delí najmä so J.-J. Rousseauom. J. Piaček spomína, že už u Kierkegaarda nachádzame „...formu expozície dvojice autentického a neautentického, a síce kontrapozíciu konkrétneho (alebo existenciálneho) myslenia ako autentického prístupu k sebe samému a abstraktného myslenia ako neautentického prístupu k sebe samému.“ (Piaček, 1998, s.437)

V tejto stati bude naše primárne úsilie zamerané na problém autenticity u Kierkegaarda. Uvidíme, že pri pokuse o jeho expozíciu si Kierkegaard (podobne ako neskôr Sartre a i.) pomáha opismi toho, čo je neautentické. Do hry nám v tomto bode vstupuje aj otázka spolubytia, nakoľko to čo ohrozuje našu autenticitu u Kierkegaarda často splýva s tým, čo sa týka práve spolubytia, ktoré je obvykle „to“ neautentické. Problém autenticity je prítomný vo všetkých troch štádiách vývoja Kierkegaardovho človeka: v *estetickom*, *etickom* a *náboženskom*. Ako uvidíme neskôr, v každej z týchto etáp vývoja človeka, cesta k autenticite súvisí s niečím iným.

Medzi konkrétnosťou a abstraktnosťou Kierkegaard buduje duktus, v ktorom kondenzuje jeho uvažovanie o autenticite. Stojí za zmienku, že napriek iracionálne ladenému konceptu človeka, Kierkegaard použil pri svojom uvažovaní dialektickú triádu svojho abstraktno-objektivistického rivala Hegela. Podľa Golomba dištinkciu medzi oboma verziami „vývinu ducha“ možno vidieť v tom, že Kierkegaardova existenciálna verzia dialektiky je „...individuálna, vášnivá a diskontinuitná, uskutočnená cez skoky a krízy.“ (Golomb, 1995, 53) Podľa J. Piačeka Kierkegaard v spôsobe pohľadu na filozofické problémy človeka odmieta Heglovo myslenie ako „...abstraktný myšlienkový systém, ktorý dosadzuje za skutočnosť i za človeka, a abstraktný myšlienkový most, ktorým premostuje priepasť medzi

nekonečnom a človekom. Pritom samotná skutočnosť, a pokiaľ ide o človeka, skutočná povaha človeka zostáva pre toto myslenie nedostupná a skrytá.“ (Piaček, 1998, s.438)

Do svojej verzie dialektiky Kierkegaard obsadzuje jednotlivca. Pričom svojimi úvahami o tom, kto je *jednotlivec*, otvára cestu hľadania individuálneho autentického „Ja“: „Kdo poznal, že existovať ako jedinec je to nehroznejší, čo sa vôbec môže stať, môže bez obav prohlásiť, že to je najväčšia vecí vôbec.“ (Kierkegaard, 1993, s.65)

Kierkegaardov nekľud a znepokojenie nad tým, čo človeku obvykle kalí zrak a hatí cestu k autentickej existencii, pramenili okrem osobných skúsenosti aj z vtedajších pomerov v spoločnosti. V tejto súvislosti Golomb píše, že „dve hlavné sily jeho doby stratili autoritu. Na pôde náboženstva to bol pokles kresťanskej viery v konvenčnú normu plytkej buržoáznej etiky. Na intelektuálnej úrovni, hegliánsky systém, ako prázdna abstrakciu, ktorá stratila svoju motivačnú a inšpiratívnu silu“. (Golomb, 1995, s.41) Kierkegaard sa novú nádej pre človeka rozhodol vybudovať špecifickou kombináciou individuálno- emocionálneho prístupu pri nazeraní naň, doplnenú o religiózny pátos, ktorý ako uvidíme neskôr, tvorí vrchol pyramídy na ceste človeka k autentickej existencii. Aby Kierkegaard väčšmi „zaangažoval“ čitateľov do svojich úvah, využíva často rôzne „...obrazy, podobenstvá a drobné epické útvary aforistického charakteru...“. (Žitný, 2006, s.32) Ba čo viac, k svojej vízií o autenticite jednotlivca sa snažil Kierkegaard lákať čitateľov aj používaním rôznych pseudonymov: „Masky vábia divákov, chceme poznať kto je za nimi. Naša zvedavosť je burcovaná a čítame maskované zápisky, ktoré otvárajú nás samých nepriamym vábením“(Golomb, 1995, s.43).

Napriek tomu, že Kierkegaard patril k tým autorom, ktorí nekládli osobitý dôraz na budovanie systematického filozofického systému, spomínali sme, že jeho učenie možno interpretovať cez spojenie troch „voľných“ štádií vývoja človeka. Pre naše uvažovanie o autenticite je to „vodítková“ skica, ktorú si môžeme predstaviť ako rebrík pozostávajúci z troch stupienkov.

Na prvom stupienku Kierkegaard obsadzuje jednotlivca do role estéta, ktorého zorné pole života podčiarkuje modla bezprostrednosti a okamžiku. Analógiu takto „nastavenej“ existencie reprezentuje Kierkegaardovo dielo *Zvodcov denník*. Existenciálne ladený Camus na margo tejto knihy neskôr povedal, že sa jedná o „...ozajstnú príručku spirituálneho cynizmu“(Camus, 1993,22).¹ Z istého uhla pohľadu, sa niet čomu čudovať, keď Kierkegaard smelo hovorí o stratégií estetického života, v ktorom je v popredí nenabažený, v podstate nihilistický egoizmus: „...všetko sa musí naučiť, všetky pohyby nekonečného!...keď si tieto

¹ Napriek tomu sa Camus nechal inšpirovať kierkegaardovskými motívmi estetického života, ktoré stelesňuje jeden z variantou autentického života založenom na absurdite a to *donjuanstvo*.

premeny osvojí, vtedy dodám erotiku. Až potom bude taká, akú ju chcem mať...tým sa moja služba končí, vtedy stiahnem plachty...“(Kierkegaard, 2003, s.103) Takýto život je v konečnom dôsledku len manifestáciou prázdna pod rúškom abstrakcie, „který neautentická existence proměnila do neautentické podoby.“(Umlauf, 2005, s.147) Pravidlo Kantovho morálneho imperatívu pri estetickom životnom štýle zlyháva. Nakoľko ideál ženy tu predstavuje prázdny vzorec (nástroj, prostriedok), do ktorého môže byť v ktoromkoľvek momente dosadený ktokoľvek. Zvodcovi totiž nejde o konkrétnu ženu, ale o ženu ako takú.

V duchu kierkegaardovského *Bud’/Alebo* si človek volí existenciu založenú na vlastnom vnútre (autentický kurz), alebo sa síce hektickým ale neosobným spôsobom oddáva životu mimo seba. Estét bažiaci po krátkodobých slastiach a pôžitkoch, nemôže byť podľa Kierkegaarda autentický, lebo bytuje pod jarmom živočíšneho pudu, ktorého diktátu je podriadený. V područí toho „diktátu“ sa nachádza aj veľký otáznik o jeho slobode. Cyklický a mechanický život striedajúci sa s vášňou, nasýteným, odpočinkom a ďalšou vášňou, je u Kierkegaarda pohybom v blúdnom kruhu, nakoľko sa človek samému sebe vyhyba. Pod neosobnou nadvládou vášní dochádza k *odcudzeniu* jednotlivca, pretože absentuje zmysel pobytu, ktorý ostáva prázdny. Odcudzenie signalizuje neautenticitu, nakoľko „existence vedena mimo seba musí byť prázdna, což ovšem neznamená nečinná. Žije v plnosti smyslových zážitků...tím manifestuje světu svou prázdnotu.“(Umlauf, 2005,s.141) Podľa Kierkegaarda cesta od neosobného k autentickému bytiu je sprevádzaná pocitmi nudy, úzkosti, zúfalstva až beznádeje. Cez ne si jednotlivec uvedomuje, že v pôžitkárskom spôsobe života ostávajú naplnené len vášne, nie potreby porozumenia bytiu a zmyslu bytia. Cesta k ich hľadaniu nás u Kierkegaarda privádza do druhého - etického štádia existencie.

V etickom štádiu je rovnako dôležitá prítomnosť ako v estetickom, ale v etickom si konkrétnou voľbou subjekt vydobýja autenticky prežívanú prítomnosť. Umlauf uvádza, že „eticky založený subjekt chce být důsledně sám sebou, se vší vážností, zde a nyní, a to vzhledem k horizontu hodnot a odpovědnosti... minulost dostává smysl v přítomnosti a budoucnost je očekávána v jistotě pravdivého rozhodnutí determinujícího život v jeho celistvosti.“(Umlauf, 2005, s.279)

Kierkegaard hovorí, že „estetické v člověku je to, čím je člověk bezprostředně tým, čím je; etické je to, čím sa stane tým, čím sa stane.“ (Kierkegaard, 2007, s.633) Estetické je v človeku zastúpené ako to, čo chce život vychutnávať, etické ako to čo nariaďuje životu všeobecne platný systém morálnych noriem a povinností, rozhodovanie na základe spoločného blaha a pod. V etickom štádiu u Kierkegaarda sa nám k problému autenticity pripája spolubytie, nakoľko morálka ako doména tohto štádia, zaväzuje k rešpektovaniu

určitých povinností väčší počet ľudí. Okrem toho sa jednotlivec v etickom štádiu voľbou zvnútorňuje, ale zároveň sa aj otvára „zo seba“ smerom k „uzákonenému“ etickému všeobecnu, v ktorom žije a koná. Predchádzajúce podmienky estetického života tu nahrádza zásadný zlom. Existencia „...se začína vzťahovať bytostnejším zbúsobom samak sobě a snaží se uskutečnit ve svém živote určitou vyšší jednotu.“ (Olšovský, 2005,s.41)

Podľa Kierkegarda až záväzkom k rešpektovaniu určitých morálnych pravidiel sa uzákoňuje naša skutočná sloboda a zodpovednosť. Povinnosť a zodpovednosť sú u Kierkegarda tým, čo naplňa etickú dimenziu nášho života konkrétnym obsahom. Existencia etických pravidiel, nás ale nezabaví úzkosti, lebo rozhodovať sa môžeme len za seba. Vedomie slobody tu môže dokonca úzkosť stupňovať, pretože jednotlivec si uvedomuje nutnosť voľby a vždy nové možnosti rozhodovania. Existenciálne prežívanie skutočnosti-pocity zúfalstva a úzkosti majú podľa autora význam, lebo bez nich sa nemožno dostať k definitívnej pravde, ktorá sa završuje v Bohu.

Pod ťarchou týchto pocitov sa často stáva, že jednotlivec môže unikať do *Verejnosti*, v ktorej sa „nejenže anonymně píše...dokonca se anonymně mluví.“(Kierkegaard, 1996, s.81) *Verejnosť* (de facto „spolubytie“) Kierkegaard stavia do opozitu voči tomu, čo je autentické. Jeho stanovisko je jednoznačné: Keď je jednotlivec autentickým „...tím určitým, čím je, k veřejnosti nepatří.“ (Kierkegaard, 1996, s.63) Naznačené momenty vrhajú u Kierkegarda skepsu nad možnosť nášho autentického pobytu s inými. To podčiarkujú aj slová J.Piačeka: „Kierkegaard odmieta možnosť bezprostredného zážitku šťastia prežitého s druhým človekom.“ (Piaček, 1998, s.436)

Konkrétnu podobu takto načrtnutej úvahy objavujeme v priereze celej Kierkegardovej tvorby. Okrem autorových úvah o manželstve, ktoré je syntézou duchovného a telesného, konečného a nekonečného, nenájde ani v etickom štádiu druhého človeka prítomného v pozitívnom význame. Aj Kierkegardov rytier vášne volí radšej absurdno. Niet pre neho väčšej lásky (k druhému človeku) ako tej neopätovanej. Čím sa rytier viac oddá láske, ktorú pozná a uchová si ju stále pred očami, tým viac ju (aj seba) pozdvihuje do sféry duchovna. Aj pre neho platí, že „každý je velký v poměru k tomu, v co doufá“ (Kierkegaard, 1993, s.15). To znamená, že čím viac verí a stráži si pocit nenaplnenej lásky, tým vášnivejšie, absurdnejšie a plnšie žije. Tým, že rytier vášne volí absurdno- verí tomu čo sa nikdy nenaplní, naplno oživuje paradox, ktorý ho pozdvihuje a v rovine ktorého žije.

Čo samotný paradox znamená? Ako uvidíme, paradox predchádza skoku človeka z jedného štádia existencie do druhého, či tretieho a naopak. Paradoxná situácia vždy prináša kontakt s absurdnom. Kierkegaard obhajuje túto pozíciu slovami, že paradox,...je vášň

myšlenky, a mysliteľ bez paradoxu je jako milovník bez vášne a ubohý chlap. Nejvyšší silou vášně je chtít samu sebe zničit; tak je také nejvyšší vášní rozumu vyvolat střetnutí, lhostejno zda střetnutí tak či onak povede k jeho zániku. Nejvyšším paradoxem myšlení je chtít objevit něco, co myslet nemůže...“(Kierkegaard, 1997, s.54) Kierkegaard chápe paradox ako podstatnú črtu našej existencie, ktorá oživa na všetkých troch stupienkoch jeho uvažovania o vývoji človeka. K tomu prečo sa paradox Kierkegaardovho človeka tak bytostne dotýka, prispieva svojím tvrdením Golomb: „Človek je duchovné Ja pokúšajúce sa spojiť protichodné tendencie tela a duše, možnosti a nevyhnutnosti.“(Golomb, 1995, s.56)

Obrazom voľby založenej na paradoxe je známy príbeh o Abrahámovi, ktorý si Kierkegaard požičal z biblie. Tento príbeh tematicky presahuje obsah druhého- etického štádia a ocitá sa na pomedzí medzi etickým a náboženským. Boh požiadal Abraháma, aby obetoval svojho syna Izáka. Abrahám stál pred kardinálnou voľbou: obetovať syna, alebo neposlúchnuť Boha? Inak povedané, realizovať povinnosť voči Bohu, alebo poslúchnuť „etiku“, ktorá v tomto prípade káže milovať syna. Ako je známe, Abrahám „s vírou odešiel...z otcovskej zeme a stal sa cizincem v zemi zaslíbené.“(Kierkegaard, 1989, s.16)

Z pohľadu štátu, spoločnosti, národa ide o vraždu, z pohľadu viery ide o hlboké vnútorné rozhodnutie. J. Golomb v tomto kontexte píše, že Kierkegaard ako „...prvý moderný filozof autenticity sa nás snaží zahrnúť skutočnou zrážkou medzi autenticitou a etikou. Jeho verzia príbehu o Abrahámovi navrhuje, že cesta k autenticite môže prebiehať za racionálnou komunikáciou a étosom počestnosti.“(Golomb, 1995, s.62) Podľa samotného Kierkegarda vraj Abrahám neobetoval syna preto, aby si získal posmrtný život, ale aby bol šťastný na tomto svete. Svojím konaním sa Abrahám dostal do osobného vzťahu s Bohom. Dosiahol stupeň subjektivity, totožný so subjektívnou vôľou- absolútnou slobodou, vďaka čomu stál a stojí vyššie ako čokoľvek všeobecné, či univerzálne.

Abrahámovo neľahké rozhodnutie dozaista sprevádzalo zúfalstvo. Zúfalstvo ako také v tomto prípade priamo súvisí s autenticitou, nakoľko odkazuje na nutnosť voľby medzi individuálnou vôľou a všeobecne platnými normami správania. Kierkegaard diferencuje medzi dvoma druhmi zúfalstva. Jeden druh zúfalstva môže prameniť z toho, že „...nechceme byť sami sebou, t.j. zoufalstvi slabosti.“(Kierkegaard, 1993, s.154) Druhý druh „...zoufale chcieť byť sám sebou.“ (Kierkegaard, 1993, s.170) Zúfalstvo dozaista prežíval aj Abrahám, ktorý sa zriekol svojej „človečenskej vernosti“ a oddal sa do rúk tej Božej. Na tomto príklade možno vidieť, že u Kierkegarda nemôže človek objaviť autenticitu len v sebe samom. Autor vyzýva svojich čitateľov k autenticite, ale len k takej, ktorá sa dá „... uskutočniť jedine vo vzťahu

k Bohu.“(Kierkegaard, 1989, s.137) Podľa Kierkegaarda je potrebné, aby bol človek samým sebou, ale na to je potrebné aby bol spojený s Bohom.

Týmto spôsobom sa dostávame k najautentickejšimu- tretiemu štádiu, v ktorom sa náš autor snaží presvedčiť, že jedine vo vzťahu k Bohu môžeme byť sami sebou. Pretože jednotlivec je „uvědomělá syntéza nekonečna a konečna, jež má vztah sama k sobě a jejímž úkolem je aby se sama sebou stala, dá se to uskutečnit jedine ve vztahu k Bohu.“(Kierkegaard, 1989, s.137) Naše *Ja* teda nadobúda svoju autenticnosť jedine vo vzťahu k večnej, božej existencii. Je to absolútny vzťah k absolútnemu.

Kierkegaard sa nás snaží presvedčiť, že až v náboženskom štádiu života sa rozhodujeme za seba, zatiaľ čo v etickej dimenzii sa rozhodujeme na základe všeobecne platných pravidiel. Individuálny cit tu nahrádza univerzálnosť. Navyše to môže byť aj tlak zúfalstva a úzkosti, ktorí núti človeka preskočiť etické a vstúpiť do religióznej roviny života. Dokonca je jeho podmienkou. Pretože u Kierkegaarda nás k sebe samému ako aj k Bohu privádza práve úzkosť, ktorá je ako píše Janke „...zrkadlom našej slobody, hlboko ukrytá v našej duši.“ (Janke, 1995, s.23).

Samotná viera je pre Kierkegaarda najväčším paradoxom, je tou najprotirečivejšou vášňou, pretože odkazuje na neuchopiteľný fakt ktorý spočíva v tom, že sa Boh stal z lásky človekom. Viera okrem toho nie je prístupná rozumu, ale len srdcu. Religiózna sféra je najvyšším stupňom autenticity, ktorú môže jednotlivec u Kierkegaarda dosiahnuť. Odkazuje nás na pohyb do nekonečna, nakoľko sa tu preferuje viera v Boha pred etikou.

Ako sme mali možnosť vidieť človek u Kierkegaarda prechádza tromi fázami vývoja na ceste k autenticite. „Pre tvorbu seba samého, jednotlivec musí najskôr prekonať svoju senzuálnu prirodzenosť (estetické), potom univerzálnu podstatu; jedine vtedy sa môže stať, čím vnútorne je: tvorcom seba samého...pre to sú potrebné najväčšia vášeň, záväzok a seba prekonávanie. Jednotlivec musí byť hlboko ponorený do hľadania autenticity.“ (Golomb, 1995, s.63)

Pohyb cez estetické a etické štádium až k Bohu, funguje ak v ľubovoľnom poradí a taktiež aj opačným smerom. Kritériu prechodu, alebo skoku predchádza to, čo nazývajú neskôr existencialisti hraničnou situáciou. Ani najautentickejší stav u Kierkegaarda, nás ale nezbaví rušivých pocitov, lebo jednotlivec si vo vzťahu k Bohu uvedomuje svoju konečnosť, malosť, zanedbateľnosť a pod. Čiže absurdita a paradox sú v tomto smere prenesené a povýšené do religióznej sféry. Kierkegaard si už ale nekladie otázku prečo by mal byť preferovaná takáto autenticita, nakoľko človek môže skôr vyhľadávať pokoj a pohodlie

uprostred konvenčných hodnôt a pravidiel. Viera v Boha ale ostáva alfou a omegou na ceste človeka k autenticite u Kierkegaarda.

Summary

The essay attempts to draw, examine and approach one of the focal question in Kierkegaard's philosophical anthropology- the problem of authenticity. The first step, owing to a character of Kierkegaard's concept of human existence, we concentrate our activity to uncover three stages of being or three different ways of life. After this, we're able to composited the ladder of authenticity with his three stages- aesthetic, ethics and religious.

Zoznam bibliografických odkazov

1. CAMUS, A.1993. Mýtus o Sifyfovi. In *Mýtus o Sifyfovi, Pád, Caligula*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1993. ISBN 80-220-0502-9. s.7-102.
2. GOLOMB, J. 1995. *In the Search of Authenticity from Kierkegaard to Camus*. London: Routledge, 1995. 219 pages. ISBN 0-415-11946-4 (hbk).
3. JANKE, W. 1995. *Filosofie existence*. Praha: Mladá Fronta, 1995. ISBN 80-204-0510-0.
4. KIERKEGAARD, S.: 1993. *Bázeň a chvění. Nemoc k smrti*. Praha: Libertas, 1993. 239 s. ISBN, 80-205-0360-9.
5. KIERKEGAARD, S. 2007. *Bud' – Alebo*. Bratislava : Kalligram, 2007. 838 s. ISBN 80-7149-913-7.
6. KIERKEGAARD, S.1989. *Čistota srdce*. Praha, 1989. 200 s. ISBN 80-7017-036-0.
7. KIERKEGAARD, S.1997. *Filosofické drobký*. Olomouc: Votobia, 1997. 152s. ISBN 80-7198-197-4.
8. KIERKEGAARD, S.1996. *Současnost*. Olomouc: Votobia, 1996. 107s. ISBN 80-7198-089-7.
9. KIERKEGAARD, S.2003. *Zvodcov denník*. Bratislava: Kalligram, 2003. 181 s. ISBN 80-7149-598-0
10. OLŠOVSKÝ, J.2005. *Niternost a existence- Úvod do Kierkegaardova myšlení*. Praha: Akropolis, 2005. 264s. ISBN 80-86903-08-7.
11. PIAČEK, J.1998. Autentické a neautentické ako tematický invariant existencializmu. In *Filozofia*, Roč.53, 1998, č.7 s.435- 447.
12. UMLAUF, V. 2005. *Kierkegaard. Hermeneutická interpretace*. Brno: CDK, 2005. 320 s. ISBN 80-7325-064-0
13. ŽITNÝ, M. 2006. K niektorým literárnym aspektom Kierkegaardovho diela. In

Postskriptum ku Kierkegaardovi 2. Pusté Uľany, 2006. ISBN 80-969487-0-9. s.28-37.

Kľúčové slová: psychoanalýza, existenciálna psychoanalýza, predontologické porozumenie, nevedomie, prvotná voľba, základný projekt
--

Existenciálna psychoanalýza J.P. Sartra

Mgr. Daniela Kováčová
Katedra filozofických vied

Naša práca, ako už jej samotný názov prezrádza, je snahou ponúknuť čitateľovi istý náhľad do existenciálnej psychoanalýzy J.P. Sartra, tak, ako ju predstavuje v *Bytí a ničote*. Istým východiskom nám bola kniha Josefa Fulku *Psychoanalýza a francúzske myslenie*, vychádzajúca z autorovho presvedčenia, že „...psychoanalytická teória, ako ju vypracoval Freud, zostáva navzdory všetkým korekciám a rôznorodým- a často i kritickým- reakciám...v dejinách myslenia čímsi ojedinelým.“ (Fulka, 2008, s. 8) Veľká časť diskusií odohrávajúcich sa o otázkach opodstatnenosti či vedeckosti psychoanalýzy sa týka pojmu *nevedomia*.

Inak tomu nie je ani v prípade polemiky medzi psychoanalýzou a fenomenológiou. Tá „...sa viac či menej explicitne točí okolo otázky...ako sa v rámci myslenia, ktoré v zásade nakoniec zostáva myslením vedomia...vyrovnať s tým, čo Freud označil ako svoj objav a čo neváhal prirovnávať ku kopernikánskemu prevratu, totiž s objavom faktu, že subjektivita zahŕňa oblasť, ktorej obsah, štruktúra a procesy zostávajú neporovnateľné so zákonmi vedomého života subjektu?“ (Fulka, 2008, s.170) Ide teda o otázku, ako sa, v rámci fenomenológie a z nej vychádzajúcich filozofických smerov, vyrovnáť s pojmom nevedomia? Jednou z možných odpovedí je existenciálna psychoanalýza, v rámci ktorej Sartre dospieva k odmietnutiu nevedomia v prospech prvotnej voľby. (Fulka, 2008, s. 170)

V práci budeme sledovať líniu Sartrových myšlienok z podkapitoly Existenciálna psychoanalýza z *Bytia a ničoty*. Na začiatku je však potrebné definovať dva pojmy, s ktorými budeme i naďalej intenzívne pracovať- pojem *psychoanalýza* a pojem *nevedomie*.

Psychoanalýza: definícia vo filozofickom slovníku ju uvádza ako liečebnú metódu vytvorenú S. Freudom a J. Breuerom, „...ktorí vyšli z predpokladu, že neurotické stavy človeka sú podmienené potlačovanými pudmi.“ (Blecha, 1998, heslo psychoanalýza) V psychoanalýze sa stretáva záujem o nevedomie, filozofiu života i hypnózu. Freud svoje učenie v priebehu života menil. Prichádza najskôr s topografickým modelom psyché „...deliacim psychický aparát na tri systémy: nevedomie, predvedomie a vedomie.“ (Blecha, 1998, heslo psychoanalýza) K tomuto modelu neskôr pribúda štrukturálny model pozostávajúci zo štyroch inštancií duševného života človeka: *Ono, Ja, Nadja, Realita*. Pod

Ono rozumie nevedomé i vedomé odvođeniny základných pudových motivácií. *Nadja* je sférou vedomých i nevedomých morálnych ideálov a noriem. *Ja* je následne tvorené vedomými i nevedomými osobnými záujmami a súčasne neuvedomovanými mechanizmami udržujúcimi rovnováhu medzi *Ono*, *Nadja* a *Realitou*. Pod *Realitou* si predstavuje súbor našich predstáv (vedomých i nevedomých) o vonkajšej skutočnosti. Energiu predstavuje vrodená, inštinktívna sila *libido*, nachádzajúca sa v oblasti dvoch pudov- *Eros* a *Thanatos*. Radikálnu kritiku psychoanalýzy vznáša napr. F.A. Hayek, ktorý ju odmieta pre jej „...základný zámer zničiť kultúrou získané zábrany a oslobodiť prirodzené pohnútky“ (Blecha, 1998, heslo psychoanalýza) Jednou z trecích plôch medzi psychoanalýzou a existencializmom je Freudov predpoklad o určenosti ľudského chovania vrodenými inštinkтами.

Nevedomie: K úvahám o tejto sfére dochádza v období romantizmu, kde sa stretávame s názorom, „...že podstatná na človeku nie je bezprostredná, vonkajšia danosť, ale oblasť, ktorú „nepoznáme“.“ (Blecha, 1998, heslo nevedomie) Dôležité posuny v chápaní tohto pojmu učinili A. Schopenhauer, F. Nietzsche a E. Hartmann, autor pojednania o nevedomí z roku 1869 s názvom *Philosophie des Unbewussten*. Najvýznamnejším prínosom, v tejto oblasti, je prínos Sigmunda Freuda. Nevedomie, ako opak vedomia, je tou časťou *psyché*, ktorá „...obsahuje dynamicky nevedomé duševné procesy.“ (Blecha, 1998, heslo nevedomie) V oblasti vedomia a nevedomia sa uplatňujú odlišné zákonitosti. Nevedomie zohráva kľúčovú úlohu v našich životoch, pretože „...obsahuje tie mentálne procesy, ktoré majú zásadný význam...pre chovanie.“ (Blecha, 1998, heslo nevedomie) Vo Freudovej koncepcii je nevedomie označené ako *id* a vedomie ako *ego*. Vo vedomí si pracujeme s kategóriami času a priestoru, vynechávame rozpory a používame viazané energie. Pojem nevedomia ďalej rozpracováva C.G.Jung, ktorý nevedomie chápe ako oblasť prejavovania sa istých *archetypov* či zdedených inštinktov, vid. *kolektívne nevedomie*.

Sartre sa psychoanalýzou inšpiruje z viacerých dôvodov. Z iných dôvodov ju pozmeňuje. Oboznámiť čitateľa s konceptom existenciálnej psychoanalýzy je úlohou nadchádzajúcich riadkov.

Sartrov postoj k psychonalýze je rozporuplný. Bol to on, kto verejnosti predložil záznam prípadu „*Muža s magnetofónovou páskou*“¹ so slovami, že „...nemá najmenšiu chuť a ani prostriedok, ako zosmiešňovať psychoanalýzu, a predkladá len dokument...surový dokument o blahodarnom a blahovoľnom škandále.“ (Lévy, 2003, s. 189) Lévy v tom vidí akciu antifreudovského terorizmu, aká tu predtým nikdy nebola. Pri tom ho s Freudom spája

¹ Prípad magnetofónovej nahrávky sedenia u psychoanalytika, viac. vid. Lévy, 2003, s.189

Freudova zásluha o rozloženie jednoty ega, ktoré ukázalo, že „subjekt nie je v podstate nikdy „...na svojom mieste.“(Lévy, 2003, s. 189- 193) Myšlienka, ktorá má, v rámci existencializmu, nesmierne uplatnenie.

Sartre vychádza z toho, že „...ľudská realita sa uvedomuje a definuje cieľmi, ktoré sleduje...“ (Sartre, 2006, s. 634) Jeho snahou je preskúmať tieto ciele. Dostať sa k cieľu, ktorý „...je súčasťou absolútnej subjektivity ako jej transcendentná a objektívna hranica.“ (Sartre, 2006, s.634) Zjednodušene povedané, cieľom jeho analýz je objavenie niečoho, čo neskôr nazve „*prvotný projekt*“ alebo „*prvotná voľba*“ ako niečo, čo nás presahuje a istým spôsobom „determinuje“, no súčasne má „základ“ v nás.

Vo svojich úvahách vychádza z tvrdenia empirických psychológov, ktorí ponímajú človeka ako primárne určeného svojimi túžbami. Na rozdiel od empirickej psychológie sa Sartre vyvarováva omylu „...substancialistickej ilúzie“, ktorá v nás udržuje predstavu, že „...túžba je v človeku ako „obsah“ jeho vedomia a že zmysel túžby nájdeme v túžbe samej.“(Sartre, 2006,s. 634) Na základe tohto omylu sa nedostávame k podstatnej myšlienke transcendencie. Naše túžby nemôžu byť obsahom nášho vedomia, pretože sú našim vedomím samým, „...nie sú ničím iným, než samo vedomie vo svojej pôvodnej, transcendentnej a projektívnej štruktúre, pokiaľ je vedomie v princípe vedomím o niečom.“ (Sartre, 2006, s. 634) Jednoduchý príklad: moja túžba po zmrzline, nie je obsahom môjho vedomia, nesídlí v ňom spolu s inými túžbami, ale je momentálne mojím, na zmrzlinu zameraným, vedomím. Tak sa vyhýbame substancializmu. Ďalším bodom, ktorý Sartre podrobuje kritike, je vnímanie človeka ako súhrnu tendencií. Pri takomto chápaní človeka sa vytráca spojitosť medzi jednotlivými sklonmi.(Sartre, 2006, s. 634)

V Sartrovom koncepte je dôležitá neprijateľnosť redukovania túžby na ňu samu. „Ako veriť tomu, že by mohla existovať túžba plaviť sa loďou, ktorá by bola len túžbou plaviť sa loďou? Môžeme naozaj pripustiť, že sa táto túžba dá jednoducho redukovať na to, *čím je?*“(Sartre, 2006, s.640) Veľmi rýchlo pochopíme neprijateľnosť tejto úvahy: Sartre vychádza z toho, že človek je existenciou. Slovo existencia pochádza z latinského základu *existere- vychádzať z*. Človek je tak neustále v procese vychádzania zo seba (človek transcenduje sám seba, presahuje sa a pod.). Môžeme povedať, trochu nadnesene, že je v pohybe. Každý proces alebo pohyb má svoj cieľ, ktorý ho určuje. Preto všetko, v rámci našej existencie, s cieľom súvisí a nemôže byť tak samé pre seba, ale je vzhľadom k tomuto cieľu. Túžbu tak nemôžeme redukovať na ňu samu. Poukazuje k istému cieľu. Pre dokreslenie: „Rovnako Stendhal...i Proust, navzdory intelektualistickým a analytickým sklonom ukázali, že láska a žiarlivosť sa nedajú redukovať na túžbu vlastniť ženu, ale že

prostredníctvom ženy usilujú o to, aby sa zmocnili celého sveta...“ (Sartre, 2006, s. 640) Tak sa nám ukazuje, že „osoba je totalita...nesmieme sa oddávať nádeji, že ju zložíme zo súčtu či usporiadania rôznych sklonov, ktoré sme v nej empirickou cestou odkryli. Táto totalita sa prejavuje celá v každom sklone, avšak vždy pod rozdielnym uhlom, podobne ako spinozovská substancia sa celá vyjadruje v každom svojom atribúte.“ (Sartre, 2006, s. 641) Zjednodušene, v každom našom úkone je obsiahnutý cieľ, ktorý sledujeme, a to, cieľ, ktorý „...je súčasťou absolútnej subjektivity ako jej transcendentná a objektívna hranica.“ (Sartre, 2006, s. 634) Na základe tohto cieľa² môžeme byť totalitou- jednotou. Takýto cieľ je prítomný v každom našom úkone, je spojivom umožňujúcim jednotu. „Človek je (tak)... radou podnikov, súčtom, usporiadaním, celkom vzťahov, ktoré tieto podniky utvárajú.“ (Sartre, 2004, s.36)

V skratke sme ukázali dôvody, pre ktoré sa Sartre od empirickej psychológie obracia k psychoanalýze a naznačili základ existenciálnej psychoanalýzy. Jej princípom je, že „...človek je totalitou a nie kolekciou, teda sa vyjadruje celý i v tom najbezvýznamnejšom a najpovrchnejšom geste, pohybe či inom spôsobe chovania- inak povedané, každá záľuba, podivnosť a každý ľudský čin vyjavuje človeka.“ (Sartre, 2006, s. 647) Sartrovým cieľom, v rámci existenciálnej psychoanalýzy, je odkryť, dešifrovať to, čo je činmi o človeku vyjavované, čo im dáva jednotu. Vychádza zo skúsenosti a z „... predontologického a základného porozumenia ľudskej osoby, ktoré je človeku vlastné.“ (Sartre, 2006, s. 647) Z toho vyplýva zasahovanie hermeneutiky do tejto formy psychoanalýzy. Metóda, s ktorou existenciálny psychoanalytik pracuje je komparatívna, pretože „...každé ľudské chovanie svojim spôsobom symbolizuje základnú voľbu, ktorú je potrebné osvetliť, a pretože každé toto chovanie zakrýva súčasne túto voľbu svojimi náhodnými znakmi a pod dejinnou aktualitou, môžeme odhaliť jednotné myšlienky, ktoré rôzne chovania vyjadrujú rôzne tým, že ich porovnáme.“ (Sartre, 2006, s. 647)

To, čo ju spája s empirickou psychoanalýzou je fakt, že „...prejavy „psychického života, ktoré tvoria osobu“, sa vzťahujú k základným štruktúram osoby, tak, ako sa symbolizácie vzťahujú k symbolu. Jedna i druhá tvrdia, že neexistujú nejaké pôvodné danosti- zdedené sklony, charakter apod.“(Sartre, 2006, s. 647) ³ Obe chápu ľudské bytie ako „... nepretržitú historizáciu“ (Sartre, 2006, s. 648) Pri otázke ohľadne človeka, hľadajú na jeho situáciu. „Empirická i existenciálna psychoanalýza vyhľadávajú základný postoj v situácii, ktorý však nie je možné vyjadriť jednoduchými a logickými definíciami, pretože tento postoj

² slovo *cieľ* má doteraz v texte zástupnú funkciu za pojem *prvotnej voľby, základného projektu*, ktoré sa neskôr v texte objavujú synonymne.

³ zaujímavá by bola konfrontácia s pojmom kolektívneho nevedomia a archetypov a s Freudovými vyjadreniami o určenosti ľudského chovania istými vrozenými inštinktm.

je starší než logika⁴...Existenciální psychoanalýza sa snaží určit prvotnú voľbu...“ (Sartre, 2006, s. 648)

Zásadný rozdiel však prichádza v otázke nevedomia: „Empirická psychoanalýza totiž vychádza z postulátu existencie nevedomého psychizmu, ktorý sa zásadne vymyká bezprostrednému poznaniu zo strany subjektu. Existenciálna psychoanalýza oproti tomu predpoklad nevedomia odmieta: psychický fakt má pre ňu rovnaký rozsah ako vedomie.“ (Sartre, 2006, s. 649) Čokoľvek, čo považujeme za psychický fakt, spadá do oblasti vedomia.

už koncept *predontologického porozumenia* nám ozrejmuje neprijateľnosť nevedomia pre túto koncepciu. Porozumenie je úkon spojený s vedomím na základe reflexie. Sartre rozlišuje reflexívne a nereflexívne vedomie. Reflexia tvorená predontologickým porozumením spadá do oblasti nereflexívneho vedomia. Dôležité je, že medzi reflexívnym a nereflexívnym vedomím nie je neprekročiteľná a nepoznatelná priepasť. (Sartre, 2006, s. 649)

Ak pripustíme, že „...subjekt svoj základný projekt (žije) plno a ako taký a ak si ho je absolútne vedomý, neznamená to ešte, že by tento projekt musel tiež poznať.“ (Sartre, 2006, s. 649) Vedomie tu nie je totožné s poznaním. Predontologické porozumenie základnému projektu neznamená, že ho poznáme, ale ukazuje, že nič v našom živote nespadá do oblasti nevedomia. Na začiatku, totiž, stojí istá forma porozumenia základnému projektu- istá forma vedomia.

Pojem nevedomia, pre Sartra, znamená zásadné oddelenie znaku od jeho významu. Na tomto základe vznáša otázky: „Ako by ho (znak) mohol skúmaný subjekt rozpoznať? A môže sa nevedomý komplex poznávať sám? Nechýba mu však potrebné porozumenie? Keby sme mu mali priznať schopnosť rozumieť znakom, nebolo by potrebné z neho vytvoriť vedomé nevedomie?“ (Sartre, 2006, s.652) Oproti tomu metóda, ktorou chce postupovať Sartre „...má prísne objektívne vyjaviť subjektívnu voľbu, prostredníctvom ktorej si každý človek dáva byť človekom, tj. dáva si na vedomie, čím je.“ (Sartre, 2006, s. 653)

Neprijateľnosť nevedomia bližšie vysvetlíme na koncepte základného projektu a voľby. Uviedli sme, že ide o projekt nepoukazujúci k žiadnym iným projektom, ale naopak, tvoriaci základ pre všetky ostatné. Ak by sme postupovali metódou fenomenologickej redukcie a snažili sa „meditáciou“ odstrániť všetky nepodstatné atribúty našich projektov, zrejme by sme sa dostali k tomu istému projektu ako Sartre- k projektu byť, byť pre seba.

⁴ a možno i logiku zakladá

Všetky projekty sú neodmysliteľne závislé od nášho bytia, preto je pre ne určujúci jeho spôsob.

Spôsoby, akými vypovedá o bytí pre seba, sú rôzne. Jednou z jeho najčastejších definícií je, že je to bytie, „...ktoré je samo sebe svojim nedostatkom.“ (Sartre, 2006, s. 643) Bytie pre seba je tým, čím nie je a nie je tým, čím je, hovorí Sartre na inom mieste v *Bytí a ničote*. To, čoho sa mu nedostáva je bytie v sebe, ktoré je tým, čím je. „Ľudská realita je túžbou byť bytím o sebe.“ (Sartre, 2006, s. 645) Je snahou nebyť svojou vlastnou ničotou.

V túžbe bytia pre seba po bytí o sebe nejde o bytie o sebe kontingentné. Ide o bytie o sebe, ktoré by bolo svojim vlastným základom. To je také bytie, ktoré „...by sa vzťahovalo k svojej fakticite tak, ako sa bytie pre seba vzťahuje k svojim motiváciám...bytie pre seba...chce byť svojim vlastným základom.“ (Sartre, 2006, s. 644) Tento ideál Sartre nazýva bohom. Človek mu je tak bytím, ktorého projektom je byť bohom.

Táto túžba byť bohom predstavuje „...konkrétne vynaliezanie cieľov.“ (Sartre, 2006, s. 645) Tie sú sledované len na základe konkrétnej situácie. Avšak, až samo sledovanie cieľov činí z prostredia situáciu. (Sartre, 2006, s. 645) Čiže, až porozumenie prostrediu zo strany subjektu, mení prostredie v situáciu a umožňuje jej tak pôsobiť na subjekt. Všetko, čo na nás vplýva, je spracované naším vedomím, nie nutne poznané, ale nachádzajúce sa vo vedomí.

Pre nevedomie tu nie je miesto, bolo by tým, čo by nás ovládalo, bolo mimo našu kontrolu, a to je pre Sartrov slobodný subjekt neprijateľné. Lévy to približuje nasledovne: „Na mojej pravej strane (freudovská psychoanalýza) nevedomie, komplex, strašné libido, džungľa príčin, nepriehľadnosť seba v sebe, podmanenie subjektu temnými silami, zákon minulosti, otročenie danému, možno i zotročenie vôbec. A na mojej ľavej strane (sartrovská psychoanalýza) túžba po priezračnosti, základný plán a voľba, jasnozrivosť a slepá viera, neoblomná sloboda subjektu...“ (Lévy, 2003, s. 190) Tieto rozpory môžeme v závere zhrnúť slovami: „Ak má pravdu on (Freud), som na omyle ja (Sartre) a naopak...“ (Lévy, 2003, s. 188) Aby sme však poukázali na nejednotnosť Sartrových stanovísk i k otázke nevedomia uvádzame Sartrove vyjadrenie sa k otázke nevedomia vyslovené pri jeho prednáške v Le Havru : „Nevedomie, nepreskúmaný, nevedomý svet, veľká vlna, na ktorej vrchole sa chveje pena vedomia...“ (Lévy, 2003, s. 192)

V rámci existenciálnej psychoanalýzy dospievame k „...abstraktnej a ontologickej štruktúre „túžby byť“.“ (Sartre, 2006, s. 646) V jej rámci sa snažíme odkryť prvotnú voľbu nášho bytia voči svetu ako „...voľbu určitého postavenia vo svete“. (Sartre, 2006, s. 648) Abstraktná štruktúra prvotnej voľby nami nemôže byť chápaná ako prirodzenosť, mimo iné, i z dôvodu Sartrovho radikálne antisubstancialistického postoja, i vzhľadom k tomu, že táto

voľba je vždy totožná s konkrétnou osobou. Existencia človeka je totožná so slobodou a „...nemôže byť ani reči o tom, že by bolo možné a priori a ontologicky určiť, čo sa objaví v nepredvídateľnosti slobodného činu.“ (Sartre, 2006, s. 646) Namiesto o prirodzenosti, Sartre uvažuje o ľudskom údele, pod ktorým rozumie „...viac alebo menej jasný súhrn apriórnych hraníc, ktoré načrtávajú jeho (človekovu) základnú situáciu vo vesmíre.“ (Sartre, 2004, s. 41) Ľudský údel, tak vypovedá o spôsobe nášho bytia vo svete, kde „...človek najskôr existuje, stretáva sa so svetom, vynára sa v ňom a až potom sám seba definuje.“ (Sartre, 2004, s. 15) Naša voľba vždy vzniká v interakcii so svetom, ktorému rozumieme a ktorý tak meníme v situáciu- na dôvažok, u Sartra, je človek vždy v situácii, je vždy vedomím. Jedinec „...nemôže mať iné určenie než to, že je slobodný.“ (Šlosiar, 2002, s. 82)

Hľadáme tak voľbu bytia i bytie samo na základe nášho porozumenia bytiu. (Sartre, 2006, s. 652) Výskum bytia pre seba nám mnoho odhalil. Jeho pokračovaním je skúmanie konkrétnych volieb na základe metód existenciálnej psychoanalýzy. Každá nová voľba so sebou nesie nové symboly. Nemôžeme tak ustrnúť v pevne vytvorených kategóriách.

Ponúka sa tak otázka, na základe čoho, bude možné porovnanie? Odpoveďou by zrejme bola abstraktná štruktúra „o sebe pre seba“, ako základ pre rôzne konkretizácie. „Ciele, ktoré si človek vytýčil...môžu byť predmetom klasifikácie a na základe porovnania týchto výsledkov budeme môcť začať obecné uvažovať o ľudskej realite...“ (Sartre, 2006, s. 652) Oblasťou jej skúmania sú sny, pochybenia, posadnutosti, myšlienky, úspešné činy či životný štýl.

Je nepochybné, že sa nám nepodarilo podať vyčerpávajúci, a ani dostatočne fundovaný, pohľad na problematiku existenciálnej psychoanalýzy. Našou snahou však bolo poskytnúť čitateľovi úvodný pohľad, umožňujúci základné porozumenie tejto problematike. Snažili sme sa ozrejmiť východiská existenciálnej psychoanalýzy, jej cieľ a metódu. Poukázali sme na podobnosti i odlišnosti s empirickou psychoanalýzou, obzvlášť v pojme nevedomia, rovnako ako na dôvody Sartrových výhrad voči tomuto pojmu z dôvodu základných filozofických východísk existencializmu v jeho ponímaní.

V snahe poukázať na dôležitosť tejto časti Sartrovho diela citujeme Pontalisa: „Raz bude potrebné spísať tridsaťročný vývoj Sartrovho dvojznačného vzťahu k psychoanalýze, ako ho úplne rovnako priťahovala a odpudzovala, a možno i znova preštudovať jeho dielo v tejto perspektíve.“ (Lévy, 2003, s. 193)

Summary:

J.P.Sartre's attitude to psychoanalyse is inconsistent. Pursuant these contrasts, he creates existential psychoanalyse. Main difference between existential psychoanalyse and traditional, Freud's, psychoanalyse is their attitude to the concept of unconsciousness. Sartre this idea declines, because of his philosophical recourse. Concept of unconsciousness is, at the area of his thinking, refund by concept of primary choice connected with consciousness. It's caused by difference between knowledge and comprehension and their relation to human situation, too. This short article is devoted to similarities and dissimilarities between this two versions of psychoanalyse.

Zoznam bibliografických odkazov:

1. BLECHA et al. 1998. *Filosofický slovník*. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 463 s. ISBN 80-7182-064-4.
2. FULKA, J. 2008. *Psychoanalýza a francouzské myšlení*. Praha : Herrmann & synové, 286 s. ISBN 978-80-87054-11-6.
3. Sartre, J.P. 2006. *Bytí a nicota: pokus o fenomenologickou ontologii*. Praha: OIKOYMENH, 717 s. ISBN 80-7298-097-1.
4. Sartre, J.P. 2004. *Existencialismus je humanismus*. Praha : Vyšehrad, 95 s. ISBN 80-220-0775-7.
5. Šlosiar, J. 2002. *Od antropologizmu k filozofickej antropológii*. Bratislava: Iris, 164 s. ISBN 80-89018-37-8.
6. Lévy, B.H. 2003. *Sartrovo století: filosofické zkoumání*. Brno : HOST, 471 s. ISBN 80-7294-099-6.

Kľúčové slová: R.Nozick; J.Rawls; Teória oprávnení; Teória spravodlivosti; liberalizmus; libertarianizmus; sociálna spravodlivosť; individuálne práva

Kritika modelových princípov spravodlivosti z pozície libertarianizmu

R.Nozicka

Mgr. Inéz Melichová
Katedra filozofických vied

Problematika spravodlivosti a spravodlivého usporiadania spoločnosti je nepochybne jednou z najfrekvencovanejších otázok sociálnej a politickej filozofie. Napriek eminentnému záujmu zo strany minulých aj súčasných filozofov, v podstate dodnes nebola skoncipovaná teória spravodlivosti, ktorá by tento spor s definitívnou platnosťou uzavrela. Názorová rozmanitosť a pomerne diferencované spektrum sociálno-politického myslenia nám ponúkajú diametrálne odlišné prístupy k riešeniu danej problematiky a dokazujú, že táto diskusia bude musieť prejsť ešte dlhou cestou, kým dôjde k naprojektovaniu všeobecne akceptovateľného konceptu spravodlivosti.

Keďže v súčasnom období je nesmierne aktuálna otázka sociálnej spravodlivosti, pokúsime sa objasniť vzájomný vzťah redistribučných procesov a individuálnych práv jednotlivcov. Problematickým bodom je práve miera uskutočňovania redistribučných zásahov v prospech dosiahnutia určitých štandardov spravodlivosti v kontraste s ideou neporušiteľnosti osobných práv, ktoré sú vynútenou redistribúciou limitované. V rámci predloženého textu sa konkrétne zameriame na kritiku modelových princípov spravodlivosti v libertarianizme R.Nozicka, založenú na odmietaní štátneho intervencionizmu do ekonomickej a sociálnej sféry. V tomto kontexte je Nozickov striktný libertarianizmus v rozpore so sociálne orientovanými koncepciami spravodlivosti, v dôsledku čoho došlo k sformulovaniu vzájomne antagonistických požiadaviek i na poli samotného liberalizmu. Explicitne to môžeme vidieť na Rawlsovej Teórii spravodlivosti, ktorá posudzuje spravodlivosť distribučných procesov na základe konečných výsledkov prerozdelenia, pričom jej kritériom je diferenčný princíp upravujúci sociálne a ekonomické nerovnosti tak, aby boli k prospechu najmenej zvýhodnených. Nozick sa absolútne nestotožňuje s takýmto konzekvencionalistickým prístupom a distribučnú spravodlivosť vymedzuje z hľadiska pôvodnej spravodlivej pozície nadobúdania, a nie z perspektívy konkrétnych cieľov, ktoré prostredníctvom prerozdelenia chceme dosiahnuť. Vynútená redistribúcia je nelegitímnym zásahom do individuálnych práv jednotlivcov a nemôže byť ospravedlnená snahou

o zmiernenie nerovností, a to ani vo vzťahu ku skupine najmenej zvýhodnených osôb. Rawls sa takto dostáva do rozporu so svojim vlastným presvedčením o rešpektovaní autonómie jednotlivca, keďže individuálne práva interpretuje ako predmet voľby v hypotetickom prirodzenom stave a nie ako neoddeliteľnú súčasť slobodných bytostí. Ako píše Kis: „*Svobodné a rovné osoby mají být chápány jako nositelé práv nikoli proto, že by si za jistých hypotetických okolností zvolily tyto práva, ale proto, že jakožto autonomní bytosti jsou nositeli těchto práv. Autonomie zahrnuje svobodu volby a svoboda volby vyžaduje zajištění chráněného prostoru možností.*“ (Kis,1997,s.26)

V tomto smere Nozick metodologicky nadväzuje na Lockov koncept štátu „nočného strážnika“, ktorého účelom je len ochrana základných práv jednotlivcov a procesy prerozdelenia prenecháva slobodným transakciám individuálnych osôb. Redistribučné zásahy zo strany štátu považuje za nezlučiteľné s ideou slobody, ktorá je základným kameňom liberalistickej doktríny. „Z hľadiska teórie oprávnení je redistribúcia skutočne vážnou otázkou, neboť s sebou nese porušovanie práv ľudí.“ (Nozick,1997,s.224)

Nozick označuje Rawlsovu koncepciu spravodlivosti ako nehistorickú a modelovú. Nehistorickosť Teórie spravodlivosti spočíva najmä v jej orientácii na konečné výsledky distribúcie a ignorovaní minulých okolností alokácie majetku. Pre Rawlsa sú princípy spravodlivosti produktom rozhodovania v hypotetickom stave vzájomnej rovnosti, kde aktéri rozhodovacej situácie nedisponujú žiadnymi informáciami ohľadne reálneho uskutočnenia predchádzajúcich redistribučných procesov. Modelové princípy vo všeobecnosti určujú veľkosť podielu na distribúcií na základe špecifického vzoru rozdeľovania (napr. zásluhovosť, užitočnosť pre spoločnosť a pod.). Nozick pripúšťa, že takto skonštruované modelové princípy distribúcie, na rozdiel od Rawlsovej koncepcie, môžu mať historický charakter, pretože rozdiely v prerozdeľovaní viažu na predchádzajúce aktivity jednotlivcov a nie na hypotetickú situáciu. Avšak tým, že sa orientujú na konkrétny distribučný model, neakceptujú iné formy nedobudnutia bohatstva, ale ich upravujú v súlade s požiadavkou preferovaného modelu. Podľa Nozicka modelová distribúcia nedokáže garantovať nedotknuteľnosť individuálnych práv, pretože distribučné procesy koriguje na základe vybraných modelov. Nozick správne poukazuje, že jednotlivé distribučné akty sa nemusia vtesnať do príslušného modelového rámca, takže dôsledkom je vynútená redistribúcia, ktorá nerešpektuje slobodné transakcie jednotlivcov. „V princípu vzato, každý vybraný model se časem musí stát neoblíbeným u lidí, kteří chtějí jednat různými způsoby; například u lidí, kteří vyměňují služby a zboží s jinými, či je obdarovávají věcmi, na něž mají podle daného distribučního

modelu právo. Aby se model distribuce udržel, musí se kontinuálně zabraňovat lidem ve svobodném převodu zdrojů ...“(Nozick, 1996,s.988)

Teória oprávnení, ktorú Nozick sformuloval ako odpoveď na Rawlsov sociálny liberalizmus, zavrhuje modelové princípy rozdeľovania a ponecháva si len historický ráz, prostredníctvom ktorého distribučnú spravodlivosť odvodzuje od reálne uskutočnených transferov. Obdobne sa Nozick stavia aj k tzv.princípom výsledného stavu, kde zaraďuje aj utilitaristické alebo egalitariánske koncepcie spravodlivosti, ktoré berú do úvahy len konečné výsledky prerozdeľovania, pričom predchádzajúce produktívne procesy sú pre nich irelevantné. Podľa Nozicka nie je možné posudzovať distribučnú spravodlivosť jej redukováním na momentálne výsledky prerozdeľovania bez toho, aby sme si nevšimli ako k týmto výsledkom došlo. Keby sme Nozickovu teóriu doviedli do krajnosti, mohli by sme tvrdiť, že spoločnosť, ktorá v určitom momente vykazuje absolútnu rovnosť môže byť omnoho nespravodlivejšia, než spoločnosť v ktorej je účasť na podieloch distribúcie rozdielna. V tomto kontexte je podstatný nie výsledok distribučných procesov, ale samotný spôsob ich realizácie, ktorý by nemal byť v rozpore so slobodným uplatnením individuálnych vôlí jednotlivcov. Povedané slovami Nozicka: „*Sociálně pojatá ekonomie („welfare economics“)* je teorii principů spravedlnosti založených na momentálním časovém řezu.... Pro většinu lidí nejsou principy momentálního časového řezu konstitutivními principy celé pravdy o distributivních podílech. Při posuzování spravedlnosti dané situace považují za relevantní brát v úvahu nejen její distribuci, ale také to, jak k ní došlo.“(Nozick,1996,s.980)

Podľa nášho názoru Nozick správne argumentuje v prospech „historickosti“ spravodlivej distribúcie. Pre posúdenie spravodlivosti v rozdeľovaní je nepochybne potrebné vziať na zreteľ predchádzajúce distribučné procesy, ktoré by mali byť realizované na základe dobrovoľných transferov. Problematickou je otázka ako určiť ich oprávnenosť. Nozick staval na predpoklade existencie reálnej možnosti legitímneho privlastňovania v prirodzenom stave a následne sa celkom spoliehal na slobodné a dobrovoľné prevody majetku, ktoré nevyžadujú žiadne modely, ani regulácie za účelom dosiahnutia konkrétnych výsledkov distribúcie. V podstate celé rozdelenie spoločenských statkov prenecháva „neviditeľnej ruke“ trhu, ktorá je podľa neho jediným mechanizmom schopným distribuovať statky bez toho, aby došlo k porušeniu individuálnych práv subjektov zúčastnených na distribúcií. Ak by aj existovala nejaká pôvodná situácia, v ktorej by bolo bohatstvo rozdelené rovnomerne, vzhľadom na to, že ľudia majú rôzne potreby a záujmy, jeho ďalšia redistribúcia by už bola nerovnomerná a postupne by sa vytvárali čoraz väčšie rozdiely v majetku jednotlivcov. Nozick sa v tomto smere často odvoláva napr. na dary, dedičstvo, príp. výhry, ktoré nepredstavujú nelegitímny

spôsob nadobudnutia vlastníctva, ale na druhej strane môžu viesť k výraznej diferenciacii objemu privlastnených statkov u jednotlivých osôb. Hoci takto sformulovaná koncepcia spravodlivosti sa môže na prvý pohľad javiť ako bezproblémová, a z hľadiska rešpektovania individuálnych práv najspravodlivejšia, prax nám ukazuje, že prenechať distribučné procesy v kompetencii slobodných a náhodných transferov môže viesť k situáciám, keď sa niektorí ľudia (síce spravodlivo) ocitnú na hranici chudoby, alebo hlboko pod ňou.

Samozrejme, Nozick nechce ignorovať problematiku extrémnej chudoby a neodmieta ani myšlienku sociálnej výpomoci menej zvýhodneným osobám. Na rozdiel od Rawlsa, ktorý problematiku sociálnych nerovností zakomponoval priamo do obsahu diferenčného princípu, ktorého dodržiavanie v spoločnosti musí byť záväzné pre všetkých, podľa Nozicka sociálna výpomoc musí byť realizovaná na báze dobrovoľnosti. Pomoc chudobným je síce morálne chvályhodná, ale nie je prípustné, aby ju štát vynucoval. Ako píše Wolff: „Libertarianizmus je založený na hodnotovom subjektívizme, t.j. na myšlienke, že neexistujú žiadne objektívne hodnoty. Všetko, čo existuje v ríši hodnôt sú individuálne subjektívne preferencie. Na tejto domnienke je založené tvrdenie, že je nesprávne vnucovať preferencie jednotlivcov druhým osobám. Ak sa domnievam, že chudobní by mali byť nakrmení, podľa tohto názoru je to len moja subjektívna preferencia, ktorú druhí zdieľať nemusia. Nie je správne presadzovať prostredníctvom štátu svoje predstavy tak, aby ich museli rešpektovať aj druhí. Takéto uplatnenie štátnej moci by bolo nespravodlivé. Na základe tohto stanoviska použitie donucovacej moci pre redistribučné účely nemá žiadne ospravedlnenie.“ (Wolff,2007)¹

V tomto smere sa Nozick jednoznačne odmietavo vyjadruje aj k otázke platenia daní: „Zdaňování pracovního výděľku se rovná nucené práci.“ (Nozick,1997,s.224) Modelové princípy distribučnej spravodlivosti a princípy výsledného stavu, ktoré vyžadujú redistribúciu prostredníctvom daňového zaťaženia porušujú individuálne vlastnícke práva občanov, pretože „s sebou nesou posun od pojmu vlastnictví sebe sama klasických liberálů k pojmu (částečných) vlastnických práv na jiné lidi.“ (Nozick,1997,s.227) Rawlsov sociálny liberalizmus vylučuje možnosť slobodne nakladať so svojim vlastníctvom, pretože obmedzuje jednotlivca v jeho absolútnom práve na vlastníctvo seba samého.

¹ „Slightly more subtle is a libertarianism based on value-subjectivism. Here the idea is that there are no objective values: ultimately all that exists in the realm of value are individual subjective preferences. Against this assumption it is then claimed to be wrong to inflict one person's preferences on another. Now as my belief that the poor should be fed is, on this view, only a subjective preference which you might not share, it would be wrong for me to try to get the state to enforce my preference for everyone. This would be an unjust use of state power: state coercion for redistributive purposes on this view, can have no justification.“

Zásahy do individuálnych práv jednotlivcov považuje Nozick za porušenie autonómie jednotlivca. (Kis,1997,s.30) V tomto smere sa zhoduje s Rawlsovým konceptom človeka ako autonómnej bytosti, ktorá je schopná uskutočňovať slobodné rozhodnutia a konať na základe svojej vlastnej voľby. Rawls vychádzal z Kantovho pojmu autonómie, ktorý rešpektoval aj libertarianizmus, ale paradoxne libertariánska interpretácia skôr zdôrazňuje nedostatky Rawlsovej teórie spravodlivosti, ktorá má svoje základy práve v Kantovej morálnej filozofii. Na tento paradox upozorňuje Wolff, keď poukazuje na „libertarianizmus založený na Kantovom rozlišovaní medzi konaním kvôli povinnosti samotnej a konaním v súlade s povinnosťou. Pre Kanta má čin morálnu hodnotu len vtedy, keď ho vykonáme na základe slobodnej voľby t.j. len vtedy, keď konáme kvôli povinnosti samotnej. Akonáhle inštitucionalizujeme povinnosť prispievať na charitu, odstránime tak možnosť voľby konať týmto spôsobom. Sme nútení konať v súlade s povinnosťou, ale ocitneme sa v situácii, keď nemôžeme konať kvôli povinnosti samotnej. Na základe tohto stanoviska, extenzívnejší štát zmenšuje sféru cností, a tak nás z morálneho hladiska ochudobňuje.“(Wolff, 2007)²

Napriek tomu, že Nozick nepoužíva tento druh argumentácie, z jeho sociálnej filozofie zreteľne vyplýva, že jednotlivci nesmú byť obmedzovaní pri uplatňovaní svojich práv a otázka vzájomnej reciprocity v sociálnej oblasti je vecou ich slobodného rozhodnutia, ktoré nie je možné vynucovať prostredníctvom autority štátu.

Summary

In this paper we analyse the critique of patterned conceptions of justice which is illustrated through the social philosophy of R.Nozick, who belongs to one of the most influential rights-based libertarians. Nozick prefers the conception of a minimal state to a welfare redistribution which he considers as unjust and illegitimate. His accent on the protection of individual property rights is in dispute with the idea of targeted redistribution controlled by pre-defined distributive patterns. In contrast with Rawls's Theory of Justice, based on the end-result conception of distributive justice, Nozick strictly refuses forced welfare redistribution and gives emphasis on the historical entitlement principles founded on real and especially voluntary and spontaneous transfers.

² „Finally I should mention a libertarianism based on Kant's distinction between acting for the sake of duty and acting in accordance with duty. For Kant an action has moral worth only if I freely choose to do it: only if I act for the sake of duty. However once we institutionalise duties of charity we take away the option of choosing to act in that way. We are forced to act in accordance with duty but find ourselves unable to act for the sake of duty. Thus, on this view, the extensive state diminishes the possible scope of virtue and so impoverishes us all from a moral point of view.“

Zoznam bibliografických odkazov :

1. KIS, J. 1997. *Současná politická filosofie*. Praha : OIKOYMENH, 1997. 504 s. ISBN 80-86005-60-7.
2. NOZICK, R. 1997. Distribuční spravedlnost. In *Současná politická filosofie*. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-86005-60-7, s. 205-238
3. NOZICK, R. 1996. Morální omezení a spravedlnost v rozdělování. In *Filozofický časopis*, roč.44, 1996, číslo 6. ISSN 0015-1831, s. 969-989
4. WOLFF, J. 2007. *Robert Nozick, Libertarianism, and Utopia* [online]. [cit. 2010-08-31], dostupné na internete http://world.std.com/~mhuben/wolff_2.html

Galileo Galilei a stratégia zahmlievania cieľa rozpravy cestou vetvenia diskurzu

Mgr. Ján Nikel

Katedra filozofických vied

Ľudské myslenie je vždy situované v určitých kultúrnych a historických súvislostiach. Tieto podmieňujú výsledný tvar myšlienok, ktoré v historickom odstupe chápeme ako vedúce idey v uvažovanej fáze vývinu vedenia. Jednou z takýchto významných myšlienok bola aj predstava pohybujúcej sa Zeme ako telesa, ktoré má rovnaké vlastnosti ako ostatné nebeské telesá a preto sa riadi tými istými fyzikálnymi princípmi. *Dialóg o dvoch systémoch sveta* Galilea Galileiho je rozpravou práve o takejto fyzikálnej univerzalite princípov lokálneho pohybu hmoty. Tvrdošijným presadzovaním pozmenených významov niektorých pojmov a konceptov fyzikálnej teórie prispel k rozkladu aristotelovsko-ptolemaiovského geostatického názoru. Urobil tak spôsobom, ktorý logiku vedeckého bádania premenil na psychológiu argumentácie vo vedeckom diskurze. V nasledujúcom texte ukážeme, že pre prijatie „vedeckej pravdy“ nie je dôležitý len obsah argumentu, ale aj forma jeho prezentácie.

Finocchiaro hovorí o Galileovom *Dialógu o dvoch systémoch sveta* ako o knihe, ktorá predstavuje „jeden z najdôležitejších textov vedeckej revolúcie, pretože poskytuje presvedčivý dôkaz hovoriaci v prospech geokinetickej teórie ako konštrukcie logicky prevyšujúcej geostatický názor.“ (Finocchiaro, 2001, s. 579) Skúmaním podmienok, ktoré umožnili okolo *Dialógu* utkať sieť legiend, dospieva Finocchiaro k názoru, že rétorika „plní dôležitú úlohu vo vede ako súčasť vedeckej racionality.“ (Finocchiaro, 1980, s. 5) Súčasne ale zásadne oddeľuje logický a vedecký aspekt dôkazu od rétorickej stránky argumentácie, pričom literárno-estetický moment situuje mimo filozofie vedy. (Finocchiaro, 1980, s. 66)

Naopak Clucas vidí prednosť voľnej formy dialógu pred prísne vedeckým traktátom v tom, že „napomáha metodologické a procedurálne reflexie v prírodnej filozofii začlenením a zdisciplinovaním jednotlivých štýlov filozofickej argumentácie, a ustanovenie určitého typu epistemologických nárokov.“ (Clucas, 2008, s. 405) Galileo vysvetľuje výber formy obhajoby kopernikanizmu slovami: „Uvažoval som aj o tom, že najlepší spôsob ako vyjadriť moje myšlienky je forma dialógu, (...) lebo dialóg dáva možnosť odbočenia, ktoré je niekedy zaujímavejšie ako hlavná téza.“ (Galilei, 1962, s. 12) Sokratovský typ dialógu sa stal v 17.

storočí dôležitou formou sprostredkovania nových názorov v prírodnej filozofii, pretože jeho digresívna forma umožňovala diskutovať o problémoch prírody, ktoré boli vďaka svojmu presahu do iných sfér spoločenského a kultúrneho života považované za „vysoko kontroverzné témy“. (Finocchiaro, 2001, s. 579)

Odklon od témy je najväčšou výhodou sokratovského typu dialógu najmä preto, lebo plní funkciu odľahčenia argumentácie. Využitie maieutickej a anamnestickej metódy podmieňuje výslednú rétorickú štruktúru *Dialógu*, pričom samotný výber formy je určený orientáciou na čitateľa. Cieľovou skupinou, ktorej venoval Galileo svoj dialóg, neboli matematici a filozofi, ale laici. Pre nich bol „teatrálny“ spôsob argumentácie prístupnejší a zrejme aj pochopiteľnejší ako prísne matematické dôkazy.

Zvolená forma najlepšie vyhovovala cieľu *Dialógu*, ktorým bola diskreditácia aristotelovského základu prírodnej filozofie. Dielo „predstiera, že tak nečiní,“ a táto stratégia zahmlievania umožňuje „vyhnúť sa námetom tak obtiažnym, ako nebezpečným.“ (Koyré, 2004, s. 81) Účasť rétoriky na vedeckom diskurze spočíva v tom, že nie je len spôsobom zapojenia osobného postoja do určitých hier pravdy. Je tiež spôsobom argumentácie v procese indoktrinácie vedenia ideami, ktoré sú (alebo môžu byť za také považované) v rozpore so všeobecne prijímaným systémom vier, hodnôt a názorov, spojených s metafyzickým pozadím, a so štandardizovanými postupmi riešenia vedeckých problémov.

Galileo problematizoval filozofický základ tradičného systému vedenia tým, že „postavil do kontrastu dva spôsoby prírodnofilozofického uvažovania: jeden tvrdošijne trvá na neomylnnej autorite Aristotela (...) ako nevyhnutnej podmienke zmysluplnej filozofickej rozpravy, (...) druhý zdôrazňuje priateľskú a otvorenú diskusiu o filozofických otázkach.“ (Clucas, 2008, s. 416) Galileo spochybnil úlohu autority vo vedeckom diskurze, pretože fyziku považoval za autonómny axiomatický systém, vytvorený – podobne ako iné vedné disciplíny – na určitom metafyzickom pozadí. Na tomto pozadí bolo okrem iného vedené tradičné rozhraničenie medzi astronómiou a prírodnou filozofiou. Úlohou astronómie je „záchrana javov“, zosúladenie skúsenosti s teóriou. Prírodná filozofia má naopak podávať vysvetlenie pozorovaných javov na základe celostného pochopenia ich účelu. Ptolemaios i Kopernik, obaja rešpektujúci Aristotelovu fyziku, (Ptolemy, 1990, s. 5-7, Kopernik, 1974, s. 58-59) sa nazdávali, že problém korešpondencie medzi matematickým modelom a jeho fyzikálnym pozadím stačí riešiť „doladením“ modelu tak, aby zachovával prijatý prírodnofilozofický základ.

V porovnaní s nimi, Galileov *Dialóg* predstavuje zmenu tak v obsahu teórie, ako aj

forme jej podania. Čo sa zmenilo, nebola metóda získavania poznania, ale druh zhromažďovaných údajov a metódy analýzy dát. (Collins, 1994, s. 172) Tiež sa zmenil spôsob prezentácie (vedeckého) obrazu sveta a sebareflexie vedy.

Renesančných autorov viedla potreba neutralizácie zásahu cenzúry k vytvoreniu „vysoko sofistikovaného systému nepriamych vyjadrení, nepísaných pravidiel vypovedania, čím (...) mohli komunikovať s čitateľmi alebo poslucháčmi (medzi ktorými boli aj práve tie authority, ktoré boli zodpovedné za štátnu cenzúru) bez toho, aby vyvolali priamu konfrontáciu.“ (Patterson, 1984, s. 45) Jednou z rétorických stratégií smerujúcich k naplneniu tohto cieľa je digresia, vybočenie z logickej väzby argumentácie zo subjektívnych dôvodov. Odbočenia od témy v *Dialógu* nie sú samoúčelné; sú použité ako nástroje manipulácie s čitateľom. Atmosféra uvoľnenej priateľskej konverzácie, zdanlivo nezáväzné pretriasanie taľafatiek, umožňuje spojiť s hlavným predmetom diskusie množstvo postranných a často banálnych vecí, a vytvoriť tak dojem, že to podstatné čo je témou rozhovoru, je tu prítomné od vekov, a len v dôsledku nepozornosti to ostalo nepovšimnuté. Takáto premena predmetu rozhovoru umožňuje čitateľom ľahšie prijať obhajovanú tézu, a tiež uľahčuje aj prijatie samotného diela.¹

Galileo rozvetvil sujet *Dialógu*. Rozohral tým hru pravdepodobností, neurčitých nápodiev, hmlitých predpokladov a nevyslovených tvrdení, ale aj hru s identitou postáv a ich názorov. Nahradením pravdivosti pravdepodobnosťou a hypotetickým charakterom dôvodov pre i proti jednotlivým systémom sveta, vytvára zdanie, že popiera kategorickú platnosť Kopernikovej teórie. Príkladom uplatnenia stratégie „rétorickej nerozhodnuteľnosti,“ (Finocchiaro, 1980, s. 12-18) je Salviati. Galileo „zdôrazňuje skôr pravdepodobnosť ako pravdivosť jeho tvrdení, ba dokonca sa snaží vzbudiť dojem, (...) že nie je ani zástancom pravdepodobnosti Kopernikovej hypotézy, ako skôr len *hrá úlohu niekoho*, kto je advokátom Kopernikovej hypotézy.“ (Clucas, 2008, 407) Salviati sa obracia na Sagreda hovoriac: „V týchto našich rozpravách vystupujem ako zástanca Kopernika, berúc na seba jeho masku; ale nechcem, aby ste usudzovali podľa mojich rečí, ako na mňa pôsobili vnútorné dôvody, ktoré

¹ Kopernikov model nemohol v silne tradicionalistickom prostredí presvedčiť o (filozofickej) správnosti či (inštrumentálnej) oprávnenosti len na základe matematickej argumentácie. Geocentrizmus a heliocentrizmus sú ako geometricky vyjadrené hypotézy ekvivalentné (Clagett, 1957, s. 194-195; Neugebauer, 1975, s. 56-61), evidencia je počiatkom 17. storočia na strane aristotelovskej prírodnej filozofie a aj biblická argumentácia podporuje geocentrický názor. Preto Galileo využil stratégiu digresie a ďalšie rétorické prostriedky (insinuáciu, invektívu, sarkazmus, iróniu) v záujme legitimizácie kopernikanizmu. (Galilei, 1962, s. 101, 105, 116, 171, 187, 216, 257, 264) Zámerne sa vyhýbal argumentácii, ktorá by smerovala k priamej obhajobe heliocentrizmu pred tribunálom aristotelovskej prírodnej filozofie.

uvediem v jeho prospech, kým sme v nadšení predstavenia deja, ale usudzujte potom, keď snímom zo seba tú masku a budem sa vám zdať iný, než akého ma vidíte na scéne.“ (Galilei, 1962, 135) Týmto spôsobom sa digresia stáva dôležitým nástrojom usmernenia komunikácie tak na osi postáv, ako aj na osi autor – čitateľ.

Galileo napísal dielo, ktoré

„nie je jednoduchou anticipáciou možných námietok proti teórii zo strany skutočných či domnelých aristotelovských oponentov, ale textom, ktorý charakterizuje problémy aristotelovskej filozofie, zvlášť otázku autority (ako protikladu racionálneho zdôvodnenia) vo filozofickom diskurze. Dialóg je forma, ktorá (...) dramatizuje aristotelovský odpor voči novému spôsobu myslenia a zároveň predvádza tento nový modus myslenia v praxi. V tomto zmysle je dialóg performatívny text, ktorý živým slohom potvrdzuje nadradenosť novej formy zdôvodňovania a odhaľuje iracionálny základ aristotelovského konzervativizmu. Galileov *Dialóg o dvoch systémoch sveta* je performatívny práve v tomto zmysle. To znamená, že nie je len prírodnofilozofickým spisom, ale je aj sebareflexívnym výkonom prírodnej filozofie.“ (Clucas, 2008, s. 411)

Podobne sa vyjadruje aj Koyré: *Dialóg* „chce byť výkladom dvoch konkurenčných astronomických systémov. V skutočnosti to ale nie je ani astronomická kniha, ani kniha o fyzike. Predovšetkým je to kritické dielo, dielo polemiky a zápasu; a zároveň je to dielo pedagogické a filozofické (...).“ (Koyré, 2001, s. 212) Tieto vlastnosti môžeme Galileiho *Dialógu* pripísať najmä preto, lebo „ukazuje skôr proces zdôvodňovania ako samotný záver usudzovania. (...) *Dialóg* je živou rečou, ktorá z čitateľov vytvára spoluúčastníkov Galileovho zdôvodňovania.“ (Clucas, 2008, s. 413) Vŕaha ich do samotného centra diania a umožňuje im hrať hru identít.

Dialóg je forma, ktorá zdaním voľnej rozpravy a otvorenej argumentácie zastiera tvrdý psychologický nátlak. Autor prostredníctvom postáv predkladá čitateľovi na posúdenie rôzne názory, avšak robí to takým spôsobom, že autorovo stanovisko, zvyčajne rozptýlené v replikách viacerých postáv, je tým jediným správnym. Z autorskej perspektívy sú potom hodnotené nesúhlasné názory. „Táto dvojité agenda je reflektovaná v dramatickej štruktúre samotného dialógu. Je to forma, ktorá je súčasne dielom vedeckého diskurzu i metadiskurzu vedy. (...) Digresívna forma dialógu je tým, čo [Galileovi] umožňuje zjednotiť tieto dva vzájomne súvisiace projekty bez mozolenia a zamotaností.“ (Clucas, 2008, s. 411)

Ak pripustíme, že „kopernikáni zmenili nielen názory, ale aj kritériá posudzovania názorov,“ (Feyerabend, 2001, s. 157) potom treba tiež uznať, že premeny identity umožňujú posudzovať systémy sveta v obrátenej perspektíve. V takto zmenenej situácii, kde Ptolemaios bol posudzovaný optikou Kopernikovho názoru, sa aristotelovský prírodnofilozofický základ nutne javil ako nesúrodá zmes paralogizmov. Nie je to potom samotné vysvetlenie, ktoré ukazuje Aristotelovu prírodnú filozofiu ako nezlučiteľnú s racionalitou (resp. s režimom pravdy formujúceho sa novovekého typu racionality), ale forma vysvetlenia, ktorá z peripatetickej prírodnej filozofie vytvára smiešnu poveru.

Dialóg o dvoch systémoch sveta, nahliadnutý z perspektívy rétoriky, je porovnaním dvoch rozdielnych filozofických *modov operandi*, založených na odlišnom chápaní miesta teórie, pozorovania, evidencie, experimentu a artefaktu v kontexte prírodnej filozofie. Ak Galileo dokazoval filozofickú legitimitu Kopernikovej hypotézy pomocou mimofilozofických prostriedkov, potom rozpravu o nebeskej mechanike v *Dialógu* považujeme za sociologicko-psychologický komentár k filozofickému obsahu kopernikanizmu. Predstavuje dialektickú cestu k pravde ako niečo podstatne odlišné od dogmatických drienot akademickou praxou zakonzervovaných scholárov. Ale čitateľ si musí tento názor poskladať ako mozaiku z jednotlivých fragmentov výpovedí roztrúsených po celom texte *Dialógu*.

Pre dnešok týmto uzatvárame naše skúmanie významu rétoriky pre prijatie vedeckej teórie. Na príklade Galileovho *Dialógu o dvoch systémoch sveta* sme ukázali, že utváranie nového fyzikálneho obrazu sveta bolo súčasne racionálnym procesom vyplývajúcim z „podstaty vecí“, ako aj preukázaním subjektívnych hodnotových preferencií a hlbokého osobného presvedčenia o ich správnosti.

Summary

Galileo's role in beginning of early modern science produces restauration of the scientific language base. It is intended to suggest the way in which strategy of digression establishes the rhetorical benefits of the dialogue form over the scientific treatise. Galileo's approach is based on reflection of relationship between theology and science, metaphysics and methodology, rhetoric and dialectic.

Zoznam bibliografických odkazov:

1. CLAGETT, M. 1955. *Greek Science in Antiquity*. New York : Abelard-Schuman, vi + 217s. ISBN 0-486-41973-8.

2. CLUCAS, S. 2008. Galileo, Bruno and the Rhetoric of Dialogue in Seventeenth-century Natural Philosophy. In *History of Science*, ISSN 00732753, roč. 46, č. 4, s. 405-429.
3. COLLINS, R. 1994. Why the Social Sciences Won't Become High-Consensus, Rapid-Discovery Science. In *Sociological Forum*, ISSN 08848971, roč. 9, č. 2, s. 155-177.
4. FEYERABEND, P. K. 2001. *Rozprava proti metodě*. Praha : Aurora, 432s. ISBN 80-7299-047-0.
5. FINOCCHIARO, M. A. 1980. *Galileo and the Art of Reasoning: Rhetorical Foundations of Logic and Scientific Method*. Dordrecht : Reidel, 508s. ISBN 978-90-277-1094-9.
6. FINOCCHIARO, M. A. 2001. Dialogo sopra i Due Massimi Sistemi, Tolemaico e Copernicano. (Book Review). In *Philosophy of Science*, ISSN 5619186, roč. 68, č. 4, s. 578-580.
7. GALILEI, G. 1962. *Dialóg o dvoch systémoch sveta*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 464s. ISBN 71-035-62.
8. KOPERNIK, M. 1974. *Obehy nebeských sfér*. Bratislava : Veda, 536s. ISBN 71-019-74.
9. KOYRÉ, A. 2001. *Galileo Studies*. Hassocks, UK : Harvester Press, 1978. 278 s. ISBN 0-855-27354-2.
10. KOYRÉ, A. 2004. *Od uzavřeného světa k nekonečnému vesmíru*. Praha : Vyšehrad, 264s. ISBN 80-7021-586-0.
11. NEUGEBAUER, O. 1975. *A History of Ancient Mathematical Astronomy*. Berlin – Heidelberg – New York : Springer, xxi + 1427s. ISBN 3-540-06995-X.
12. PATTERSON, A. 1984. *Censorship and Interpretation: The Conditions of Writing and Reading in Early Modern England*. Madison : University of Wisconsin Press, ix + 295s. ISBN 0-299-09950-7.
13. PTOLEMY, C. 1990. Almagest. In: TALIAFERO, R. C., WALLIS, CH. G. (eds.) *Great Books of the Western World*. zv. 15. 2. vyd. New York – London : Encyclopaedia Britannica, 1990, s. 1-465. ISBN 0-852-29531-6.

O zmysle zmyslu života

PhDr. Ivan Ondrášik

Katedra filozofických vied

Na úvod

Pokúsime sa o hlbšie porozumenie fenoménu zmyslu života. Najskôr sa zameriame na pojmové uchopenie zmyslu vo všeobecnosti, potom špeciálne na pojmové uchopenie zmyslu života. V ďalšom kroku uvedieme dôvod, prečo je potrebné udržiavať v aktuálnosti problematiku zmyslu života vo filozofickom diskurze. Naším posledným zámerom je poukázať na niektoré problémové okruhy súvisiace so zmyslom života a načrtnúť ich riešenia.

Uchopenie pojmu zmysel

Mnohohrstvovosť termínu zmysel implikuje a odkazuje k viacerým heterogénnym významom.

V biológii zmyslom rozumieme schopnosť percepcie vonkajších predmetov pomocou piatich zmyslov (zrak, sluch, čuch, chuť, hmat).

V logike sa zmysel chápe ako význam slova alebo výpovede. Logickými implikáciami zmyslu sa podrobne zaoberal G. Frege, ktorý striktne rozlišoval medzi zmyslom a denotátom pojmu vo svojom slávnom príklade s planétou Venuša. Zornica a večernica majú rôzny zmysel, ale ten istý denotát, ktorým je planéta Venuša. „Takže tvrdenie zornica = večernica je o totožnosti denotátov dvoch výrazov, ktoré vyjadrujú odlišné zmysly (významy). Denotát výrazu závisí od zmyslu, ktorý vyjadruje tento výraz – hovoríme, že zmysel výrazu je pojmom denotátu výrazu alebo že zmysel výrazu koncipuje denotát výrazu.“ (Gahér, 1998, s. 146).

V epistemologickom kontexte sa pojmom zmysel zaoberal vo svojej fenomenológii E. Husserl, ktorý ho chápal v súvislosti medzi noetickými aktami (cogitationes) a noematickými predmetmi (cogitata): „Každá noéma má obsah, totiž svoj zmysel a s jeho pomocou sa vzťahuje k svojmu predmetu.“ (Husserl, 2004, s. 247). Aj Heidegger sa v hermeneutických častiach *Bytia a času* zaoberal zmyslom ako fundamentálnym existenciálom bytostne prislúchajúcim pobytu (Dasein). Charakterizoval ho v kontexte analýzy výkladu, ktorá je napojená na odkrytie pobytu ako rozumejúceho rozvrhu – na našu existencialitu, a vymedzil

ho ako zrozumiteľnosť niečoho: „Zmysel je predsavzatím, predvídaním a predpoňatím štrukturované to, do čoho sa rozvrh rozvrhuje, a z čoho je zrozumiteľné niečo ako niečo.“ (Heidegger, 1986, s. 151).

Možno povedať, že všetky naše myšlienky, predstavy, city, vnemy, slová, výpovede, činnosti, situácie, úlohy, ciele, veci, ale i trpnosti, sa vzťahujú na svoj zmysel, na to, čo vyjadrujú, k čomu vedú, čo reprezentujú. M Palenčár v nadväznosti na štrukturalistické chápanie hovorí, čo znamená mať zmysel nasledovne: „Čokoľvek z toho má zmysel vtedy, ak odkazuje na niečo mimo seba, na niečo iné ako je ono samo... vo všeobecnosti niečo... má zmysel, ak nejakým spôsobom odkazuje na niečo mimo, za seba, na to, k čomu vedie, speje, v čom pokračuje“. (Palenčár, 1995, s.249) Fenoménu zmyslu je substanciálne inherentná jeho transcendencia.

Pojem zmyslu života

Zmysel života má vo filozofii svoj ontologický, epistemologický, axiologický a sociálny aspekt, ktorý je ujednotený jeho antropologickým charakterom. Samotný pojem zmysel života je ťažko možné striktné definovať, preto sa pri jeho približovaní nechávame viesť intuíciou. So zmyslom života podstatne súvisí zmysel partikulárnych situácií, vzťahov, úloh, cieľov, hodnôt, ktoré uskutočňujeme vo výkone našej existencie vo svete. Domnievame sa, že heterogenita týchto partikulárnych fenoménov odkazuje na ontologickej rovine i na imanentný aspekt fenoménu zmyslu života (neustále si však zachováva svoj transcendentný charakter). Ten je niekedy ľahšie (ak ide o niečo pozitívne), inokedy s veľkou námahou (ak je to niečo negatívne), možné dešifrovať a odkryť jeho význam v živote človeka. Tieto partikulárne fenomény možno označiť za akési šifry zmyslu.

Je zrejmé, že s objavovaním zmyslu v imanentnom aspekte, uskutočňovanom v každodennom živote, súvisí jeho prakticko- situačný charakter. To je pre porozumenie zmyslu kľúčové, pretože práve z prakticko – situačného zmyslu nachádzaného v našej imanencii, ktorý odkazuje na transcendentný aspekt zmyslu života. sa postupne skladá mozaika celkového zmyslu života, individuálnej existencie. Nemenej dôležité je i to, že imanentný partikulárny aspekt zmyslu uskutočňujúci sa v našej praktickej sfére, má nevyhnutne axiologický moment. Hodnoty (myslíme tým skutočné hodnoty vedúce k dobru), sú cestami k objaveniu zmyslu. Z epistemologického hľadiska možno prakticko – situačný zmysel (vždy s transcendentným charakterom) nachádzať v imanencii, celkom dobre rozpoznať, ak sme dostatočne pozorní. Celostný zmysel však nemožno poznať, pretože sme konečné, kontingentné a pominuteľné bytosti.

Chceme zdôrazniť dôležitosť chápania zmyslu života ako dôvodu, cieľa, horizontu a vzťahu. Zmysel vymedzený ako dôvod (logos, ratio) nám nielen v imanentno-prakticko-situačnom chápaní, ale i v teoreticko – metafyzickom aspekte dáva odpoveď na otázku „prečo“, „na základe čoho“ mám obstať v danej situácii- každodennej alebo hraničnej, prečo uskutočňovať práve tú úlohu a nie inú, a prostredníctvom akých hodnôt či prečo rozvíjať láskyplný medziľudský vzťah či prečo prijať alebo odmietnuť vieru v Boha. Dôležité je i vymedzenie zmyslu ako cieľa, účelu (telos, finis). Takto chápaný zmysel dáva odpoveď na otázku „kvôli čomu“ konám tak, ako konám, akým smerom sa uberám, čo ma priťahuje, za čím túžim, aké prostriedky sú relevantné na jeho dosiahnutie. Nemenej podstatné pre porozumenie zmyslu života je i jeho chápanie ako horizontu. To umožňuje jednotlivé objavené zmysly- časti mozaiky začleniť do kontextu univerzálneho jednotiaceho horizontu. Časti odkazujú k celku, a celok dáva zmysel častiam, z ktorých pozostáva. Fenomén horizontu nám otvára v nadväznosti na svoj primárne transcendentný charakter častokrát ani netušené potenciality zmyslu. Horizont zmyslu je pre človeka otvorený až do momentu našej smrti a akoby až dotiaľ čakal na svoje naplnenie. Je pritom existenciálne významné, aby zmysel chápaný ako dôvod, cieľ a horizont boli identické. Jedine takto pochopený zmysel bude pre človeka i jeho oporným bodom v živote. Ako veľmi podnetná sa nám zdá i myšlienka M. Machovca ktorý vymedzuje zmysel ako vzťah. „Veci spadajú do kategórie bytia, ale zmysel do kategórie vzťahu (relácie)“. (Machovec, 2008, s. 22). Skutočne zmysel je možný ako dynamický, konkrétny vzťah človeka k veciam praktického či umeleckého záujmu, k rôznym činnostiam, situáciám, no najmä ako otvorený dialogický a láskyplný vzťah človeka k človeku prekonávajúc sterilnú inštrumentalitu našich interpersonálnych vzťahov, a v konečnom dôsledku môže ísť o vzťah k personálne chápanému Bohu vzťahujúc sa k nemu prostredníctvom viery, nádeje a lásky, ktoré majú byť ukotvené v radosť z tohto otvoreného osobného stretnutia. Konkrétnosť je matériou zmyslu.

Ukazuje sa nám zároveň i fundamentálna prepojenosť medzi teoreticko-metafyzickým chápaním zmyslu a jeho praktickou realizáciou. Vyjadriac sa na kantovský spôsob metafyzicky pochopený zmysel by bol bez realizácie v praktickej sfére prázdny, bez obsahu a teda nenaplnený, a naopak, praktická realizácia zmyslu v imanentnej sfére by bola bez opory v teoreticko-metafyzicky uchopenom zmysle slepá, tápajúca a strácajúca svoju orientáciu. Preto sa zasadzujeme za súlad medzi metafyzickým zmyslom a jeho praktickou realizáciou. Zdieľame názor, že zmysel vo svete objektívne jestvuje, nie je možné ho nejakým spôsobom uchopovať subjektivisticky. Na druhej strane sme však pozývaní objavovať ho na subjektívnej rovine. Podobne sa vyjadruje E.Lukasová: „Človek nemôže ľubovoľne určovať,

čo je zmysluplné. Môže to len objavovať. Objavovať preto, lebo zmysel vo svete je.“ (Lukasová, 2009, s.11) Je však nutné zachovať podstatnú usúvzťažnosť medzi zmyslom ako objektivitou a naším vedomím ako subjektivitou, lebo bez subjektivity niet objektivitu. Túto našu domnienku potvrdzuje i J.Grondin: „Neexistuje žiadna ľudskosť, žiaden zmysel života bez vedomia.“ (Grondin, 2006, s.97)

Opierajúc sa o tradíciu kresťanskej filozofie chápeme ako najvyšší prameň zmyslu života človeka živého Boha.

Kríza zmyslu života

Človek je bytostne odkázaný na zmysel. Možno povedať, že zmysel je v živote človeka antropologickou konštantou. Spätosť človeka a zmyslu je pre náš osobný život existenciálne významná. Narušenie, prekrytie tejto väzby alebo zabudnutie na ňu má pre našu existenciu vo svete negatívne dôsledky. Človek súčasnosti prežíva krízu zmyslu. Často stráca dôvod, prečo žiť dobrý život, je apatický voči uskutočňovaniu autentických hodnôt, nemá jasný cieľ, ktorý by ho dostatočne motivoval. Žije vo svojom svete dezorientovaný, frustrovaný, depresívny, s možným vyústením až k samovražde.

Kríza zmyslu má už od čias V. E. Frankla i svoje klinické charakteristiky. Frankl v tejto súvislosti hovorí, že človek upadá do existenciálneho vákuu a ak v ňom dlhšie zotrúva, môže to prerásť do noogénnej depresie a noogénnej neurózy. (Frankl, 1983, s. 18) Zmysel, ktorý je pre každého človeka jedinečný a neopakovateľný, je majákom na mori, a kto tento maják nevidí, môže v búrke života ľahko stratiť smer.

Kríza zmyslu ¹zasahuje nielen do našej individuálnej existencie, ale prejavuje sa i v kultúrno-spoločenskom bytí ako nihilizmus v rôznych podobách a spätne negatívne zasahuje do našej individuality. Ontologický nihilizmus radikálnym spôsobom popiera zmysel bytia ako takého, jeho logická a epistemologická forma popiera možnosť poznateľnosti pravdy i samotnú možnosť poznania zmyslu. Etický nihilizmus popiera záväznosť hodnôt, uskutočňovaním ktorých dochádzame k naplneniu zmyslu. Náboženský nihilizmus neguje existenciu Boha ako najhlbšieho prameňa zmyslu.

Myslíme si preto, že ak chce byť filozofia autentická, mala by odhodlane čeliť všetkým formám nihilizmu, ktorý radikálnym spôsobom neguje zmysel v živote človeka. V odhodlanosti filozofie čeliť nihilistickým tendenciám vidíme jeden z dôvodov, prečo

1 Možno povedať, že i Husserl sa zaoberá sprostredkovane krízou zmyslu. Tú vidí nielen v kríze vied, ktoré stratili kontakt s prirodzeným životom človeka, ale aj vo všeobecnej kríze ľudstva. (Husserl, 1996, s.28)

aktualizovať otázku zmyslu vo filozofickom diskurze. V zhode s A. Camusom sa domnievame, že: „...otázka zmyslu života je zo všetkých otázok najnaliehavejšia.“ (Camus, 1993, s.7) Jej zodpovedaním sa rozhoduje o kvalite našej existencie vo svete.

Problematizácia zmyslu života a možnosti jej prekonania

Zmysel života chápeme ako najhlbší dôvod, prečo žiť, ako cieľ, ktorý nás v živote motivuje k rozvíjaniu rôznych činností prostredníctvom uskutočňovania autentických hodnôt smerujúcich k dobru, ale zároveň i ako otvorený dynamický horizont, v perspektívach ktorého sa nám ponúka možnosť nadväzovať vzťahy s vecami, osobami a Bohom, ktorý je jeho pôvodcom i zavŕšiteľom zároveň. Naším východiskom je mierne optimistická perspektíva.

Na druhej strane musíme pripustiť a konštatovať fakt, že nie všetko v našom svete má zmysel. Existujú nezmyselné pojmy, výpovede a činnosti, o ktoré nie je núdza. Realita života nás často vedie k pesimistickým pohľadom na zmysel. Svet sa nám javí ako nezmyselný a chaotický. P. Tillich hovorí o úzkosti z nezmyselnosti sveta, zo straty posledného zmyslu, ktorý dáva zmysel všetkým zmyslom. (Tillich, 2004, s. 34) Tiaži absurdity asi najviac vo svojom existenciálnom a filozofickom zápase porozumel A. Camus, ktorý ju urobil svojím východiskom. „Absurdnosť sa rodí z každej konfrontácie medzi ľudským volaním a hlúpym mlčaním, ktorým svet na toto volanie odpovedá.“ (Camus, 1993, s.24) I starozákonný autor knihy Kazateľ poukazuje na relatívnu absurdnosť ľudského údely: „Márnosť, len márnosť. Všetko je iba márnosť.“ (Kaz.1,2) Hebrejský výraz hebel, ktorý sa prekladá do slovenčiny ako márnosť, znamená pôvodne paru a dych. To naznačuje pomínutelnosť a neplodnosť čisto ľudského snaženia. (Douglas, 1996, s.590)

Camus, vychádzajúc z predpokladu nezmyselnosti sveta, odmieta ako riešenie fyzickú samovraždu, ale odmieta i filozofickú samovraždu, ktorou pre neho je viera v Boha. Absurdnu podľa neho môžeme jedine čeliť, a to prostredníctvom vzbury, slobody a vášne. (Camus, 1993, s.48) V protiklade ku Camusovmu východisku v absurde kladíme východisko objektívnej existencie zmyslu. Domnievame sa, že Camus absurdno značne hyperbolizoval. To zvädza k nihilistickým a pesimistickým interpretáciám jeho filozofie, i keď on sám nihilistom nebol. Na to poukazuje Camusom postulovaná metafyzická revolta, ktorá odkazuje na jednotnú ľudskú prirodzenosť. (Brezňanová, 2007, s.315) Ani autor knihy Kazateľ nechcel podnecovať a vyvodzovať nihilistické konzekvencie. Prostredníctvom kontrastu chcel len poukázať na plytkosť ľudskej snahy a na jej absurdnosť, ak nie je odkázaná absolútne na bázeň pred Bohom. „Poznal som, že všetko, čo robí Boh, má večnú platnosť. K tomu nemožno už nič pridať, ako ani nič odobrať. Boh to tak urobil, aby ľudia

mali bázeň pred jeho zjavom.“ (Kaz.3,14-15) Pripúšťame, že absurdita môže niekedy veľmi sproblematizovať zmysel v živote človeka, nikdy však nie absolútne. Nezdieľame ani Camusov názor, že viera v Boha by mala viesť k iracionalite. Domnievame sa, že keď sa vyradí Boh z diskurzu o zmysle, na jeho miesto nastupujú rôzne idolatrie (moc, peniaze, kariéra). Dnes je takouto modlou tzv. nová religiozita, ktorú považujeme za skutočný prepád do iracionality.

Ďalšou problematizáciou zmyslu z nášho pohľadu je fenomén zla. Zlo v jeho troch základných formách – metafyzické zlo chápané ako nedostatok bytia, fyzické zlo spôsobujúce utrpenie, a morálne zlo ako mravný priestupok či v náboženskom zmysle hriech - je z nášho pohľadu tajomstvom, ktoré nás nemá nechať ľahostajnými, ba naopak, má nás vyzývať k činu. Napriek tomu v nás vyvoláva otázky: Má zmysel utrpenie či hriech v živote človeka? Domnievame sa, že i v utrpení, ktoré nás nevyhnutne zasahuje, je možné nájsť skrytý zmysel, ktorý spočíva v obetovaní sa. I hriech môže človeka pohnúť k pokániu, a tak pripraviť pôdu pre obrátenie. Zlo nemá zmysel samo osebe. Zmysel má vzdorovať mu a neustále sa ho pokúšať transformovať na dobro. I keď prechováваме úctu k veľkým koncepciám teodicey, ktoré predstavovali diela svätého Augustína, Tomáša Akvinského a G.W. Leibniza, domnievame sa, že problém zla nie je možné uspokojivo vyriešiť v teoretickej rovine. Naopak, v praktickej rovine existenciálna zaangažovanosť a konkrétna pomoc a starostlivosť o človeka postihnutého zlom dáva príležitosť k zmysluplnej činnosti. To potvrdzuje i názor G. Marcela: „Dospeli sme teda k filozoficky neobvyklej myšlienke, že bytosťou navštívenou zlom sa môžeme efektívne zaoberať len pod podmienkou, že s ňou vytvoríme vzťah, ktorý je koniec koncov účasťou a zdieľaním.“ (Marcel, 1998, s.81)

V poradí tretia a zrejme najzávažnejšia problematizácia zmyslu je fenomén smrti. Smrť ukončuje život. Má však smrť zmysel? Nedá sa to povedať. Ako hovorí Epikuros: „Keď sme tu my, nie je tu ešte smrť, a keď je tu smrť, nie sme tu už my.“ (Epikuros, 1989, s.57) Čo má podľa nás zmysel, je vedomie smrteľnosti. To nás robí pokornými pred životom a za predpokladu, že život prežívame autenticky, vedie nás k zodpovednému vzťahu k sebe samým, k druhým ľuďom či k Bohu. Absurdita, zlo i smrť budú vždy nahlodávať zmysel života, ale nikdy sa nestanú jeho totálnym popretím. Fenomén, prostredníctvom ktorého sa môže zmysel rozvíjať, je nádej. „Žiadny život, žiadny zmysel života neexistuje bez nádeje.“ (Grondin, 2006, s.58)

I keď Boha chápeme ako najvyšší prameň zmyslu života, nechceme vylučovať z diskurzu o zmysle ľudí, ktorí nenašli cestu k nemu. Práve naopak, vidíme potrebu

intenzívneho, trpezlivého, otvoreného dialógu o zmysle, dialógu medzi rozumom a vierou, dialógu medzi sekulárnym a náboženským svetom .

Na záver

Pokúsili sme sa zdôrazniť vymedzenie zmyslu života ako dôvodu, cieľa, horizontu a vzťahu a prepojenosť teoreticko-metafyzického uchopenia zmyslu s jeho praktickou realizáciou. Dôvod na aktualizovanie problému zmyslu vo filozofii vidíme v kríze zmyslu, ktorej má filozofia odhodlane čeliť. Absurdno, zlo a smrť predstavujú vážnu, nie však absolútnu problematizáciu zmyslu. Naša koncepcia zmyslu zahŕňa do diskurzu o ňom ľudí s rôznym svetonázorom.

Zusammenfassung

In unserem Beitrag wird Phänomenon und Begriff des Sinn des Lebens analysiert. Der Sinn des Lebens ist als das Grund, das Zweck, das Horizont und das Verhältnis versteht. Die Problematisation des Sinn des Lebens werden Absurdität, Böse und Tod dargestellt. Der tiefste Quelle des Sinn des Lebens ist Gott betrachtet.

Zoznam bibliografických odkazov

1. BREZŇANOVÁ, D. 2007. *Hľadanie (strateného) zmyslu podľa Alberta Camusa*. In: Filozofia, roč.1962, č.4, 2007. s.310 – 316. ISSN 0046-385X.
2. CAMUS, A. 1993. *Mýtus o Sifyfovi – Pád – Caligula*. Bratislava: Slovenský Spisovateľ, 1993. 246 s. ISBN 80-7435-054-4.
3. DOUGLAS, J.D. 1996. *Nový biblický slovník*. Praha: Návrat domu, 1996.1243 s. ISBN 80-85495-65-1.
4. EPIKUROSOV, 1989. *O šťastnom živote*. Bratislava: Pravda, 1989. 195 s. ISBN 80-5030-435.
5. FRANKL, V. E. 1983. *Ärztliche Seelsorge. Grundlagen der Logotherapie und Existenzanalyse*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1983. 268 s. ISBN 3-596-42157-8.
6. GAHÉR, F. 1998. *Logika pre každého*. Bratislava: Iris, 1998. 413 s. ISBN 80-88778-77-8.
7. GRONDIN, J. 2006. *Vom Sinn des Lebens*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht GmbH. 2006. 126 s. ISBN 3-525-30153-7.
8. HEIDEGGER, M. 1986. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niermeyer Verlag. 1986.445 s.

ISBN 3-484-70122-6 .

9. HUSSERL, E. 2004. *Ideje k čisté fenomenologii a fenomenologické filosofii I*. Praha: Oikoymenh, 2004 . 339 s. ISBN 80-7298-085-8.
10. HUSSERL, E. 1996. *Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie. Úvod do fenomenologické filosofie*. Praha: Academia. 1996.568 s. ISBN 80-200-0561-7.
11. LUKASOVÁ, E. 2009. *Základy logoterapie*. Bratislava: Lúč. 2009.272 s. ISBN 978-80-7114-704-6.
12. MACHOVEC, M. 2008. *Smysl lidské existence*. Praha: Akropolis. 2008.127 s. ISBN 978-80-7304-103-8.
13. MARCEL, G. 1998. *Přítomnost a nesmrtelnost*. Praha: Mladá Fronta. 1998.138 s. ISBN 80-204-0701-4.
14. PALENČÁR, M. 1995. *Člověk a zmysel*. In: Filozofia, roč.50, č.4, 1995.s. 248- 251. ISSN 0046-385X.
15. *Sväté Písmo*. 1995. Trnava: SSV. 1995.2623 s.
16. TILLICH, P. 2004. *Odvaha být*. Brno:CDK, 1995. 125 s. ISBN 80-7325-0116-0.

Problém viny v ontológii

Mgr. Monika Šabová

Katedra filozofických vied

V úvode bude snád' vhodné ozrejmienie dôvodu, pre ktorý sa venuje problematike viny toľká pozornosť. Je vina (ontologická) súčasťou života každého jedinca? Odpoveďou je nasledujúca citácia: „...sen o existencii bez úzkosti a viny je dosnívaný. Vina práve ako úzkosť k človeku patria ako základný fenomén.“([3],170)

Pojem vina a jej dimenzie

Azda najvýstižnejší pokus o charakteristiku je možné nájsť v sociologickom slovníku: „vina – negatívne všeobecne, či individuálne vnímané a interpretované vedomé, či nevedomé porušenie zásad, ktorými sa riadia vzájomné vzťahy ľudí, vzťah jedinca k spoločnosti (obci, štátu), či k nejakej autorite právnej, morálnej alebo náboženskej.“([8],1384)

Ďalej je potrebné spomenúť časté synonymické používanie pojmov vina a pocit viny. Spomenuté sa pritom nevylučuje, je považované za možné, no v závislosti od kontextu. Buber v stati s názvom Vina a pocit viny hneď v úvode píše, že používanie jednotlivých pojmov je na osobnej voľbe a to vzhľadom k tomu, že táto problematika nie je presne vyjasnená. Zásadný rozdiel týchto dvoch pojmov však on vidí v tom, že vinu chápe ako scestný krok vzhľadom k procesu individualizácie, vlastného sebauvedomenia, podložený vlastnými udalosťami, ktoré charakterizuje ako priestupok voči spoločensky prijatým normám. Pociť viny následne charakterizuje ako obyčajné psychické projekcie. Tie môžu byť zapríčinené viacerými faktormi, ako napríklad stavmi úzkosti ako následok strachu pred trestom a pokarhaním za porušenie prijatých zásad, ďalej tiež problematickými neurotickými stavmi u psychiatrických pacientov, ale rovnako aj bezdôvodnými pocitmi pochádzajúcimi „z vonka“, či z detstva.([1],165–171)

Čo sa teda týka sociokultúrnej oblasti, vo všeobecnosti je možné povedať, že sa vina chápe ako prijatie zodpovednosti za svoje činy, ktoré sú v rozpore so všeobecne prijatými normami.([7],7) Zaujímavosťou však ale je, že napríklad psychológia pojem viny nepozná, používa iba pojem pocit viny, ktorý je charakterizovaný nasledovne: „subjektívne prežívané presvedčenie vzťahujúce sa k minulosti, v ktorom si jedinec myslí, niekedy i nesprávne, že niečo zavinil, trpí výčitkami svedomia a očakáva trest“([4],410)

Problematika viny v ontologickom aspekte

Pri pokuse o vykreslenie viny z ontologického hľadiska bude pomôckou zhrnutie ontológie ako vedy všeobecne (prednáška Palenčár, 2009, FHV UMB). V ontológii sa v časovom horizonte viac ako 2600 rokov vyvinuli tri subsmery, ktoré sú charakterizované tromi základnými otázkami skúmania.

1. Čo je bytie? (resp. čo znamená existovať) → Čo je vina?(resp. čo znamená vinný)
2. Čo skutočne je ? (resp. ktoré veci skutočne existujú) → Existuje (skutočná) vina?
3. Čo je? (ktoré druhy vecí existujú) → Aké druhy viny existujú?

Stanovením troch základných otázok je možné po čiastočnej úvahe povedať, že jednotlivé oblasti sa budú možno prelínať, absolútne od diferencovanie je nemožné. Druhá a tretia otázka sa javí ako snaha o zmapovanie oblasti pomocou kategórií. Problematika viny by tak mohla byť čiastočne redukovaná. Keďže cieľom príspevku je čo najširšie možné poňatie, najvhodnejšou oblasťou sa zdá byť prvá a teda pomocou nej sa bude uberať snaha o následné vykreslenie.

Čo je vina?

Skôr ešte však, ako bude možné nahliadnuť do samotnej ontologickej problematiky viny, je potrebné ozrejniť dôležitosť a vlastne nevyhnutnosť niečoho, čo podmieňuje jej „existenciu“ vo vedomí. Je to svedomie ako „v širšom zmysle možnosť, či schopnosť ľudského ducha poznať mravné hodnoty, príkazy a zákony, v užšom zmysle potom ich použitie na vlastné konanie“.([2],424) Je vhodné však rozšíriť túto definíciu o tvrdenie, že svedomie a jeho posudzovanie sa nedotýka len konania, ale aj ľudskej existencie vôbec, okolnostiam vzniku jednotlivca, zotrvaníu i následnému programovaniu sa. Rozširuje sa tak oblasť obsiahnutia práve o ontologický aspekt, ktorý bude ťažiskovým.

„Všetky skúsenosti svedomia a všetky jeho výklady sa zhodujú v tom, že „hlas“ svedomia nejako hovorí o „vine“.“([5],310)

Pre determináciu ontologickej viny a zodpovedanie troch otázok bude použité dielo Rolla Maya, ktorý k problematike vytýčil štyri charakteristické črty:

1. V ontologickej vine sme všetci zúčastnení. Nikto z nás nemôže tejto účasti uniknúť, nikto z nás ju nemôže vykoreniť z vlastnej potenciálnosti.
2. Ontologická vina nie je dôsledkom kultúrnych tradícií, zvykov, či obyčajou. Je prítomná v každom jedincovi bez ohľadu na pohlavie, rasu, národ, či časové

obdobie, v ktorom žil, či žije. Je zakorenená vo fakte sebauvedomenia. Historický, kultúrny i iný kontext sa odráža len v posudzovaní „navonok“, v názoroch na ňu.

3. Ontologická vina môže byť zamieňaná s vinou chorobnou, ale tiež môže do nej vyústiť. Ak je totiž ontologická vina u jedinca neakceptovaná vo svojej podstate a rozmere, môže sa pretaviť do viny neurotickej. Tak, ako môže byť neurotická úzkosť spôsobom unikania pred ontologickou úzkosťou (ktorá vyplýva zo strachu zo zániku vlastnej existencie), tak môže byť neurotická, chorobná vina spôsobom unikania z konfrontácie s ontologickou vinou.
4. V prizme ontologickej viny môžeme vidieť viaceré (i protipólne) „dôsledky“. Môže smerovať ku symptómom choroby, ale môže mať tiež konštruktívny vplyv na formovanie osobnosti. ([9],145–146)

Obdobný názor na zakorenenosť ontologickej viny u každého jedinca nachádzame i u Heideggera: „ ...Ale kde hľadať kritérium pre pôvodný existenciálny zmysel oného „vinný“? V tom, že toto „vinný“ vystupuje ako predikát vety „ja som“. “ ([5],311)

Pojem byť vinný v ontologickom význame je možné výstižnejšie a zrozumiteľnejšie charakterizovať ako synonymum pre „byť dlžný“, pričom sa tento pojem vzťahuje na to, čo je možné zaobstarať. Ďalší význam, ktorý tiež zahŕňa aspekt ontologickej viny, značí byť čohosi príčinou, pôvodcom, resp. dať k niečomu podnet. Tu je človek vinný bez toho, aby bol niekomu niečo dlžný. Pripúšťa sa tu aj možnosť toho, že niekto iný „robí dlhy“ „na mňa“.([5],312) Zdá sa, že v ontologickej vine sa odzrkadľuje teda určitá forma negativizmu v zmysle dlžiť, či byť spúšťačom „dlžôb“. Pokiaľ však chceme preniknúť hlbšie k jej podstate vo výlučne ontologickom aspekte , je nutné podľa Heideggera ideu viny nielen vytesniť z účtujúcej oblasti v zmysle obstarateľného, ale rovnako aj oddeliť ju od povinnosti zákona.([5],313)

Ďalej je možné rozdeliť ontologickú vinu podľa toho spôsobu „namierenia“ na dve základné oblasti:

1. Ontologická vina voči sebe
2. Ontologická vina voči „svetu“

Prvý bod hovorí o intrapersonálnej vine, ktorá je rozsahom menej náročná. „Daseinsanalýza“ hovorí o svedomí tak, že ďalekosiahle abstrahuje tak od (nevedomých) pocitov viny, ako aj od vedomia viny, a do popredia stavia sám pojem viny. Z daseinsanalytického hľadiska je človek vždy vinný, pokiaľ dlží niečo svojmu dasein. Tento

dlh, či táto previnilosť, úplne sa líšiace od neurčitého pociťovania viny, sa začína narodením¹ a končí smrťou.“([3],173) Heidegger ju nazýva existenciálom, čiže nevyhnutnosťou pre bytie vo svojej podstate, prejavujúcim sa vo sfére svedomia.([3],173) Dotýka sa životných situácií jednotlivca, ktorý dennodenne volí medzi možnosťami. Ako píše Condrau, človek si celoživotne zostáva dlžný to, čo k nemu iba prichádza, čo nerealizuje. Totiž v každom danom časovom okamihu si človek volí smer svojej realizácie, svojho potvrdzovania, svojej individualizácie. A vždy človek môže realizovať v danom okamihu len jednu z možností, ktorá sa mu naskytá. Tu vzniká tzv. pôvodná previnilosť, z ktorej neskôr môžu vyplývať všetky ostatné pocity viny. V tejto previnilosti sa odzrkadľuje zodpovednosť, a to v zmysle zodpovednosti pred sebou za výber a realizáciu tej ktorej možnosti.([3],171) Je vhodné poznamenať, že prijatie zodpovednosti a tým výberu jednej z možností, bez následku pretavenia ontologickej viny do chorobnej, predpokladá určitý stupeň „vzretosti“ osobnosti. Hoci možno každý človek dnešnej doby (ale i človek z čias minulých), ktorá je tak hektická a ponúka množstvo na pohľad atraktívnych, perspektívnych a lukratívnych možností, sa nie raz ocitá v stave, kedy prehodnocuje svoju voľbu, často veľmi kriticky a nedokáže sa ubrániť niekedy až mučivým myšlienkam, výčitkám svedomia. Prenasleduje ho vidina projekcie inej možnosti, ktorá zdá sa byť lepšia, ako tá, ktorú zvolil. A tak isto je postavená aj situácia smerom k tomu, čo ešte len bude realizovať.

V nazeraní na ontologickú vinu voči „svetu“ sa ponúka viacero už konkrétnejších možností „previnenia“. Komárek ontologickú vinu nazýva ontologickým dlhom, pričom používa pojem transdebitácia (z lat. debitum, čo znamená dlh, chyba). Celú genézu problematiky tak vysvetľuje ako určité presúvanie vín a dlhov na iných, ktoré sa na prvý pohľad nemusí zdať zreteľné. U nábožensky založených jedincov je napríklad tento dlh presúvaný z prvotného hriechu Adama a Evy na všetky nasledujúce pokolenia. Ako ďalej tvrdí, už u najstarších gréckych mysliteľov je možné zachytiť tvrdenie, že všetky veci sú akosi na dlh. Tvrdenia niektorých dnešných exaktných vied, ako napríklad termodynamiky, pomáhajú ontológii vykresľovaním vzťahu fungovania svetských záležitostí – energia a štruktúria uzavretého systému sa môže zvyšovať výlučne na úkor okolia, jeho deštrukcie a degradácie. Toto tvrdenie podkladá dôkazom fungovania všetkých heterotrofných organizmov, ktoré prežívajú vďaka riadenej deštrukcii substrátov okolo seba a tak udržiujú

¹ Tu sa však predostiera istá dilema, totiž narodenie možno považovať za nie ten najvýstižnejší míľnik života, pretože ako ohraničenie sa zdajú byť aspoň vhodnejšie dve iné možnosti a to a) počatie (termín vhodný najmä pre nábožensky orientovaných jedincov), či po b) obdobie po treťom mesiaci tehotenstva (od kedy väčšina vedecky orientovaných kruhov hovorí o človeku v plnohodnotnom slova zmysle determinovanom vyvinutou centrálnou nervovou sústavou).

svoju komplexnosť, integritu, akcieschopnosť a prípadný rast. V mnohých prípadoch je smrť a zánik jedných doslova životom iných.([6],1) Toto tvrdenie je možné aplikovať aj na život človeka (dokonca z viacerých uhlov). Jednak je to možné z existenčného uhlu nekonečného množstva striedajúcich sa pokolení. Ak by sa totiž napríklad život človeka neuzatváral smrťou, ktorá je údelom pre každého z nás, ale v jeho hmatateľnej podobe by bol nekonečný, večný, skôr či neskôr by „kapacita“ planéty bola vyčerpaná a nevznikal by tak neustále priestor pre nových jedincov. Ľudia by sa tak stali dlžníkmi voči potenciálnym ľudským bytostiam, ktoré by nemohli byť splodené z dôvodu absentujúceho priestoru na život. Ďalej sa život človeka na dlh vyníma z telesného hľadiska i vo fungovaní organizmu ako celku. Toto si človek zabezpečuje v obžive, ktorá je nevyhnutnosťou pre rast, či udržanie telesnej schránky. „Fazuľa, či kura zaplatí deštrukciou za to, aby človek mohol prežiť.“([6],2)

Biologická závislosť ďalej existuje aj medzi ľuďmi. Ľudia sú (vo väčšine prípadoch) na svojich rodičoch závislí deväť mesiacov ako endoparaziti, rok ako ektoparaziti, a ďalších dvadsať rokov ako komensál.([6],2)

Ďalšou sférou, v ktorej sa zreteľne rysuje problematika ontologickej viny ako dlhu, je oblasť nehmotná. Ako prvý uvedieme ontologický dlh, existenčnú vinu voči rodičom ako voči tým, ktorí nás zachovali pri živote. Tento dlh je väčšinou splácaný vo forme odchovania ďalšej generácie a teda nie voči nim samotným. Zaujímavosťou je aj názor, v ktorom sa tvrdí, že ontologická vina vzniká i vo vzťahu jedincov, kde sa jeden jedinec stará o toho druhého. Vinníkom je ale v tomto prípade ten, čo sa stará. Komárek tvrdí, že ide o istú formu sociálnej parazitácie, pretože tým, že sa jedinec môže starať o druhého sa stáva životaschopnejším na úkor toho, o ktorého sa stará. Narastá totiž jeho činnosť, sviežosť, môžeme to nazvať aj nárastom istej kondície. Svoje tvrdenie podkladá faktami dlhovekosti niektorých osôb – napríklad Matky Terezy (čím však nechcel nijako degradovať šľachetnosť jej skutkov), učiteľiek prvého stupňa základných škôl.([6],2)

Summary

Guilt is an essential part of a human being. Its “existence” in consciousness is conditioned by conscience. “Guilty” stands for the predicate of the sentence “I am”. In the ontological sense, the notion of being guilty can be described as a synonym to “to owe”, while this idea refers to the things possible to provide. Another meaning stands for being a cause of something, source, like giving an incentive to something. For the whole life an individual owes to herself those things that only come to her and she never realizes them. In every moment one has to choose the way of her individualization. In each moment there is always just one possibility

that can be chosen out of many, it is so-called original guiltiness, which can generate a complete range of other guilt feelings later on. The whole genesis of this issue is then seen as certain shifting of guilt and debts to somebody else, which does not have to be apparent at first sight.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1] BUBER, M. 1992. Vina a pocit viny. In: *Bolest a naděje*. Praha : Vyšehrad, 1992, s. 165-189.
- [2] BURGER, W. 2006. *Filosofický slovník*. Praha: Naše vojsko, 2006
- [3] CONDRAU, G. 1998. *Freud a Heidegger*. Praha : Triton, 1998.
- [4] HARTL, P., HARTLOVÁ, H. 2000. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000.
- [5] HEIDEGGER, M. 1996. *Bytí a čas*. Praha : Oikoymenh, 1996.
- [6] <http://www.cts.cuni.cz/vesmir>
- [7] JASPERS, K. 1991. *Otázka viny*. Praha : Mladá Fronta, 1991.
- [8] KOLEKTIV AUTORU UK. 1996. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum. 1996
- [9] MAY, R. 1995. *O istocie człowieka*. Poznań : Rebis, 1995

Moc ako pojem sporný v samej svojej podstate?

Mgr. Lenka Šebová, PhD.

Katedra filozofickýchvied

C. Schmitt vo svojom spise o *Pojme politična* hovorí o fenoméne obsiahnutom v politických pojmoch: „...všetky politické pojmy, predstavy a slová majú *polemický* zmysel; majú na zreteli nejaký konkrétny antagonizmus, sú viazané na nejakú konkrétnu situáciu, ktorej posledným dôsledkom je (vojnou alebo revolúciou sa prejavujúce) zoskupenie priateľ-nepriateľ, a ako náhle táto situácia zanikne, stávajú sa prázdny a priezračnými abstrakciami...pokiaľ nevieme, koho sa taký pojem [v našom prípade pojem moci], in concreto týka, proti komu má bojovať, čo má negovať alebo vyvrátiť.“ (Schmitt, 2007, s. 30-31). Schmittove vyhlásenie o polemickom zmysle politických pojmov navodzuje dojem, akoby tieto pojmy mali význam len spredmetnené v konfliktnnej situácii. Akoby pojem priateľ nadobúdala svoj zmysel v opozícii s nepriateľom. Uznávame, že polarita prítomná v slovách priateľ vs. nepriateľ (za predpokladu poznania významu priateľ a nepriateľ) zvyrazňuje ich polemickosť, protikladnosť. Platí Schmittove „pravidlo“ aj pre pojem moci? Mnohorakosť definícií moci¹ poukazuje na mnohorozmernosť tohto pojmu a tu súhlasíme so Schmittom. Pojem moci in concreto má jasný zmysel ale ako upozorňuje A. Heywood: „...definície zväzujú slovo s určitým presným významom a to v prípade politických termínov sotva možné urobiť, pretože slová zastupujú idey, pojmy a hodnoty, ktoré sami sú nanajvýš zložité a často vášnivo spochybňované.“ (Heywood, 2005, s.18). Pozrieme sa, do akej miery vplýva prepojenie pojmov s tou, ktorou ideológiou. Konzekvencie si zilustrujeme na uchopení moci Lukesom.

S. Lukes sa pri analýze moci nechal inšpirovať² práve Gallieho koncepciou pojmov sporných v samej svojej podstate. Prečo Lukes zaraďuje pojem moc medzi pojmy sporné v samej svojej podstate?

Reflexiou nad rozmanitými koncepciami moci prichádza S. Lukes k názoru: „Absolútnym základným jadrom – kľúčom alebo pôvodnou predstavou, ktorá za tým väzí je

¹ Pozri Bauman 1967

² Okrem Gallieho, sa podnietnym pre Lukesa stalo snád' najslávnejšie použitie rozlíšenia pojmu a koncepcie od známeho politického filozofa J. Rawls v jeho diele *Teória spravodlivosti*. Rawls apeluje na rozlíšenie medzi pojmom spravodlivosti a konkrétnymi koncepciami spravodlivosti. Pozri (Rawls, 1995).

predstava moci, kde A nejakým spôsobom ovplyvňuje B.“ (Lukes, 1974, s. 26). Presnejšie povedané, definoval pojem moci tým, že: „A uplatňuje moc nad B, keď A ovplyvňuje B proti jeho záujmom.“ (Lukes, 2005, s. 37).

Hlavným Lukesovým argumentom v prospech spornosti pojmu moc je, že v jeho prípade, teoretické aj hodnotové spory nemôžu byť v podstate rozuzlené. „Zastávam názor, že moc (t.j. spôsob jej identifikácie), je radikálny vo význame teoretickom i politickom (v danom kontexte tvrdím, že oba tieto významy vzájomne súvisia). Názor, ktorý mienim obhajovať je ... nezmazateľne hodnotový a sporný v samej svojej podstate.“ (Lukes, 2005, s. 14). „Týmto by som chcel naznačiť, že daná interpretácia alebo pojem je nerozlučne spätý s ďalšími predpokladmi – metodologickými, epistemologickými ale aj morálnymi a politickými predpokladmi, ktoré sami parciálne určujú, ktoré dôvody sa počítajú v prospech jedného pojmu ako iného.“ (Lukes, 1979, s. 262).

Lukesovo vyhlásenie o moci ako pojme spornom v samej v samej svojej podstate vyvolalo aj kritické ohlasy. Macdonald ho považuje až za deštrukčne chybné. Tvrdí, že paralela medzi Lukesovým a Gallieho použitím je mizivá. Gallie sa zaoberá sporom, ktorý vzniká pri snahe o čo najrelevantnejšie doloženie pojmu príkladom³ (Macdonald, 1976, s. 380). Kde Macdonald vidí spomínanú chybu? Podľa neho Lukesov pohľad nekorešponduje najmä s dvomi Gallieho kritériami pojmov sporných v samej svojej podstate a to s prvým a štvrtým:

1. Musia byť hodnotiace;

4. Sporné pojmy umožňujú rôznu interpretáciu, sú vágne a vystavené značnej modifikácii vo svetle premenlivých okolností. (Gallie, 1955-1956, s. 171 - 172).

Macdonald konštatuje, že Lukes lokalizuje spory skôr v samotnom pojme moci ako v rozdielnych použitíach tohto pojmu. „Ak je pojem skutočne sporný v samej svojej podstate, základom sporu je podstata pojmu. Naše nezhody väžia práve v pojme.“ (Macdonald, 1976, s. 381). Podľa Macdonalda existujú najmenej dva druhy sporov o pojmoch: spory vznikajúce v rámci pojmu a spory, ktoré vznikajú v rôznych hodnotách, od ktorých pojem závisí. V prípade moci, spor leží medzi spornými perspektívami a hodnotami a nie v rámci samotného pojmu moci. Macdonald neguje moc ako pojem sporný v samej svojej podstate, pretože tento pojem reflektuje spor medzi rôznymi pozíciami hodnôt. Lukes, sa podľa neho, naopak zaoberá situáciou, kedy doloženie formálnej definície príkladom závisí na

³ Zatiaľ čo S. Lukes poukazuje na to, že moc je pojem „nevymazateľne hodnotovo závislý“ a „samotná definícia ako aj jej dané použitie, keď sú už raz zadefinované, sú nerozlučiteľne spojené so stanovenou množinou ... hodnotových predpokladov, ktoré predurčujú škálu jej empirického použitia...“ (Lukes, 2005, s. 30).

predpokladoch vytvorených v systéme hodnôt. (Macdonald, 1976, s. 381). Lukes reaguje na Macdonaldovu kritiku v článku *A Reply to K.I. Macdonald*. Uznáva jeho poznámku o rozdielnom použití spornosti pojmov v samej ich podstate medzi jeho a Gallieho. Vyjadruje sa k Macdonaldom predloženej chybe týkajúcej sa dvoch Gallieho kritérií pojmu sporného v samej svojej podstate. „Je pravdou, že moc nie je otvorená a priamo hodnotiacia, aj keď dané pripísanie moci bude preferovať niektoré situácie, zatiaľ čo v niektorých prípadoch vopred vylúči iné. Je tiež pravdou, že pojem moci nie je odvodený z originálneho príkladu, ktorého oprávnenie je uznané všetkými účastníkmi používajúcimi pojem. Existujú však jasné, štandardné prípady vlastníctva a uplatnenia moci, s ktorými budem súhlasiť.“ (Lukes, 1977, s. 418). Naša interpretácia Lukesovho zámeru znie: spory o správnom výklade a aplikovaní určitých pojmov sú spory medzi spornými morálnymi a politickými perspektívami – tieto odlišné interpretácie pramenia z rôznych perspektív, v rámci ktorých aj operujú. (Lukes, 1977, s. 418). Napriek Macdonaldovej ostrej kritike, Lukes vníma aj jeho pozitívny odkaz týkajúci sa moci ako dokumentuje: „... mali by sme vidieť moc ako formálny pojem s rôznymi príkladmi, takže hodnotové spory by sa mohli uskutočniť aj v hodnotových predpokladoch. Ale keby, ako tvrdím, daná interpretácia moci uprednostnila niektoré hodnotové súdy a odmietla či vopred vylúčila ostatné, potom táto výhodná izolácia hodnotových sporov nebude fungovať.“ (Lukes, 1977, s. 419).

Do diskusii medzi Lukesom a Macdonaldom prispel aj B. Clarke a sumarizuje: „... všetci užívatelia pojmu sporného v samej svojej podstate by sa prinajmenšom zhodli, že pre niektoré pojmy existujú problémy ich významu alebo aplikácie. To však nestačí na rozlíšenie medzi pojmi spornými v samej svojej podstate a odlišnými pojmi, ktoré zdieľajú rovnaké slovo.“ (Clarke, 1979, s. 123). Clarke chce upriamiť pozornosť na fakt, že ani S. Lukes, ani Macdonald nestanovujú jednoznačné princípy identifikácie pojmu sporného v samej svojej podstate. Je presvedčený o nesprávnosti Macdonaldovho tvrdenia, že dôvod sporu nespočíva v podstate pojmu. Z tohto dôvodu je nutné vysvetliť terminologické zamieňanie v anglickom jazyku, na ktoré narazil, keď sa snažil vypátrať zdroj spornosti pojmu v samej svojej podstate. Clarke sa koncentruje na rozdiel medzi výrazmi „*contested*“ a „*contestable*“, ktoré sú často používané v literatúre ako by boli zameniteľné.⁴ B. Clarke

⁴ Pri pokuse o preklad „*contested*“ a „*contestable*“ do slovenského jazyka sme narazili na problém. Haisov Veľký anglicko-český slovník, I. A-M nám ponúka český ekvivalent sporný len pre anglické adjektívum „*contestable*“, adjektívum „*contested*“ ani neuvádza. (Hais, 2003, s. 422). Avšak okrem B. Clarka autori ako samotný W.B. Gallie, či J.N. Gray, S. Lukes neprikladajú veľký dôraz rozlišovaniu týchto dvoch adjektív a z tohto dôvodu ani nebudeme rozlišovať medzi nimi a budeme všeobecne používať adjektívum sporný pre oba anglické výrazy.

objasňuje tento rozdiel nasledovne: Tvrdiť, že pojem je „*contested*“ –znamená „...pripísať dôležitosť skôr sporu ako pojmu...“ Ak je pojem „*contestale*“ znamená „...pripísať časť sporu samotnému pojmu.“ (Clarke, 1979, s. 124). Svoje zistenia uzatvára: „...niektoré črty alebo vlastnosti pojmu spôsobujú jeho polysémantickosť, čím pojem obsahuje vnútorné konfliktné idey.“ A práve tento fakt „zaistuje“ spornosť pojmu v samej svojej podstate dokonca aj so samotnou „...vlastnou možnosťou generovania týchto sporov...“ (Clarke, 1979, s. 124). Clark svoju kritiku smeruje na to, že spornosť pojmu v samej svojej podstate neposúva diskusiu produktívnym smerom. Svoj komentár dopĺňa tým, že Gallieho koncepcii možno dať zmysel: „...len na úkor zavedenia radikálneho relativizmu do celého diskurzu v prípade použitia sporných pojmov. Konzekventne každé jedno idiosynkratické použitie pojmu sporného v samej svojej podstate by bolo rovnako oprávnené ako aj alternatívne idiosynkratické použitie.“ (Clarke, 1979, s. 125-126). Z nášho horizontu, obavy z relativizmu sú pochopiteľné, ak má pojmová analýza mať normatívny cieľ a určiť jednoznačné významy pojmu.

Gray sa stotožňuje s Clarkovou kritikou v tom smere, že každý presvedčivý variant tézy spornosti pojmu v samej svojej podstate musí vrhnúť svojich proponentov do radikálneho skeptického nihilizmu. Gray explicitne vyjadruje obavy z „morálneho relativizmu“ a „pojmového relativizmu“ v Gallieho prístupe (Gray, 1977, s. 343). Pritom atakuje nielen Lukesa, ale aj Connollyho a to kvôli vyvodu spornosti pojmu moc ako aj ďalších pojmov v spoločenských vedách z faktu, že ich protikladné použitia obsahujú konfliktné hodnotové záväzky. To sa prejavuje v prepojení moci so zodpovednosťou a morálnym hodnotením. Lukes s Connollym obhajujú súperiace pohľady na moc na základe konkurenčných predstáv ľudských záujmov. Moc je pre nich pojmom sporným v samej jeho podstate a závislým na protikladných predstavách ľudských záujmov závislým na protikladných ideách ľudských záujmov, kde v konečnom dôsledku preferencie autonómneho človeka určujú jeho skutočné záujmy. Gray obzvlášť kritizuje centrálnu tézu obhajovanú Lukesom a Connollym, že na základe esenciálnej spornosti jej podstatných pojmov, každý druh sociálnej teórie je formou morálnej a politickej praxe. (Gray, 1983, s. 77). Pozoruje dve úplne odlišné tézy v prácach spomenutých autorov: 1. Teória moci, ako aj zvyšok sociálnej teórie sužuje nevymazateľný pojmový relativizmus, t.j. žiadne vysvetlenie moci si nemôže vynútiť racionálny súhlas. 2. Spoločenská teoretizácia sa nemôže vyhnúť normatívnej činnosti, t.j. vypracovávanie teórie spoločenského sveta formujú hodnoty teoretikov, tvorenie takejto teórie je (vedome alebo nie) aspektom tvorcovho morálneho a politického života. (Gray, 1983, s. 77). Gray konštatuje: „...kým Lukes a Connolly citujú druhú tézu na podporu

prvej, vysvetľujúce spojivo medzi nimi ostáva nešpecifikované. Nič, čo by Lukes s Connollym tvrdili o moci nesmeruje k prepojeniu teórie závislosti spoločenských faktov s hodnotovou závislosťou spoločenských teórií. Z ich tvrdení vyplýva, že relativizmus alebo skepticizmus spoločenskej teórii môže mať iné zdroje než tvrdenie, že spoločenské teórie sú zaťažené hodnotou.“ (Gray, 1983, s. 77-78). Gray sa nepozera len na pojem moci ale na spoločenské vedy komplexne, a preto uzatvára túto tému výpoveďou: „...je veľa dôvodov na skepticizmus či pokoru v spoločenských vedách, ale ani jeden neimplikuje, že by teoretizovanie o spoločnosti nevyhnutne bolo formované hodnotami teoretika....[Lukes s Connollym] sa mýlia vo svojom presvedčení, že diskurz o distribúcii moci v spoločnosti musí byť spojený s morálnym hodnotením zodpovednosti.“ (Gray, 1983, s. 78). Podľa Balla je koncepcia spornosti pojmov v samej svojej podstate „...odvážnym a provokatívnym vyhlásením ... zdá sa byť obdivuhodne nestranná, normatívne neutrálna, bez predsudkov.“ Nakoľko následky platnosti Gallieho koncepcie pre všetky spory o moci (vrátane ostatných pojmov tvoriacich politický diskurz) sú neriešiteľné a to a priori a in principle.“ (Ball, 1993, s. 554).

V prípade Gallieho koncepcie sa jedná podľa nás o nezmieriteľný spor. Jeho proponent, spomínaný Connolly, konštatuje: „Spory o vhodný pojem a interpretáciu moci, sú súčasťou závažných ideologických diskusií. Presvedčiť niekoho, aby prijal moju ideu moci znamená zapojiť ich do mojej politickej ideológie.“ (Connolly, 1983, s. 128). Pýtame sa: aké prostriedky máme použiť, aby prijali našu ideu moci a tým aj našu politickú ideológiu? K presvedčeniu by malo dôjsť v spoločnosti a uskutočniť sa pomocou relevantného argumentu napríklad podľa Ball prostredníctvom spoločného jazyka alebo lexikónu. Ak ale pojmy sú sporné, logicky, nemôže existovať spoločný jazyk - slová zrozumiteľné pre členov tej istej spoločnosti (Ball, 1993, s. 555). Ballovou hlavnou obavou je: „Ak téza spornosti pojmu v samej svojej podstate je pravdivá, potom, podľa všetkého politický diskurz, a teda aj samotný politický život by bol skoro nemožný...“ (Ball, 1993, s. 555). Snahy kohokoľvek vytvoriť koncepciu moci, s ktorou by sa stotožnili aj ostatní, je zbytočná. Nemôžeme ani len dúfať v jej vytvorenie. Akceptovanie tézy spornosti moci a aj slobody, spravodlivosti by malo následky aj na spoločnosť, pretože „by zostali len dva spôsoby vzájomného zaobchádzania: nátlak a zmena názoru. Ballova narážka smeruje k tomu, že tí teoretici, ktorí vychádzajú z Gallieho budú aj naďalej preferovať svoju interpretáciu pojmu. Takéto odmietnutie akceptovať, že všetky verzie určitého pojmu sú rovnako platné, vedie k tomu, že diskusie a spory naďalej pokračujú, čo by – niekedy v budúcnosti – mohlo viesť k tomu, že sa objaví jeden pojem, na ktorom sa všetci zhodnú.“

Tému „spornosti či nejasnosti“ pojmu moc môžeme uzavrieť všeobecne. Po prvú, niektoré pojmy, o ktorých kedysi panovala široká zhoda, sú dnes predmetom sporov. Napríklad rozsiahle a hlboké nezhody, ktoré v súčasnosti panujú okolo demokracie, sa objavili až na samom konci 18. storočia, pretože vyvstali nové formy ideologického uvažovania. Je preto možno lepšie pristupovať k sporným pojmom ako „momentálne“, alebo „v súčasnosti“ sporný.⁵ V druhom prípade tieto pojmy môžeme označiť ako pojmy „kontingentne“, alebo „prípadne“ sporné.⁶

Naše doterajšie zistenia nás doviedli až k problematike „pojmovej nejasnosti“⁷, ktorá je podľa nás hlavným zdrojom ťažkostí v teórii aj empirickej analýze. Následne má vplyv na chápe ako následok zlyhania špecifikovať vzťah medzi pojmom a jeho významom. Na strane druhej učenici sú niekedy sami nekonzistentní vo vlastnom používaní pojmov alebo neadekvátne zachytia definíciu používanú iným výskumníkom. Výsledkom sú problémy okolo politických pojmov, vrátane moci, prezentované Heywoodom, kde sme sa zamerali na Gallieho koncepciu. Jej podstata spočíva v označení určitého pojmu ako sporného v samej svojej podstate. Avšak neznamená to vzdať sa snahy pochopiť ho, skôr to znamená uznať, že konkurujúce si verzie tohto pojmu môžu byť rovnako platné. Kontroverzný aspekt Gallieho idey spočíva v tom, či za okolností, ktoré popisuje, sporné strany reálne používajú jeden pojem namiesto neadekvátneho používania rovnakých slov na vyjadrenie diferentných pojmov

Summary

The aim of presented contribution is to illuminate the consequences if the concept of power would be essentially contested concepts. We analyze it from the point of view of Steven Lukes whose arguments evokes controversial debates with two conclusions. If power is essentially contested contest, we can always argue about its interpretation and instantiation or one day we can agree on it.

⁵ Pozri (Birch, 2007).

⁶ Pozri (Ball, 1993).

⁷ A. Macintyre vyslovuje znepokojujúcu hypotézu na margo jazyka morálky, ktorý sa nachádza v chaos. Podľa neho máme k dispozícii len ich „pojmové útržky“. Konštatuje: „Najnápadnejším rysom jazyka súčasnej morálky je, že často slúži k vyjadrovaniu názorových rozdielov; najnápadnejším rysom diskusií, z ktorých sa tieto rozdielne názory vyjadrujú je, že sú nekonečné...k žiadnemu cieľu ani dospieť nemôžu ... neexistuje žiadny racionálny spôsob, ako docieľiť morálnu jednotu.“ (Macintyre, 2004, s. 16).

Zoznam bibliografických odkazov

1. GOODIN, R.E., PETTIT, P. (eds): *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, Blackwell Publishing, 1993, s. 679, 978-0-631-19951-9.
2. BAUMAN, Z. 1967. *Vízie ľudského sveta. Štúdia o spoločenskej genéze a funkcii sociologie*. Bratislava : Obzor, 1967. 424 s. ISBN 80-7141-222-8.
3. BIRCH, A. H. 2007. *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. London : Routledge, 2007, 315 s. ISBN 0-415-07936-5.
4. CLARKE, B. 1979 Eccentrically Contested Concepts. In *British Journal of Political Science*, roč. 9, 1979, s. 122-126.
5. CONNOLLY, W. E. 1983. *The Terms of Political Discourse*. Oxford : Robertson, 1983. 257 s. ISBN 0-855-20600-4.
6. GALLIE, W. B. 1955-1956. Essentially Contested Concepts. In *Proceeding of the Aristotelian Society. New Series*. roč. 56, 1955-1956, s. 167-198.
7. GRAY, J. 1977. On the Essential Contestability of Some Social and Political Concepts. In *Political Theory*, roč. 5, 1977, č. 3, s. 331-348.
8. HAIS, K., HODEK, B. 2003. *Velký anglicko-český slovník, I. A-M*. Voznice : LEDA, 2003, 1504 s. ISBN 80-7335-022-X.
9. HEYWOOD, A. 2005. *Politická teorie*. Praha : EUROLEX BOHEMIA, 2005. 335 s. ISBN 80-8686-4-4.
10. LUKES, S. 2005. *Power : A Radical View*. New York : Palgrave Macmillan, 2005. 192 s. ISBN 978-0-333-42092-8.
11. LUKES, S. 1977. *Power and Structure In Essays in Social Theory*. London : Macmillan, 1977. 227 s. ISBN 0-333-19662-7.
12. LUKES, S. 1979 On the Relativity of Power. In *Philosophical Disputes in the Social Science*, 1979.
13. MACDONALD, K. I. 1976. Is Power Essentially Contested? In *British Journal of Political Science*, roč. VI, 1976, s. 380-382.
14. MACINTYRE, A. 2004. *Ztráta cnosti*. Praha : OIKOYMENH, 2004, 332 s. ISBN 80-7298-082-3.
15. SCHMITT, C. 2007. *Pojem politična*. Brno-Praha : OIKOYMENH, 2007, 124 s. ISBN 978-80-7298-127-4.

ETIKA

Kľúčové slová: etické poradenstvo, východiská etického poradenstva, úlohy etického poradenstva, metodika práce v etickom poradenstve
--

Etické poradenstvo

Mgr. Edita Kremničanová

Katedra etiky a aplikovanej etiky

Dôsledky technizácie, globalizácie, demokratizácie, či diverzifikácie práce v 20. a 21. storočí spôsobili, že človek účastný v tomto svete sa dennodenne stretáva s rôznorodými ťažkosťami, problémami a následne prechádza stavmi pobúrenia, zdesenia, uzavretosti, odporu, rezignácie alebo celkového úpadku. Má problém! Potrebuje poradiť!

Ako sme už v predchádzajúcich riadkoch uviedli, človek tejto doby (či už ako individuum alebo súčasť nejakého organizovaného celku) je konfrontovaný rôznorodými problémami; existenčnými, ekonomickými, zdravotnými a pod. Zastávame však názor, že spoločným menovateľom ľudských problémov a dilem je ich morálna, resp. nemorálna rovina. Z tohto dôvodu získava etické poradenstvo významné postavenie.

Existencia rôznorodých morálnych otázok a dilem v rôznych oblastiach života si vyžaduje morálne prístupy riešení. V ostatných desaťročiach sa preto postupne presadzujú nielen akademické a vzdelávacie inštitúcie, ale aj poradenské.

Východiská etického poradenstva

Z dôvodu spletnosti týchto problémov sa pred nami vynára otázka ako žiť?, resp. ako dobre žiť?. Profesionálni etici nemajú byť len znalcami etiky, ale aj znalcami problémov ľudského života. Radcami, poradcami v tejto sfére boli už predstavitelia rôznych foriem filozofickej praxe v antickom Grécku (Sokrates, stoici, epikurejci). Táto tradícia sa v súčasnosti znovu oživuje (aj vďaka nemeckému filozofovi G. Achenbachovi, ktorý si začiatkom 80. rokov otvoril svoju filozofickú poradenskú prax) (7) a nachádza svoje miesto v súčasnej kultúre a spoločnosti práve prostredníctvom inštitucionalizácie centier aplikovaných etík ako poradných orgánov vo verejnom, štátnom, ale aj súkromnom sektore. Ich hlavnými predstaviteľmi sú etickí experti.

Etický expert je akčným riešiteľom alebo návrhárom riešení napríklad morálnej schizofrénie (keď je individuum nútené zamestnávateľom vykonať nemorálnosť, pričom sa to prieči jeho vlastným hodnotám), neetických aspektov prepúšťania pracovníkov (keď je koniec kariéry oznámený dehonestujúcim spôsobom) alebo dilematickej situácie keď jeden ľudský

orgán je určený na transplantáciu dvom pacientom (kde upozorňuje aj na iné okolnosti ako sú fyzické predpoklady organizmu). Je potrebné si taktiež uvedomiť, že etické poradenstvo je proces, pre ktorého zefektívnenie je vhodné dodržať vonkajšie podmienky, v ktorom sa poradenský proces odohráva. Etický expert je expertom aj v oblasti etikety a ohľadom slušného správania sa a budovania si dobrého mena a imidžu nezanedbáva drobné detaily a snaží sa zanechať dobrý dojem v kontakte s každým. Jeho komunikačné schopnosti sú na vysokej úrovni, pretože si je vedomý skutočnosti, že komunikácia je základom medziludských vzťahov.

Po zaujatí stabilnej pozície poradenstva tohto druhu v rôznych krajinách sveta (Francúzsko, Holandsko, Nórsko, Veľká Británia, Izrael, USA, Kanada atď.) možno hovoriť o etickom poradenstve ako o aplikácii filozoficko-etického poznania, konceptuálnej analýzy, pod ktorou rozumieme etickú expertíznu činnosť, a logických zručností na konkrétne dilemy, ťažkosti a starosti, ktorým ľudia musia čeliť v každodennom živote. (6)

Vo vzťahu k jednotlivcom, skupinám, ale aj organizáciám môže ísť o pomoc pri riešení etických, morálnych problémov v hľadaní zmyslu v etape krízy, rozhodovaní, preberaní zodpovednosti, formulovaní hodnôt, zmene etickej stratégie, či zmene vzťahu k interným a externým participujúcim skupinám. Etickí experti komunikujú s ľuďmi rozličného presvedčenia, rozmanitých profesií a záujmov od radových občanov po vrcholových manažérov. Vyhladať takéhoto experta je dobrovoľný záväzok, snaha o obrat, posilnenie, či zintenzívnenie pozitívnych hodnôt v medziludských vzťahoch, práci a každodennom konaní.

Metodika práce v etickom poradenstve

Najčastejšou a najrozšírenejšou formou pôsobenia etického experta je v poradných komisiách (grémiách), a to konkrétne v medicínskej oblasti.

Charakter etického poradenstva v komisiách spočíva v *radení sa (radiť sa)* o nejakom prípade a *zbere* relevantných *stanovísk*. Interdisciplinarita členov poradnej komisie alebo grémia je pritom zárukou toho, že poradenstvo nie je unilaterálne. Každý expert musí uznať, že je vzhľadom na niektoré aspekty laikom; právnik nie je žiadny teológ alebo filozof a po druhé; žiadny člen komisie nie je subjektívne vtiahnutý do situácie.

Každý člen komisie alebo grémia má za úlohu presvedčivým spôsobom priblížiť svoj pohľad na daný problém. A v tomto aj spočíva podstatná časť poradenskej činnosti – *pozorovanie, skúmanie vecí a nazeranie na ňu*. To znamená, že osoby, ktoré sa radia, uvedú do diskusie to, že sa im javí ako relevantné stanovisko, pričom toto stanovisko musia zároveň aj vysvetliť a zdôvodniť.

Uvedieme si niekoľko príkladov z medicínskej oblasti. Lekár môže s členmi komisie rozdiskutovať otázku vhodného výberu terapie, ktorá ešte nebola postačujúco otestovaná, pacient môže predložiť komisii návrh na prerušenie liečby, ak ho ošetrojúci lekári odmietli rešpektovať alebo ošetrovateľský personál vzhľadom na intenzívnejšie vzťahy s pacientom a jeho rodinou môže s komisiou diskutovať o vhodnosti lekárových rozhodnutí, najmä ak vidí zásadné rozdiely medzi lekárom a pacientom a jeho rodinou v ich akceptovaní.

Taktiež vedenie nemocnice môže zaviesť niektoré nové pravidlá z ekonomických dôvodov, ktoré si ale musia „zažiť“ (a vystupujú ako eticky problematické) vo vzťahu a práci práve lekári, iní pracovníci a pacienti. (6)

Dôvodom zložitosti špecifikácie úloh etického poradenstva je existencia veľmi veľkého množstva neprehliadnutelných konštelácií, v ktorých sa vyskytujú špecifické problémy individuálneho konania, ktoré je potrebné riešiť alebo ktorých základné aspekty musia byť vysvetlené v praxi.

Ale je možné určiť, že etické komisie skôr

- rozhodujú v ojedinelých prípadoch alebo
- sa podieľajú na tvorbe a vývoji vzorov, ideálov v danej inštitúcii a pôsobia na formovaní a vzdelávanie k senzitivite.

Tieto dva typy sa od seba nedajú jednoznačne oddeliť, lebo poradenstvo o etických otázkach má vždy dva aspekty:

1. konkrétna morálna orientácia zúčastnených v rôznych problémových situáciách
2. vývoj eticky akceptovanej praxe

Podnety pre etické poradenstvo sú však rozmanité a nedajú sa presne systematizovať, kodifikovať alebo reglementovať, podobne ako nemožno s úplnou presnosťou ohraničiť funkcie poradných grémií alebo komisií. Avšak za ich spoločný znak možno považovať fakt, že poradenstvo o etických a morálnych otázkach vyúsťuje do *tvorby všeobecne zjednocujúceho rozhodnutia* v ojedinelých prípadoch.

Avšak komisie a grémiá etického poradenstva nie sú žiadne tribunály, pretože etické otázky ako aj otázky praktickej orientácie subjektov v konaní, musia byť v konečnom dôsledku zodpovedané osobami, ktorých sa konanie dotýka, pretože eticky správane konanie sa nedá rozkázať, ale musí vychádzať z vlastného impulzu a poznania. Zároveň sú etické otázky väčšinou príliš komplexné a nie je možné priniesť na ne čisto jednoduché a jednoznačné odpovede, ktoré by boli v rovnakých prípadoch pre všetkých zúčastnených prakticky použiteľné (aj keby bola možnosť teoretickej existencie rovnakých prípadov).

Ciele etického poradenstva

Ak položíme tvrdenie, že činnosť etického poradenstva nespočíva v rozhodovaní a prikazovaní správneho a dobra, vyvstáva potom otázka, aký je zmysel činnosti tohto druhu. Jeho význam možno podľa *Vietha* charakterizovať piatimi cieľmi (6).

Prvým z cieľov je senzibilizácia zúčastnených v danej profesii alebo povolání pre eticky relevantné aspekty ich profesionálnej činnosti. Táto sa samozrejme týka aj laikov samotnej komisie (právnik je z hľadiska etickej problematiky laikom) a širokej verejnosti.

Poradenstvo musí v konečnom dôsledku viesť k odporučeniu, resp. rade. Z etického hľadiska nemožno predpokladať, že tieto sú jednoznačnými čistými imperatívmi – rob to a nie to!, ale na druhej strane môžu sa stať návodom na tvorbu istej stratégie, ako zaobchádzať s novou situáciou alebo možnosťou konania. To znamená, že názory a individuálne nazeranie na problematiku expertom sú síce východiskovým bodom poradenstva, majú však iba poradnú/ návrhovú funkciu.

Eticky senzitivní pracovníci a presvedčenie klientov, že ich prípad je starostlivo riešený sú ukazovateľmi kvality (napr.: personál nemocnice, pacienti). Dôsledkami pôsobenia takejto kvality sú otvorenosť, transparentnosť a podpora autority zúčastnených.

Poradná komisia môže na základe riešenia jednotlivých prípadov prenášať do vnútra praktickú relevantnosť, právne rámcové podmienky, etické smernice, medzinárodné dohovory a pod. Etické poradné komisie predstavujú tiež rozhranie medzi spoločnosťou a danou inštitúciou.

Etické poradenstvo rieši problémy z (nielen) etického hľadiska, čo často zahŕňa aj prístup k tvorbe kompromisov. Dosiahnutý výsledný konsenz nemusí však byť rovnoznačný s jednotou. Dosiahnuť konsenz znamená, že všetky zúčastnené strany rozumejú ostatným vnútorným perspektívam, nazerajú na ne ako na oprávnené a konzekventné (dôsledné).

Úvahy o činnosti etického poradenstva a práci etických expertov sú dôležitou oblasťou aplikovanej etiky. Nutnosť hľadať etické a morálne orientácie vyplýva z dvoch príčin:

1. Možnosti a priestorové rozpätie konania sa z dôvodu čiastočne razantného technického pokroku enormne rozširujú a menia.
2. Dôležitú rolu hrá aj, vďaka rastúcemu vplyvu liberálneho usporiadania spoločnosti, autonómia jednotlivcov.

Etické poradenstvo v tomto kontexte neslúži k sprostredkovaniu medzi rozličnými záujmami a potrebami, ale na vysvetlenie a zdôvodnenie týchto záujmov a potrieb. Dôležitou metódou aplikovanej etiky je reflektujúce zváženie problému a vnímanie situačnosti.

Nadradeným cieľom poradenstva je konsenzuálne konanie a preto je vhodným a efektívnym nástrojom na korigovanie problémov v spoločnosti a zlepšenia procesov v nej.

Summary

The paper focuses on the theme of ethical consultancy. The main background represents varied problems of society, which have demanded of institutionalisation this kind of consultancy. The author expounds the role of ethical expert and points to work methodics in ethical committee. She encapsulates the most important goals of ethical consultancy in final summary.

Zoznam bibliografických odkazov

1. BRINK, A.: *Beratung und Ethik*. [online]. 2006 [cit. 2009-11-15]. Dostupné na internete: http://www.hampp-ejournals.de/hampp-verlag-services/get?file=/frei/zfwu_2_2006_273 (vlastný preklad)
2. BUCHINGER, K.: *Dimensionen der Ethik in der Beratung*. [online]. [cit. 2009-11-12]. Dostupné na internete: http://www.systemmagazin.de/bibliothek/texte/buchinger_Ethik_in_der_beratung.pdf (vlastný preklad)
3. FOBEL, P. *Aplikovaná etika. Teoretické východiská a súčasné trendy*. Martin : Honner, 2002, ISBN 80-968399-5-0
4. GABURA, J., PRUŽINSKÁ, J. *Poradenský proces*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1995, ISBN 80-85850-10-9
5. ROMFELD, P: E.: *Jenseits von wahr und falsch: Ethische Expertise am Ende?* . [online]. 2009 [cit. 2009-11-28]. Dostupné na internete: ftp://p8288320:begego@workshop-ethik.de/workshop2009/Romfeld_Ethische_Expertise.pdf (vlastný preklad)
6. VIETH, A.: *Einführung in die Angewandte Ethik*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006, ISBN 978-3534154654
7. VIŠŇOVSKÝ, E. Filozofické poradenstvo ako forma filozofickej praxe. In *Filozofia ako problém?*. Bratislava : Kaligram, 2004, s. 251-270, ISBN 80-7149-651-0

Aplikovaná etika a jej historický a aplikačný aspekt

Mgr. Branislav Vincúr

Katedra etiky a aplikovanej etiky

Historický aspekt

Termín aplikovaná etika nadobudol svoj význam najmä v poslednej štvrtine dvadsiateho storočia, po období, v ktorom prinajmenšom medzi odborníkmi anglo-americkej filozofickej tradície prevládal názor, že filozofickú a etickú teóriu nie je možné účinne aplikovať na riešenie morálnych problémov praxe. Etika bola stále ovplyvnená stanoviskom, ktoré sa na pôde analytickej filozofie a etiky sformovalo v prvej polovici dvadsiateho storočia. Podľa tohto stanoviska etiku charakterizuje emotivizmus a nonkognitivismus. V snahe prispieť k objasneniu povahy morálnych súdov sa filozofické a etické diskusie zameriavali na oblasť metaetiky a na analýzy konceptuálneho aparátu etiky. Práve posledné dekády minulého storočia sa spájajú s rastúcim záujmom o etické problémy. V tejto súvislosti poukazuje austrálsky etik Peter Singer na to, že aplikované etiky predstavujú špecifický spôsob etickej reflexie závažných zmien, ktoré sa uskutočnili v posledných desaťročiach minulého storočia. Význam aplikovanej etiky sa prvý krát dostal do popredia v biomedicínskom kontexte, ktorý bol ovplyvnený rozširovaním ľudskoprávných záväzkov a rozvojom biomedicínskych technológií, čo viedlo k etickým dilemám, ktoré súviseli s prerozdeľovaním a používaním obmedzených zdrojov (dialyzačných a resuscitačných prístrojov alebo protokolov o prideľovaní transplantovaných orgánov a pod.). Otázky, ktoré súvisia s rozsahom poskytovanej zdravotnej starostlivosti, ako aj otázky, ktoré sa vzťahujú na definície života a smrti sa stali široko diskutovanými v novej oblasti praktického využitia etiky (bioetiky), ktorá skúmaním filozofických, etických, právnych, humánnych a sociálnych aspektov pokroku v medicíne poukazuje na využitie a možnosti aplikácie etiky aj v iných oblastiach praxe.

Aplikovaná etika sa samozrejme v žiadnom prípade neobmedzuje len na bioetiku. Od polovice sedemdesiatych rokov minulého storočia sa diskusie v aplikovanej etike orientujú na také rozmanité spoločenské a morálne problémy, ako sú napr. trest smrti, ekonomický rozvoj, sloboda prejavu, ľudské práva, chudoba, sociálna diskriminácia a problémy vojnových konfliktov. Morálne dilemy, ktorými sa zaoberá aplikovaná etika vznikajú vo všetkých

oblastiach života, v ktorých sa do konfliktu dostávajú záujmy jednotlivcov alebo spoločenských skupín. Nemusí ísť len o etnické, náboženské, ideologické konflikty medzi jednotlivcami a sociálnymi skupinami, ale aj o konflikty medzi záujmami človeka a záujmami iných živočíšnych druhov. Aplikovaná etika vstupuje do takých významných oblastí ľudskej činnosti ako sú veda a technika. Environmentálna etika sa najnovšie okrem skúmania morálnych hraníc priemyselného rozvoja a priemyselného znečisťovania zaoberá aj analýzami následkov použitia jadrových zbraní. K aplikáciám etiky dochádza aj v oblasti poľnohospodárstva, výpočtovej techniky, ale aj vo sfére médií. Potravinárska etika je novou oblasťou v spektre doposiaľ existujúcich aplikovaných etík, pričom sa zaoberá takými problémami ako sú obezita, stravovacie návyky, výroba a distribúcia potravín, ale aj problémami produkcie, používania a obchodovania s geneticky modifikovanými potravinovými produktmi. Potravinárska etika sa čiastočne prekrýva s poľnohospodárskou a environmentálnou etikou, pričom však otvára nové oblasti a otázky, ktorým sa tieto aplikované etiky venujú len čiastočne. Rýchlo sa vyvíjajúca etika výpočtových a informačných technológií nastolila problém, ktorý súvisí so vznikom a riešením úplne nových etických otázok v tejto oblasti. Internetová komunikácia, world wide web, spolu s novými formami ľudskej interakcie, ako sú sociálne siete podnecujú k nastoleniu otázok, ktoré sa týkajú schopnosti informačných technológií meniť sociálne inštitúcie. Nové techniky dohľadu a kontroly, ktoré sa rozvíjajú pod zámienkou eliminácie bezpečnostných rizík by mali vyvolať snahy o ich kritické preverenie, a to najmä vo vzťahu k súkromnej sfére. Rozvoj v oblasti prírodných vied a výskum genetických technológií, vyzýva naše etické myslenie k prehodnoteniu hraníc genetického výskumu. Dôležité etické otázky zahŕňajú nielen riadenie vedy, ale aj etiku v profesii vedcov a inžinierov. Tieto otázky sa dotýkajú aj zodpovednosti vedcov, ktorá sa týka stanovenia plánu, zverejnenia a využitia výsledkov výskumu, ako aj komunikácie s verejnosťou a s potenciálnymi používateľmi. Programy podpory a zapojenie verejnosti do oblasti vedy a technológie vedú k diskusiám o tom, akú podobu by mali tieto oblasti mať. V tejto súvislosti vznikajú otázky, ktoré sa pýtajú na to, či má byť verejnosť priamo zainteresovaná do rozhodovania o tom ako sa má výskum realizovať alebo či má byť len účastníkom diskusie o vplyve výskumu na spoločnosť. Rastúca komercializácia vedy a meniaci sa spoločenský kontext, v ktorom vedci pôsobia, sa prekrývajú s etikou podnikania, ale aj s otázkami, ktoré sa týkajú konfliktu záujmov. Komerčné tlaky pôsobia na stanovenie priorít výskumu, na rozdelenie prínosov výskumu a otázka spočíva aj v tom, či existujú také výsledky vedy a výskumu, ktoré by nemali byť predmetom komercializácie. Z tohto hľadiska sú otázky, ktoré sa týkajú sociálnej hodnoty vedy obzvlášť naliehavé. Technici a inžinieri

vypracovali jasne stanovené etické kódexy, ktoré riadia a usmerňujú ich profesijnú činnosť. Tieto kódexy všeobecne zdôrazňujú zodpovednosť k ochrane verejnej bezpečnosti, zdravia a dobrých životných podmienok, ochranu dôvernosti a vyhýbanie sa konfliktom záujmov. Inžinieri môžu byť konfrontovaní s konfliktnými situáciami, napr. ak je zabezpečenie verejnej bezpečnosti v konflikte s ochranou dôvery alebo so záujmami organizácie. Snaha o aplikáciu etiky do praxe z hľadiska širšieho filozofického a etického kontextu nie je nová. Tradícia praktického využitia etiky a úsilie o jej aplikáciu siaha do starovekej Číny, Indie, ako aj do starovekého Grécka (Konfúcius, Buddha, Sokrates, Platón, Aristoteles). Niektoré aplikované, ale najmä profesijné etiky (politická etika, lekárska etika, etika v povolani právnicka) majú prinajmenšom takú dlhú históriu, ako napr. história filozofie. Predsa však môžeme tvrdiť, že intenzita rozvoja aplikovanej etiky v súčasnosti nenachádza v histórii vývoja filozofie a etiky svoju paralelu.

1. Aplikčný aspekt

V súčasnosti hovoríme o „*renesancii*“ aplikovanej etiky, o „*obrate*“ alebo „*návrate*“ k etickým aplikáciám, ktoré ako sme poukázali na historických príkladoch majú vo vývine etického myslenia a reflexie praktickej morálnej skúsenosti svoje nezastupiteľné miesto a ktoré zároveň rozširujú a problematizujú oblasť etickej teórie. Ak chce byť aplikovaná etika v praxi úspešná, musí byť schopná aplikovať variabilné etické teórie a ich princípy „*čo má byť*“ na konkrétne prípady či morálne konflikty, dilemy v rôznych oblastiach praxe. Táto úloha aplikovanej etiky je problematizovaná vzťahom medzi „*internou*“ morálkou určitej praxe a „*externou*“ morálkou všeobecne záväzných morálnych noriem. Malo by sa jednať o rôzne aplikácie princíпов teoretickej etiky, ktoré budú v rámci aplikovanej etiky modifikované a následne v takto upravenej podobe použité pri riešení morálne sporných situácií v jednotlivých oblastiach praxe.

Dôležitá je však otázka, čo presne a hlavne ako aplikovať? V rámci aplikovanej etiky existujú rôzne modely aplikácie niektorej z etických teórií na určitý prípad alebo konkrétnu situáciu. Chceme upozorniť na to, že v rámci aplikovanej etiky doposiaľ neexistuje jednotný prístup a zhoda na aplikácii určitej etickej teórie, ktorá by mohla byť považovaná za dominantnú. J. W. Brown charakterizuje „*teoretický*“ prístup tézou, že aplikovaná etika je aplikáciou etickej teórie (Brown 1987). Brown pri aplikácii pripúšťa variabilitu etických teórií. Tento prístup je potrebné odlíšiť od „*partikularistického*“ prístupu, ktorý vychádza z predpokladu, že teória môže byť vypracovaná na základe partikulárnych a praktických problémov, ktoré sprevádzajú konanie v určitej oblasti praxe.

Súčasná aplikovaná etika, pokiaľ sa jedná o aplikáciu teórie na praktické morálne problémy, vychádza do značnej miery z etických teórií, ktoré sa sformovali v 18. alebo v 19. storočí. Ide najmä o deontologickú a utilitaristickú etiku. Deontologická etika vychádza z myslenia I. Kanta. Zakladá etickú tradíciu, ktorá zdôrazňuje úctu k človeku k jeho ľudským právam a dôstojnosti. Na dosiahnutie a uplatnenie týchto ideálov je nutné dôsledne aplikovať Kantovu vlastnú filozofiu a etiku. Aj utilitaristická etika, tak ako sa uplatňuje v dnešnej dobe len zriedka uplatňuje myšlienky J. Benthama a J. S. Milla ako také.

Alternatívu voči aplikácii vyššie uvedených teórií predstavuje rozvinutie tzv. „*princípov strednej úrovne*“ Tieto princípy rozpracovali Beauchamp a Childress v diele *Principles of Biomedical Ethics*. Podľa Beauchampa a Childressa majú byť princípy strednej úrovne tak v súlade so všeobecne akceptovanou (bežnou, každodennou) morálkou, ako aj so základnými etickými teóriami. Medzi Beauchampove a Childressove princípy strednej úrovne patria princípy autonómie, prospešnosti, neškodnosti a spravodlivosti. Princíp autonómie môže byť podporovaný tak z deontologického, ako aj utilitaristického hľadiska, aj keď interpretácia tohto princípu sa bude v oboch prípadoch líšiť. V utilitaristickej etike si aktér konania volí maximalizáciu úžitku. Aktér konania, ktorý sa riadi deontologickou etikou zohľadňuje predovšetkým skutočnosť, či je autonómia v súlade s ľudskou dôstojnosťou. Beauchampove a Childressove princípy pokladajú niektorí ich obhajcovia za základné princípy „*globálnej bioetiky*“, pretože predstavujú univerzálne ľudské hodnoty. V ére globalizácie vystupuje otázka harmonizácie etickej teórie s morálnou praxou do popredia omnoho intenzívnejšie, pretože v nej ide o tvorbu pragmatických a funkčných pravidiel, ktoré usmerňujú ľudské konanie a eliminujú tak riziko jeho zneužitia alebo zlyhania. Ľudia z odlišných kultúr môžu akceptovať a podporovať princípy autonómie či spravodlivosti, avšak dôležité je, aby sme si uvedomili, že tieto princípy môžu mať v odlišných (kultúrnych, historických, spoločenských, situačných) kontextoch mnoho odlišných interpretácií. Prenos vyššie uvedených princípov do týchto kontextov sa v súčasnosti stáva predmetom aplikačno – etického skúmania. „Je dôležité poznamenať, že aplikácia týchto princípov nepredstavuje aplikáciu etickej teórie ako takej: tieto princípy predstavujú dôležitý rámec pre zdôraznenie morálnych dimenzií situácie a preto bude ešte potrebné vynaložiť mnoho úsilia na ich usporiadanie, vyváženie a špecifikovanie“ (Chadwick, 2010, s. 3).

Aj v rámci teoretického aplikačného modelu, vrátane jeho variantov (deontológia, utilitarizmus, principializmus) existuje kritika, ktorá sa týka vysokého stupňa abstrakcie týchto etických koncepcií. Ďalšie etické koncepcie, ktoré vychádzajú skôr z kontextuálneho a relačného prístupu kritizujú etický univerzalizmus. Feministická etika ako typ

kontextualistickej etiky skúma napr. otázky uplatňovania moci a morálne problémy hodnotí z hľadiska viacerých dotknutých strán. Diskurz vo feministickej etike, ktorý sa zaoberá napr. morálnymi otázkami umelého prerušenia tehotenstva alebo otázkami, ktoré súvisia s reprodukčnými technológiami odmieta abstraktné a teoretické úvahy o morálnom statuse ľudského plodu alebo o jeho práve na život. Tento diskurz sa nezaobrá ani abstraktným ideálom autonómie jednotlivca, ktorý je považovaný za kľúčový v iných etických koncepciách. Tieto problémy skúma feministická etika z kontextualistickej pozície, teda z pozície, ktorá analyzuje vplyv mocenských inštitúcií v spoločnosti na voľby a rozhodovanie jednotlivcov. Nejedná sa teda len o individuálne prípady, ale aj o rozdelenie moci v širšom spoločenskom kontexte. Feministická etika má niektoré znaky spoločné s etikou cnosti, ktorá skôr ako aplikáciu princípov zdôrazňuje morálnu kvalitu charakterových vlastností a ich uplatnenie v určitých situáciách.

Vzhľadom na nesúlad, ktorý existuje medzi rôznymi etickými teóriami, požadujú antiteoretici eliminovať vplyv etickej teórie na aplikovanú etiku. Jednou z oblastí, v ktorej nachádza toto tvrdenie svoje uplatnenie, predstavuje oblasť usudzovania o jednotlivých (partikulárnych) prípadoch. Partikularizmus v etike odmieta hľadanie univerzálne aplikovateľných princípov na základe tvrdenia, že to, čo platí v jednom prípade, nemôže platiť v inom prípade (Dancy, 2004). Partikularistický a kazuistický prístup vychádza zo špecifik jednotlivých prípadov a až v druhom rade z rozvíjania a aplikácie abstraktných princípov na tieto prípady. Špecifický vývoj konkrétnych prípadov môže ovplyvňovať vývoj vhodnej teórie, a niektorí etici tvrdia, že aplikovaná etika by mala byť z tohto dôvodu budovaná spôsobom „*bottom – up*“ namiesto spôsobu „*top – down*“. Ide o uprednostnenie špecifik morálnej praxe pred všeobecnými tvrdeniami etickej teórie. Môžeme teda odlišovať niekoľko všeobecných modelov uplatňovania aplikovanej etiky:

- 1) „teoreticko – aplikačný model,
- 2) model aplikácie princípov strednej úrovne,
- 3) kontextualistický model vo feministickej etike alebo v etike cnosti,
- 4) kazuistický aplikačný model etiky“ (Chadwick, 2010, s. 3).

Prvé dva modely aplikujú určitú formu teórie a preto môžu byť označené ako „*top – down*“ modely; ďalšie dva modely sa omnoho viac zameriavajú na reflexie, ktoré zdôrazňujú kontext; posledný model predstavuje silnú variantu „*bottom – up*“ modelu, pretože aplikuje závery určitého prípadu na iný prípad. Kontextuálne aplikačné modely zohrávajú dôležitejšiu úlohu pri diskusiách o zodpovednosti profesionálov. Kazuistický aplikačný model je najmenej používaný v oblasti vedy a techniky čiastočne preto, že etické problémy, ktoré sa spájajú

s vedou a technikou sú tak bezprecedentné, že argument o analógii prípadu sa na tieto oblasti vzťahuje len veľmi ťažko.

Samozrejme, nami predstavené aplikačné modely predstavujú len jednu aplikačnú líniu v rámci aplikovanej etiky. Toto členenie však vychádza z najnovšieho teoretického a metodologického diskurzu v rámci aplikovanej etiky. Aj napriek tomu, že odborné diskusie o relatívnych prednostiach teórie a antiteórie naďalej pokračujú a pozornosť sa venuje aj otázkam, ktoré súvisia s etickou expertízou, existujú nepochybne aj ďalšie otázky, ktoré musia byť v rámci aplikovanej etiky neustále reflektované. Ak chceme tieto problémy riešiť, musíme dostatočne prediskutovať predovšetkým otázky vzťahu medzi empirickými, sociálnymi vedami a teóriou. Riešenie týchto otázok si však vyžaduje komplexnejší prístup, ktorý však presahuje možnosti daného príspevku.

Summary

The term Applied Ethics entered its importance, particularly in the last quarter of the twentieth century. Last decades of 20. century, a period of growing concern about ethical issues. Issues relating to the scope of health care provision, as well as issues relating to the definition of life and death have become the new widely discussed in the practical use of ethics (bioethics). Exploring the philosophical, ethical, legal, human and social aspects of progress not only in medicine refers to the use and application of ethics in other areas of practice. This paper presents a brief overview of the development of applied ethics, as well as the development of its application models.

Zoznam bibliografických odkazov

1. BEAUCHAMP, T. L. and CHILDRESS, J. F. 2009 *Principles of Biomedical Ethics*. 6th edn. New York/Oxford: Oxford University Press, 2009. 417 s. ISBN 0195335708.
2. BROWN, J. W. 1987 'On applying ethics' In J.D.G.Evans (ed.), *Moral Philosophy and Contemporary Problems Supplements of Philosophy* Cambridge s. 81-93
3. DANCY, J. 2006 *Ethics without Principles*. Oxford: Oxford University Press, 2006. 240 s. ISBN 0199297681.
4. CHADWICK, R. 2009. What is „Applied“ in Applied Ethics. In *Journal of Applied Ethics and Philosophy* vol.1 Sept, 2009, s. 1-8
5. SINGER, P. 1993 *Practical Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. 395 s. ISBN 052143971X.

Acta Facultatis Humanisticae Universitatis Matthiae Belii Neosoliensis

Historické vedy, filozofia a etika

Zborník vedeckých štúdií učiteľov a doktorandov

Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Vedecký redaktor

Doc. PhDr. Kristína Krnová, CSc.

Počet výtlačkov: 100

Rozsah: 198 strán

Formát: A5

Vydanie: prvé

Vydala

Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Banská Bystrica

2010

Tlač

Bratia Sabovci, s. r. o., Zvolen

ISBN 978-80-557-0037-3

EAN 9788055700373

